

บทที่ ๓

วิพากษ์แนวคิดทางพุทธศาสนาเถรวาทที่ปรากฏในทฤษฎีบูรณาการของเคน วิลเบอร์

จากบทที่ ๒ ผู้วิจัยได้ศึกษาเรื่องทฤษฎีบูรณาการของเคน วิลเบอร์ ทั้งเรื่องความหมายของจิต โครงสร้างของจิต และการพัฒนาจิต รวมถึงรายละเอียดของมณฑลทัศน์ทั้ง ๔ ด้าน และยังได้ศึกษาถึงแนวคิดต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาเถรวาท ในบทที่ ๓ นี้ ผู้วิจัยจะได้วิพากษ์แนวคิดของเคน วิลเบอร์ โดยเฉพาะส่วนที่ปรากฏในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดทางพระพุทธศาสนา โดยมองจากมุมมองของพุทธศาสนาเถรวาท ว่ามีความเหมือน แตกต่างกับสิ่งที่เคน วิลเบอร์ได้นำเสนอหรือไม่ อย่างไร และในข้อเท็จจริงของข้อมูลที่ปรากฏในพุทธศาสนาเป็นอย่างไร โดยมีรายละเอียดดังนี้

๓.๑ หลักคำสอนว่าด้วยเรื่องจิต/เจตนา/ฉันท ในมณฑลทัศน์ที่ ๑

มณฑลทัศน์ที่ ๑ นี้ จะเป็นมณฑลทัศน์ที่เกี่ยวข้องกับปัจเจก โดยเฉพาะกับสิ่งที่ปรากฏการณ์ภายในหรือเป็นนามธรรม ได้แก่ เรื่องจิต โครงสร้างของจิต สภาวะจิต การพัฒนาจิต และแนวคิดที่สำคัญๆ เป็นต้น โดยผู้วิจัยจะวิพากษ์เป็นลำดับ ดังนี้

๓.๑.๑ วิพากษ์ความหมายของจิต

จากการศึกษาความหมายของจิตที่เคน วิลเบอร์นำมาใช้พบว่า คำว่าจิต หรือ consciousness ของเคน วิลเบอร์ได้รวบรวมมาจากศาสตร์หลายๆ ด้าน จิตของเคน วิลเบอร์นี้ มีทั้งส่วนที่เป็นนามธรรม เช่น การคิด การใคร่ครวญ การภาวนา (มาจากศาสตร์แห่งการรู้คิด ศาสตร์แห่งการใคร่ครวญ ความเชื่อดั้งเดิมของตะวันออก) และ ส่วนที่เป็นรูปธรรม หรือ กายภาพ เช่น ระบบประสาท สมอง (คลินิกจิตเวช จิตวิทยาพัฒนาการ จิตเวชศาสตร์) จิตที่เป็นเรื่องการแสดงออกทางพฤติกรรม (จิตวิทยาสังคม จิตวิทยาวิวัฒนาการ) ส่วนที่เป็นผลกระทบเนื่องจากอารมณ์ เช่น ความกังวลใจ (ศาสตร์ของการบำบัด จิตประสาทหลอน) จิตในทางวิทยาศาสตร์ เช่น จิตเป็นพลังงานขั้นละเอียดและจิตระดับควอนตัม รวมถึงเรื่องจิตสำนึกทางสังคม และวัฒนธรรม และยังรวมไปถึงการพัฒนาของจิตหรือจิตที่สามารถพัฒนาในระดับที่สูงขึ้นได้ ซึ่งแนวคิดนี้รวบรวมมาจากศาสตร์ ๑๓ สาขา

ดังนั้น จิตในความหมายของเคน วิลเบอร์มีความหมายที่ครอบคลุมกว้างขวางมาก ทั้งเรื่องนามธรรม เรื่องกายภาพ เรื่องวัฒนธรรม และ เรื่องสังคม จิตจึงเป็นการรับรู้ที่กระจายไปในทุกภาคส่วน ดังนี้

ตารางที่ ๓.๑ แสดงถึงจิตกระจายไปทุกภาคส่วน

การคิด การใคร่ครวญ การภาวนา ศาสตร์แห่งการรู้คิด ความเชื่อดั้งเดิมของตะวันออก ฯลฯ	ระบบประสาท, สมอง คลินิกจิตเวช, จิตวิทยาพัฒนาการ, จิตระดับคอนตัม, จิตวิทยา วิวัฒนาการ, พลังงานชั้นละเอียด ของจิต, ศาสตร์เกี่ยวกับ วิทยาศาสตร์ทุกสาขา เช่น ฟิสิกส์ เคมี ชีววิทยา ฯลฯ
จิตสำนึกด้านวัฒนธรรม การตีความ สัญวิทยา จริยธรรม ฯลฯ	โครงสร้างทางสังคม ระบบสังคม จิตสำนึกทางสังคม จักรวาลวิทยา นิเวศวิทยา ฯลฯ

จากเรื่องจิตที่เคน วิลเบอร์อธิบาย จะเห็นได้ว่า จิตในความหมายของเคน วิลเบอร์นี้เป็นลักษณะขององค์ความรู้ที่เกิดขึ้นในทุกๆ ภาคส่วน ศาสตร์ทุกสาขาที่สามารถนำมาอธิบายได้ ที่จิตเคน วิลเบอร์มีปรากฏในทุกภาคส่วนเช่นนี้ ผู้วิจัยเห็นว่า เพราะเคน วิลเบอร์เป็นผู้เสนอแนวคิดการบูรณาการขึ้นมา และมองว่าการแก้ปัญหาหรือทำความเข้าใจในปัญหาใดปัญหาหนึ่งหรือศาสตร์ใดศาสตร์หนึ่ง ไม่สามารถแก้ไขได้อย่างยั่งยืน ควรจะบูรณาการองค์ความรู้ทุกภาคส่วนเข้าไปวิเคราะห์ปัญหา ทั้งส่วนที่เป็นส่วนย่อยและส่วนที่เป็นองค์รวม ทุกด้านหรือทั้ง ๔ ด้าน จึงจะเห็นปัญหาอย่างรอบด้านและเข้าใจปัญหาได้ถูกต้อง การแก้ปัญหาก็จะครบทุกด้าน มุมมองของการเห็นความสำคัญของทุกสรรพสิ่งทุกองค์ความรู้นี้ สอดคล้องกับแนวคิดเรื่องหลังสมัยใหม่

(Postmodernism)^๑ ที่ให้คุณค่ากับทุกสรรพสิ่ง โดยเฉพาะสิ่งเล็ก หรือเรื่องชายขอบ หรือคนท้องถิ่น วิถีชีวิตชุมชน เป็นต้น หรือ สิ่งที่คุณไม่ได้ให้ความสำคัญมาก่อน แนวคิดเหล่านี้เป็นการปะติดปะต่อเรื่องราวต่างๆ กลายเป็นภาพรวม ทฤษฎีบูรณาการเป็นหนึ่งในตัวอย่างของอิทธิพลที่มาจากแนวคิดแบบหลังสมัยใหม่ อนึ่ง แนวคิดของเคน วิลเบอร์นี้ ไม่เพียงแต่ได้รับอิทธิพลจากสกุลหลังสมัยใหม่ แนวคิดพื้นฐานของเขาก็ก๊สเบ่งมาจากแนวคิดแบบสกุลสมัยใหม่ (Modernism) ด้วย เพราะเคน วิลเบอร์เองก็มีพื้นฐานการศึกษาจากวิทยาศาสตร์ที่มีกรอบแนวคิดที่ชัดเจน และยึดมั่นในความจริงเดียว คือ โฮลอน หรือการมีระเบียบกฎเกณฑ์ของการเกิดของทุกสรรพสิ่ง ผู้วิจัยจึงเห็นว่า เคน วิลเบอร์ได้รับอิทธิพลความคิดมาจากทั้งสองสกุล

จิตของเคน วิลเบอร์ปรากฏไปในทุกที่ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องรูปธรรม หรือเรื่องกายภาพ เมื่อจิตมีปรากฏไปในทุกภาคส่วนแล้ว จึงเป็นส่วนสำคัญอย่างมากที่จะต้องนำทุกเรื่องมาพิจารณา การให้ความสำคัญว่ามีจิตวิญญาณอยู่ในเรื่องต่างๆ โดยเฉพาะสิ่งที่เป็นวัตถุ ผู้วิจัยเห็นว่าเป็นเรื่องที่น่าสนใจและเป็นเรื่องที่ดี เพราะการที่สิ่งต่างๆ ที่ไม่มีชีวิตจิตใจ แต่มีความสำคัญเท่ากัน จะทำให้เกิดความเมตตา เอื้ออาทรในสิ่งนั้นๆ ด้วย เช่น การที่ต้นไม้ แม่น้ำ ลำคลอง ภูเขา สิ่งแวดล้อมอื่นๆ ก็มีจิตวิญญาณ เราก็จะทะนุบำรุงรักษาสสิ่งเหล่านี้ เมื่อเราบำรุงรักษาสสิ่งแวดล้อมต่างๆ ก็ทำให้โลกโดยรวมเกิดสภาวะที่สมดุล ไม่มีการเบียดเบียน สภาวะความเป็นอยู่ก็เป็นปกติ แต่ถ้าไม่เห็นความสำคัญ ไม่บำรุงรักษา สิ่งแวดล้อมก็ถูกทำลาย โลกก็ประสบกับภัยพิบัติมากขึ้นได้ ตัวอย่างเช่น ประเทศญี่ปุ่นที่มีตำนานการสร้างชาติด้วยเทพต่างๆ มีเทพแห่งท้องฟ้า แผ่นดิน ไฟ พระอาทิตย์ เป็นต้น และกลายเป็นศาสนาชินโตที่บูชาพระเจ้าหลายองค์ บูชาธรรมชาติ สอนให้

^๑ แนวคิดสกุลหลังสมัยใหม่ เป็นแนวคิดทางวิชาการด้านสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์แนวหนึ่ง ในความหมายที่เป็นวิธีการศึกษาที่เสนอมุมมองใหม่ด้วยการตั้งคำถามกับบรรดาทฤษฎีและองค์ความรู้ต่างๆ ที่ดำรงอยู่และได้รับการยอมรับในแบบของยุคแห่งการรู้แจ้ง (the Enlightenment) เป็นแนวคิดที่มีสาระสำคัญอยู่ที่การเปิดพื้นที่ให้กับ ‘เรื่องเล่าขนาดเล็ก’ แบบต่างๆ ที่มีอยู่มากมาย (micronarratives) ซึ่งได้รับอิทธิพลทางความคิดมาจากลูวิก วิทท์เกนสไตน์ (Ludwig Wittgenstein: 1889-1951) ในเรื่องเกมภาษา (the language game) ซึ่งฌอง-ฟร็องซัว ลียอตาร์ด (Jean-François Lyotard: 1924-1998) เห็นว่า แนวคิดหลังสมัยใหม่คือ การคิดกฎเกณฑ์ใหม่ๆ มาใช้กับสิ่งที่ดำรงอยู่เพื่อนำไปสู่สิ่งใหม่ เปิดที่ว่างหรือพื้นที่แบบใหม่ให้กับความขัดแย้งแบบต่างๆ ให้สามารถดำรงอยู่ร่วมกันได้ โดยยังเคารพในความแตกต่างของสิ่งนั้น เคารพในสิ่งที่ลียอตาร์ดเรียกว่า ‘ความต่าง’ (the differend) ซึ่งเป็นความต่างที่สื่อสารกันไม่ได้ เนื่องจากมีฐานคิดและกฎเกณฑ์คนละชุด อ่านเพิ่มเติมได้จาก ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, **แนะนำสกุลความคิดหลังโครงสร้างนิยม (Introducing Poststructuralism)**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สมมติ, ๒๕๕๔).

เคารพธรรมชาติ^๒ เพราะมีเทพเจ้าหรือจิตวิญญาณในนั้น ทำให้ชนชาวญี่ปุ่นจึงหลงใหล หวงแหน และรักธรรมชาติ ทำให้ไม่เคยได้มีปัญหาเรื่องการตัดไม้ทำลายป่าหรือแหล่งน้ำในประเทศนี้

นอกจากนี้ เคน วิลเบอร์ยังเห็นว่าจิตเป็นพลังที่ยิ่งใหญ่ที่เรียกว่า จิตจักรวาล (Kosmos)^๓ ที่เป็นแรงพลังบางอย่างที่จัดระเบียบของโลกอยู่นี้ จักรวาลที่ภาษาอังกฤษใช้คำว่า Cosmos เคน วิลเบอร์เห็นว่าใช้อธิบายเพียงด้านกายภาพเท่านั้น ซึ่งการเกิดขึ้นของสรรพสิ่งในจักรวาลนี้อธิบายเพียงด้านกายภาพอย่างเดียวไม่เพียงพอ ต้องมีบางสิ่งบางอย่างที่เป็นแรงผลักดันให้สรรพสิ่งเกิดขึ้นอย่างมีกฎมีระเบียบ สิ่งที่เกิดขึ้นเบื้องหลังนี้ ต้องมีพลังอำนาจมหาศาล และทุกอย่างที่เกิดขึ้นจึงต้องรวมเอาพลังเหล่านี้เข้าไปเกี่ยวข้องกับด้วยเสมอ Cosmos ที่เริ่มต้นด้วยตัว C จึงกลายเป็นตัว K คือ Kosmos ซึ่งประกอบด้วย จักรวาลหรือสิ่งไม่มีชีวิตหรือกายภูมิ (cosmos or physiosphere) ชีวภาพหรือสิ่งมีชีวิตหรือชีวภูมิ (bios or biosphere) จิตวิญญาณหรือเจตภูมิ (nous or noosphere) และธรรมภูมิหรือสิ่งสูงสุด (the theosphere or divine domain)^๔

ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า จิตของเคน วิลเบอร์ นอกจากจะเป็นเรื่องของความรู้ในศาสตร์สาขาต่างๆ ยังรวมถึงจิตที่หมายถึงตัวรู้ และการตระหนักรู้ด้วย ซึ่งได้รับแนวคิดมาจากศาสตร์ตะวันออก โดยเฉพาะของพุทธศาสนา เวทานตะ และอุปนิษัต ดังนั้น เฉพาะเรื่องความหมายของจิตจึงไม่เหมือนกับจิตในพุทธศาสนาเถรวาทเสียทีเดียว

จิตในความหมายของพุทธศาสนาเป็นธาตุรู้เท่านั้น ไม่ได้รวมถึงความรู้ (knowledge) ในศาสตร์สาขาต่างๆ ในอัฐสาลินีอรรถกถา อธิบายว่า “อารมมณฺ จินฺเตตฺติ จิตฺตํ ธรรมที่ชื่อว่าจิต เพราะอรรถว่า คิดซึ่งอารมณฺ”^๕ ส่วนพระสุเมงคลาจารย์ได้อธิบายในคัมภีร์อภิธรรมมัตถกถาวิภาวินี ซึ่งเป็นฎีกาของคัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ ว่า “ธรรมชาติ ชื่อว่าจิต เพราะอรรถว่า คิด อธิบายว่า รู้แจ้ง

^๒ อ่านรายละเอียดเพิ่มเติมได้จาก วีระชัย โชคมุกดา, **ประวัติศาสตร์ญี่ปุ่น**, (กรุงเทพมหานคร: ยิปซี, ๒๕๕๔).

^๓ จิตจักรวาลถูกนำมาใช้เป็นครั้งแรกโดยกลุ่มไพธากอเรียน (The Pythagoreans) ซึ่งหมายถึงธรรมชาติที่เป็นแบบแผนหรือกระบวนการของสิ่งที่ปรากฏทั้งหมด จากสสารถึงเลขคณิตถึงพระเจ้า ซึ่งไม่เพียงแต่จักรวาลที่เป็นกายภาพเท่านั้น แต่รวมด้านจิตวิญญาณด้วย จาก Ken Wilber, *Sex, Ecology, Spirituality: The Spirit of Evolution*, Second Edition Revised, (Boston: Shambhala, 2000), p. 45.

^๔ Op. cit.

^๕ อภิ.สง.อ. (บาลี) ๑/๑/๑๑๐, อภิ.สง.อ. (ไทย) ๑/๑/๓๑๕.

ซึ่งอารมณ์ - จินตเตตติ จิตฺตํ, อารมฺมณฺ วิชานาตีติ อตฺตโก...จิตมีการรู้แจ้งอารมณ์เป็นลักษณะ”^๖ และพระญาณธะธิบายไว้อย่างครอบคลุมว่า จิต หรือ จิตฺต มีความหมาย ๓ ประการ คือ

๑. สภาวะดำรงอารมณ์ = จินฺตเตตติ จิตฺตํ เป็นกิจาริการิที่เป็นการมองหาอารมณ์เสมอ เพราะความดำรงยอมเกิดขึ้นไม่ได้หากไม่มีอารมณ์ ความดำรงในที่นี้จึงหมายถึงการรับอารมณ์
๒. สภาวะทำให้สัมปยุตตรวมดำรงอารมณ์ = จินฺตเนติ สมฺปยุตฺตกา ธมฺมา เอเตนาติ จิตฺตํ จิตเป็นผู้นำในหน้าที่รับอารมณ์
๓. ความดำรง = จินฺตณํ จิตฺตํ หมายความว่า สภาวะธรรมทั้งหมดเป็นเพียงอาการนั้นๆ สภาวะธรรมเหล่านั้น ไม่มีรูปร่างสัณฐานหรือร่างกาย และดำเนินไปเนื่องด้วยเหตุปัจจัย สภาวะธรรมนั้นจะเกิดขึ้นด้วยอำนาจ กำลัง หรือความสามารถของตนไม่ได้^๗

จิตจึงหมายถึงธรรมชาติที่เป็นตัวรู้หรือผู้รู้ ส่วนอารมณ์ใช้เรียกสิ่งที่ถูกรู้หรือฝ่ายที่ถูกรู้ การรับรู้และเข้าใจโลกและชีวิตจึงหมายถึงจิตรู้อารมณ์^๘ การรู้อารมณ์เรียกว่าการคิดหรือการดำรง จึงหมายถึงการรับเอาอารมณ์นั้นมาเป็นปัจจัยในการปรุงแต่งสิ่งต่างๆ นอกจากจิตจะเป็นตัวรู้ คือรู้ สภาวะธรรมที่เกิดตามเหตุปัจจัยแล้ว จิตยังเป็นธาตุรู้ที่ขาดอารมณ์ไม่ได้เลย และเป็นเช่นนั้นในทุกขณะจิต

จิตที่ปรากฏในคัมภีร์อภิธรรมมัตถกถาวิภาวินี และขยายความโดย บุญมี เมธางกูร และ บุษกร เมธางกูร ได้อธิบายว่า จิต มีลักษณะดังต่อไปนี้

๑. จิตสร้างสิ่งต่างๆ อันวิจิตร ทุกอย่างเกิดได้เพราะอาศัยจิตเป็นต้นคิด (วิจิตติกรณา)
๒. ตัวจิตเองก็วิจิตร มีอารมณ์ทั้งที่เลว ประณีตและปานกลาง (อตฺตโน จิตฺตตาย)
๓. จิตเป็นที่วิบากอันเกิดจากกรรมและกิเลสสั่งสมไว้ (จิตฺตํ กมฺมกิลเลสฺเสหิ)
๔. จิตเป็นที่สั่งสมไว้ซึ่งสันดานของตน (จิโนติ อตฺตสนฺดานํ)

^๖ พระสุเมธมคฺลาจารย์, อภิธรรมมัตถสังคหะและอภิธรรมมัตถกถาวิภาวินีฎีกา (บาลี-ไทย) ภาค ๑, ฉบับภูมิพโลภิกขุ เป็นที่ระลึกในวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช ๕ ธันวาคม ๒๕๓๐, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ, ๒๕๔๖), หน้า ๓๗-๓๘.

^๗ พระญาณธะ, “ปรมัตถทีปนี”, อภิธรรมมัตถสังคหะ และ ปรมัตถทีปนี, พระคณธสาราภิวังศ์ แปล, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๒), หน้า ๑๔๗-๑๔๘.

^๘ ระวี ภาวิไล, อภิธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๔), หน้า ๘.

๕. จิตรับอารมณ์ได้มากมายหลายชนิดไม่มีที่สิ้นสุดและเว้นเสียจากอารมณ์ไม่ได้ (วิจิตตารมณ) ^๙

ดังนั้น จิตจึงเป็นธรรมชาติที่พิสดาร มีอำนาจ มีลักษณะพิเศษหลายประการ และควบคุมโลกทั้งหลายได้เพราะเป็นผู้สร้างเอง ดังนั้น ถ้าบุคคลสามารถควบคุมจิตได้ ย่อมนำสุขมาให้ ดังพุทธพจน์ว่า

จิตที่ตื่นนอน กวัดแกว่ง รักษายาก ห้ามยาก

ผู้มีปัญญาสามารถควบคุมให้ตรงได้

เหมือนช่างครดัดลูกศรให้ตรง ฉะนั้น^{๑๐}

การฝึกจิตที่ควบคุมได้ยาก เปลี่ยนแปลงง่าย

ชอบไฝหาแต่อารมณ์ที่ปรารถนา จัดว่าเป็นความดี

เพราะจิตที่ฝึกแล้วย่อมนำสุขมาให้^{๑๑}

โดยสรุป ความหมายของจิตและลักษณะของจิตในพุทธศาสนาเถรวาทนี้ มีความละเอียด ซับซ้อน เป็นนามธรรม แต่จิตจะเกิดเมื่อมีความสัมพันธ์กับรูปเท่านั้น [กรณีเกิดกับขันธ์๕] จิตเป็นผู้รู้ ผู้คิด ผู้สร้าง ผู้สะสม เป็นใหญ่ เป็นประธานในกิจทั้งปวง เปลี่ยนแปลง เกิดดับ ตลอดเวลา สามารถถ่ายทอดสิ่งที่ดับไปแล้ว ส่งต่อไปกับจิตดวงใหม่ได้ ต่อเนื่องตลอดไป จนกว่าจะฝึกจิตนั้นให้บรรลุถึงมรรคผล นิพพาน และดับสิ้น ไม่มีการเกิดใหม่ของจิตอีกต่อไป

จะเห็นได้ว่า จิตในความหมายของพุทธศาสนาเถรวาท กับความหมายของจิตของเคน วิลเบอร์นั้น ไม่ตรงกันเสียทีเดียว เพราะจิตของเคน วิลเบอร์นั้นครอบคลุมสิ่งที่เป็นรูปธรรมและศาสตร์สาขาต่างๆ ด้วย ซึ่งวิชาความรู้ต่างๆ นี้เกิดจากการคิด การวิเคราะห์ การรวบรวมความคิดต่างๆ เหล่านั้น กลายเป็นองค์ความรู้ในสาขาวิชาต่างๆ ซึ่งนอกเหนือไปจากความสนใจในพุทธศาสนา เช่น เรื่องสมอง ความรู้ทางฟิสิกส์ หรืออื่นๆ

จิตในความหมายของศาสตร์ต่างๆ นี้ เป็นเพียงความรู้อย่างหนึ่งในพุทธศาสนา หรือเป็นปัญญาความรู้ทางวิชาการ ปัญญาในพุทธศาสนา มี ๓ ประเภทคือ

^๙ พระสุเมธคณาจารย์, **อภิธัมมัตถสังคหะและอภิธัมมัตถวิภาวินิฎฐิกา** (บาลี-ไทย) ภาค ๑, หน้า ๓๙-๔๐ และ บุญมี เมธางกูร และ บุษกร เมธางกูร, **คู่มือการศึกษา พระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ ๑ ตอนที่ ๑ จิตปรมัตถ์**, (กรุงเทพมหานคร: เลียงเชียง, ๒๕๔๕), หน้า ๓๐-๓๑.

^{๑๐} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๓/๓๕.

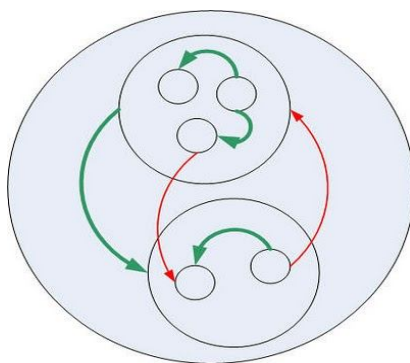
^{๑๑} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๕/๓๖.

๑. จินตามยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการคิดการพิจารณาหาเหตุผลด้วยตนเอง
๒. สุตมยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการสดับเล่าเรียนหรือถ่ายทอดต่อกันมา
๓. ภาวนามยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการลงมือปฏิบัติฝึกหัดอบรม^{๑๒}

ความรู้จากศาสตร์ต่างๆ แบ่งได้เป็น ๒ ประเภท บางศาสตร์เกิดความรู้ในระดับจินตามยปัญญา และสุตมยปัญญา บางศาสตร์ก็ประกอบด้วยปัญญาทั้ง ๓ เช่น การทดลองทางวิทยาศาสตร์ เป็นการลงมือปฏิบัติค้นคว้าหาความจริงทางวิทยาศาสตร์ แต่ความรู้ที่ได้มานี้ คนละอย่างกับจิต จิตเป็นตัวรู้ คือรู้ปัญญาทั้ง ๓ ที่เกิดขึ้น แต่จิตไม่ใช่ปัญญา ปัญญาเป็นหนึ่งในเจตสิก ๕๒ ในพุทธศาสนาเถรวาท เป็นตัวที่มาปรุงแต่งจิต แต่ไม่ใช่จิต ดังนั้น จิตของพุทธศาสนากับจิตของเคน วิลเบอร์แตกต่างกัน เคน วิลเบอร์เอาทุกอย่างมาเป็นจิต กลายเป็นปรากฏการณ์ของจิตกับจิตเป็นเรื่องเดียวกัน ผู้ที่ไม่ได้ศึกษาพุทธศาสนาก็อาจจะสับสนได้

นอกจากนี้ ความรู้ต่างๆ ที่ปรากฏเป็นศาสตร์สาขาต่างๆ นั้น ก็เป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา โฮลอนปรากฏในทุกศาสตร์ โฮลอนก็เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา โฮลอนของเคน วิลเบอร์จึงไม่ใช่จิตในความหมายของพุทธศาสนา

จิตที่เป็น consciousness ในความหมายของเคน วิลเบอร์ ที่เป็นการตระหนักรู้ หรือ ตัวรู้ อย่างเดียวก็ไม่ใช่ เพราะมีความหมายตรงกับคำว่า mind คือเป็นผู้แสดงด้วย คือ แสดงถึงอารมณ์ที่กระทบ ความคิด ความรู้สึก และความรู้ต่างๆ ที่สามารถศึกษา ค้นคว้า พัฒนาศักยภาพให้สูงขึ้นได้ จิตในความหมายของเคน วิลเบอร์ จึงเป็นทั้ง consciousness และ mind ในตัวเดียวกัน ซึ่งก็คือคุณลักษณะของโฮลอน คือ ก้าวข้ามและหลอมรวม นั่นเอง

ภาพที่ ๓.๑ แสดงแบบจำลองของโฮลอน^{๑๓}

^{๑๒}ที่.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๔/๒๗๑, พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๕๒.

^{๑๓}Andre Dantas, UM HOLON CHAMADO AUTOMÓVEL, [online], From: <http://autoentusiastas.blogspot.com/2010/12/um-holon-chamado-automovel.html> [4 January 2011].

เคน วิลเบอร์กล่าวว่า โฮลอนใช้อธิบายความจริงที่ปรากฏในทุกสรรพสิ่ง ไม่ว่าจะอยู่ในรูปก้อนหิน ดิน น้ำ อากาศ มนุษย์ สัตว์ สิ่งของ ต้นไม้ ภูเขา ท้องฟ้า หรือ จักรวาล เป็นความจริง (Reality) ในทุกๆ ที่ ซึ่งไม่ว่าจะวิเคราะห์ห้วงส่วนใด ต้องมีโฮลอนเป็นองค์ประกอบเสมอ

ในจิตมนุษย์ก็เช่นเดียวกัน มีโฮลอนเป็นองค์ประกอบเรียกว่า โฮลอนของจิต (psychic holon) เคน วิลเบอร์กล่าวว่า สิ่งที่อยู่ภายในโฮลอนของมนุษย์นั้นมีสาระสำคัญเท่ากับจิต (the interiority of individual holons, is in essence the same as consciousness)^{๑๔} เพียงแต่มีชื่อเรียกต่างกันและมีความหมายต่างกันเล็กน้อย ซึ่งในกรณีนี้ อาจจะเทียบได้กับความหมายของจิตในพุทธศาสนาที่มีชื่อเรียกอยู่หลายคำ^{๑๕}

หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ เมื่อพูดถึงโฮลอนของมนุษย์ บางครั้งก็จะเรียกว่าโฮลอนของจิต (psychic holon) หรือจิต เนื่องจากจิตกระจายไปทุกภาคส่วน และโฮลอนก็เป็นพื้นฐานความจริงที่ปรากฏในทุกสรรพสิ่ง จิตกับโฮลอนในความหมายของเคน วิลเบอร์ก็คือเรื่องเดียวกัน แต่มีชื่อเรียกต่างกัน แต่เมื่อเทียบสาระสำคัญของจิตในแนวคิดของพุทธศาสนาเถรวาทกับของเคน วิลเบอร์แล้ว ไม่ได้แตกต่างกัน กล่าวคือ จิตในฐานะของการตระหนักรู้ หรือการรู้ หรือเป็นตัวรู้เหมือนกัน แต่รู้อะไรนั้น ผู้วิจัยเห็นว่า “รู้” ของเคน วิลเบอร์ นั้น คือรู้ไปทุกเรื่อง รู้ไปในทุกสรรพสิ่ง ซึ่งรวมทั้งเรื่อง “รู้อารมณ์” ตามนิยามของทางพุทธศาสนาด้วย คือ รู้ทั้งสิ่งที่มากระทบสัมผัสทางอายตนะทั้ง ๖ และ “รู้” ของ เคน วิลเบอร์ ยังครอบคลุมไปถึงความรู้ในศาสตร์สาขาต่างๆ ดั่งนิยามที่ให้ไว้ในบทที่ ๒

การรับรู้อารมณ์นี้ อรรถกถาอธิบายว่า มี ๓ แบบ คือ สกฺขานาติ (จำได้) วิชานาติ (รู้แจ้ง) ปชานาติ (รู้ชัด) เมื่อ

๑. สกฺขานาติ คือ รู้อารมณ์โดยจำได้ คือ รู้แบบสัญญา รู้ เป็นเพียงการจำได้หมายรู้ อารมณ์โดยเป็นสีเขียว เป็นต้นเท่านั้น (แต่) ไม่สามารถให้ถึงการแทงตลอด (สามัญญ) ลักษณะคือไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาได้

๒. วิชานาติ คือ รู้แบบวิญญานรู้ รู้อารมณ์โดยเป็นสีเขียว เป็นต้น และให้ถึงการแทงตลอด (สามัญญ) ลักษณะมีไม่เที่ยงเป็นต้น แต่ไม่สามารถให้ก้าวไปถึงมรรคปรากฏ (รู้แจ้งมรรค) ได้ หรือกล่าวว่า รู้จากการรับอารมณ์ตามทวารต่างๆ

^{๑๔} Ken Wilber, *Sex, Ecology, Spirituality: The Spirit of Evolution*, p. 117.

^{๑๕} ชื่อของจิตที่เป็นไวยากรณ์กันได้แก่ มโน มานัส หทัย ปิณฑระ มนายตนะ มนินทรีย์ วิญญาน วิญญานขันธ และมโนวิญญานธาตุ ดูเพิ่มเติมได้ใน อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๑๑/๔๗.

๓. ปชานาติ คือ การรู้แบบปัญญาารู้ คือ ย่อมรู้แจ้งอารมณ์โดยเป็นสี่เขียว เป็นต้น ย่อมให้ถึงการแทงตลอด (สามัญญ) ลักษณะโดยเป็นของไม่เพียงเป็นต้น ทั้งให้ก้าวไปถึงความปรากฏแห่งมรรค (รู้แจ้งมรรค) หรือเรียกว่า รู้ตามความเป็นจริง และปัญญาชื่อว่า เป็นใหญ่ เพราะประกอบด้วยความเป็นใหญ่ยิ่ง ในความรู้ชัดตามสภาพ ส่วนปัญญาย่อมทำหน้าที่ทั้ง ๓ อย่าง^{๑๖}

เนื่องจากเคน วิลเบอร์ได้รับอิทธิพลความคิดจากปรัชญาตะวันออกอย่างมาก ผู้วิจัยเห็นว่า คำว่า “รู้” ของเคน วิลเบอร์ ก็ประกอบไปด้วยการรู้ทั้งสามประเภทคือ รู้แบบสัญชาตญาณ เช่น วิชาการความรู้ต่างๆ จัดเป็นสัญชาตญาณ, รู้แบบวิญญานรู้ คือ รับรู้อารมณ์ด้วย, และรู้แบบปัญญารู้ คือรู้ตามความเป็นจริง เพราะเขาอ้างถึงการพัฒนาจิตจนเข้าสู่สภาวะความเป็นเช่นนั้น หรือเป็นอหิลักษณะ ก็แสดงว่าต้องมีปัญญารู้ด้วย แต่การรู้ทั้งสามประเภทของเคน วิลเบอร์นี้ แตกต่างตรงที่ว่า การรู้เหล่านั้น ไม่เห็นไตรลักษณ์อย่างแท้จริง คือ ไม่สามารถเข้าถึงการแทงตลอด ไม่สามารถก้าวไปถึงมรรคปรากฏ และ ไม่ถึงความปรากฏแห่งมรรค (รู้แจ้งมรรค) หรือไม่เห็นอนัตตาตามความหมายของพุทธศาสนาเถรวาท [จะได้อภิปรายในหัวข้อ วิพากษ์อัตตา อนัตตา] จึงเรียกว่า ไม่เห็นแจ้งแทงตลอด

คุณสมบัติของจิตในพุทธศาสนาเมื่อนำมาวิเคราะห์เปรียบเทียบกับคุณสมบัติของจิต หรือไฮลอนของเคน วิลเบอร์แล้ว สามารถโดยสรุปการวิเคราะห์เปรียบเทียบได้ดังตารางต่อไปนี้

^{๑๖} ส.ช.อ. (ไทย) ๓/๑๙๙, วิสุทธิ (ไทย) ๔๒๓/๗๑๑-๗๑๒, และ บุญมี เมธางกูร และ บุษกร เมธางกูร, คู่มือการศึกษา พระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ ๑ ตอนที่ ๑ จิตปรมัตถ์, หน้า ๒๗.

ตารางที่ ๓.๒ เปรียบเทียบลักษณะของไฮลอนตามแนวคิดของเคน วิลเบอร์กับจิตในพุทธศาสนาเถรวาท

ไฮลอนของเคน วิลเบอร์	จิตในพุทธศาสนาเถรวาท	วิเคราะห์เปรียบเทียบ
๑. เป็นหน่วยวิเคราะห์ความจริงที่เกิดขึ้นของสรรพสิ่ง ซึ่งทำให้จิตตามแนวคิดของเคน วิลเบอร์เป็นหน่วยวิเคราะห์สำหรับสิ่งที่เกิดขึ้นภายในของมนุษย์ด้วย	๑. ความจริงในพุทธศาสนามี ๔ ประการ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน ดังนั้น จิตจึงเป็นเพียงส่วนหนึ่งของความจริงระดับปรมัตถ์	ไฮลอนเป็นหน่วยความจริงเพียงหน่วยเดียวที่ใช้อธิบายในทุกสรรพสิ่ง จิตของเคน วิลเบอร์ก็เช่นกัน สิ่งที่เป็นจริงตามสภาวะในพุทธศาสนา เรียกว่า ปรมัตถธรรม จิตเป็นเพียงสภาวะธรรมชาติความจริงอย่างหนึ่ง ในความจริง ๔ ประการเท่านั้น จิตเกิดดับที่ละขณะและไม่เรียกเป็นหน่วย (unit) ไฮลอนใช้อธิบายถึงความสัมพันธ์ของสิ่งต่างๆ อย่างองค์รวม ไม่ว่าจะใช้อธิบายเรื่องที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ดังนั้น ทั้งจิต เจตสิก รูป รวมอธิบายด้วยไฮลอนเพียงอย่างเดียว แต่พุทธศาสนา มีการอธิบายความจริงเรื่องรูป จิตและเจตสิกแยกออกจากกัน ซึ่งในพุทธศาสนาทั้งจิตและเจตสิกเป็นความจริงด้านนามธรรมและรูป ใช้อธิบายเรื่องรูปธรรม

ไฮลอนของเคน วิลเบอร์	จิตในพุทธศาสนาเถรวาท	วิเคราะห์เปรียบเทียบ
๒. องค์ประกอบส่วนรวมมาจากองค์ประกอบส่วนย่อย และจะกลายเป็นองค์ประกอบย่อยขององค์ประกอบใหญ่ในระดับถัดไป (part/whole)	๒. จิตดวงเดิมดับไป จิตดวงใหม่เกิดขึ้น จิตจะเกิดดับต่อเนื่องไป โดยมีการส่งมอบกิจการงานให้จิตดวงใหม่โดยไม่ขาดสาย จิตจะส่งต่อกรรมและกิเลสในจิตดวงใหม่ แต่จิตดวงใหม่นี้ไม่จัดว่าเป็นดวงเดิมดังคำกล่าวที่ว่า จิตดวงเดียวกันก็ไม่ใช่ จิตคนละดวงก็ไม่ใช่	จิตของพุทธศาสนาและไฮลอนของเคน วิลเบอร์ มีความหมายคล้ายคลึงกัน กล่าวคือ ข้อมูลต่างๆ จะไม่มีการสูญหาย แต่จะมีการส่งต่อและถ่ายทอดข้อมูลเหมือนกัน จิตสามารถสะสมข้อมูลได้ไม่มีขีดจำกัด ไฮลอนก็เช่นเดียวกัน แต่กรณีจิตของพุทธศาสนาจะไม่เรียกว่าส่วนใหญ่/ส่วนย่อย จะเรียกว่าจิตดวงเดิมหรือจิตดวงเก่า จิตดวงเก่าดับไปแล้ว แต่ไฮลอนในส่วนย่อยที่ถูกควบรวบไม่เรียกว่าดับ ยังปรากฏอยู่ภายในไฮลอน จิตในพุทธศาสนาหนึ่งดวงมีการเกิดดับอยู่ถึง ๑๗ ขณะ ^{๑๗} การที่จิตมีลักษณะเกิด ดับ รวดเร็ว และจิตที่ดับไปนั้นเป็นปัจจัยให้จิตใหม่เกิดดับสืบต่อกันไม่ขาดสาย การที่จิตเกิดดับตลอดเป็นสายนี้ ทำให้กล่าวได้ว่า จิตดวงเดียวกันก็ไม่ใช่ จิตคนละดวงก็ไม่ใช่ ดังที่พระนาคนเสนตอบปัญหาของพระเจ้ามิลินท์ว่า “น จ ใส, น จ อญญ หรือ ผู้นั้นก็ไม่ใช่ ผู้นั้นก็ไม่ใช่” ^{๑๘}

^{๑๗} สามารถศึกษาเรื่องการทำงานของจิตใน ๑๗ ขณะได้ใน พระสุเมธคณาจารย์, **อภิธัมมัตถสังคหะและอภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา (บาลี-ไทย) ภาค ๑**, หน้า ๓๒๗-๓๓๐, บุญมี เมธางกูร และ บุญกร เมธางกูร, **คู่มือการศึกษา พระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ ๔ วิถีสังคหวิภาค**, (กรุงเทพมหานคร: เลียงเชียง, ๒๕๔๕), หน้า ๙-๒๑.

^{๑๘} มลินท. (บาลี) ๑/๔๒.

ไฮลอนของเคน วิลเบอร์	จิตในพุทธศาสนาเถรวาท	วิเคราะห์เปรียบเทียบ
๓. ลักษณะของการดำรงตัวตนคงไว้ (Self-preservation) ไม่เปลี่ยนแปลง มีความเป็นตัวตนคงอยู่ แม้จะมีพัฒนาการ ปรับเปลี่ยนหรือเปลี่ยนแปลง ซึ่งจิตสามารถพัฒนาได้ จนกระทั่งจิตเข้าสู่สภาวะความเป็นหนึ่ง (nondual) หรือที่เรียกว่าพรหมัน อาตมัน หรือโพธิจิต ซึ่งมีอยู่ภายในจิตแต่เดิม	๓. พระนาคเสนได้อธิบายในธัมมสันตติปัญหา ^{๑๙} ว่า แม้ร่างกายจะเติบโตเปลี่ยนแปลงจากเด็กเป็นผู้ใหญ่เป็นคนแก่ก็ยังคงเป็นคนเดิม ไม่ได้เป็นผู้อื่น เพราะมีธัมมสันตติสืบสายแห่งรูปธรรมนามธรรมสืบสายต่อกันไปเรื่อยๆ จะว่าเป็นคนเดียวกันก็ไม่ใช่ จะว่าเป็นคนละคนก็ไม่ใช่ แต่มีความเป็น คนๆ เดิมนั้นดำรงอยู่	การดำรงลักษณะตัวตนของไฮลอน มีลักษณะของการอธิบายตรงกับเรื่องธัมมสันตติปัญหา ที่มีการสืบทอดของรูปธรรมและนามธรรม สืบต่อกันเรื่อยไปไม่ขาดสาย ส่วนการอธิบายเรื่องจิตของเคน วิลเบอร์ จิตยังคงมีตัวตน เพราะได้รับแนวคิดจากฮินดูและกรีกโบราณ แม้จิตจะสามารถพัฒนาจนถึงจุดสูงสุด ที่เรียกว่าเข้าถึงพระเจ้าหรืออาตมัน หรือความหมายที่หมายถึงความเป็นหนึ่ง ไม่เป็นทวิลักษณ์ เป็นความจริงอันสูงสุด แต่ไม่มีการดับ เหมือนพุทธศาสนา
๔. การสลายตัวตน (Self-dissolution) ไฮลอนสามารถลดทอน แยกสลายได้ แต่ไม่มีวันดับ จิตก็ไม่มีวันดับ มีแต่พัฒนาการในระดับที่สูงขึ้น และเข้าสู่อาตมันหรือศูนยตา	๔. จิตเกิดได้ ดับได้	จิตในพุทธศาสนาไม่ได้ลดทอน หรือแยกสลาย แต่เกิดดับอยู่เสมอ ไฮลอนลดทอน แยกสลายแต่ไม่ดับสูญ จึงไม่เหมือนกัน จิตของเคน วิลเบอร์จึงไม่มีวันดับสูญ

^{๑๙} ยืม ปณฺธยางกูร, ปัญหาพระยามิลินท์, (กรุงเทพมหานคร: องค์การคำคุรุสภา, ๒๕๐๖), หน้า ๒๖- ๒๗.

ไฮลอนของเคน วิลเบอร์	จิตในพุทธศาสนาเถรวาท	วิเคราะห์เปรียบเทียบ
๕. การก้าวข้ามตัวตน (Self-transcendence)	๕. การก้าวข้ามพ้นตัวตน ไม่มีคำนี้ปรากฏในพุทธศาสนา เป็นศัพท์ที่บัญญัติขึ้นใหม่ ผู้วิจัยเห็นว่า หมายถึง การปฏิบัติจนจิตหลุดพ้นจากการยึดมั่นถือมั่น ปราศจากกิเลสทั้งปวง และเข้าสู่พระนิพพาน หรือในด้านที่ปฏิบัติจนแยกกายหยาบออกจากกายละเอียดได้	การก้าวข้ามตัวตนตามแนวคิดของเคน วิลเบอร์นั้น อธิบายใน ๒ เรื่องพร้อมกันคือ ๕.๑ ในส่วนของรูป การก้าวข้ามเกิดสิ่งใหม่ เช่น เรื่องไฮโดรเจน ๒ ตัว กับออกซิเจน ๑ ตัว เมื่ออยู่ในสภาวะที่เหมาะสม จะเกิดสิ่งใหม่ที่เรียกว่า น้ำ พุทธศาสนาไม่มีการกล่าวถึงด้านรูปธรรมเหมือนเคน วิลเบอร์ที่ได้รับอิทธิพลแนวคิดจากวิทยาศาสตร์ แต่แนวคิดของพุทธศาสนานั้น จะอธิบายด้วยหลักอภิปัจจยตา คือทุกสรรพสิ่งมีความสัมพันธ์กัน อิงอาศัยกัน อะไรก็เกิดขึ้นได้ถ้ามีเหตุปัจจัยเหมาะสมกัน ดังนั้น น้ำก็เกิดจากเหตุปัจจัยที่เหมาะสมของไฮโดรเจนและออกซิเจน ก็เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้ตามหลักอภิปัจจยตา ๕.๒ ในส่วนของนาม เคน วิลเบอร์ ไม่ได้ให้ตัวอย่างเรื่องนี้ แต่จิตของเคน วิลเบอร์ก็มีการพัฒนาเป็นระดับๆ สามารถก้าวข้ามตัวตนที่เป็นรูป จากกายหยาบไปกายละเอียด แต่ที่พุทธศาสนามีมากกว่านั้น ก็คือ ก้าวข้ามจากการยึดมั่นจากอุปาทาน
๖. การโผล่ปรากฏของไฮลอน (emergence) ก่อให้เกิดสิ่งใหม่ๆ หรือสิ่งดีๆ ได้เอง และไม่สามารถคาดเดาได้เลยว่าอะไรจะเกิดขึ้น แต่การโผล่ปรากฏของไฮลอนเกิดเป็นขั้นตอนและเป็นลำดับขั้น	๖. จิตที่มีการพัฒนาในระดับที่สูงขึ้นสามารถคาดเดาได้ เพราะมีผลของการปฏิบัติรองรับ ดังที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและของพระอรรถกถาจารย์ การเกิดขึ้นนี้ ต้องอาศัยการฝึกปฏิบัติ การเกิดปัญญาญาณในแต่ละระดับ มีลักษณะเป็นขั้นตอน นอกจากนี้ การละกิเลสของอริยบุคคลก็มีลำดับขั้นเช่นกัน	การโผล่ปรากฏตามแนวคิดของเคน วิลเบอร์นั้น อธิบายใน ๒ เรื่องพร้อมกันคือ ๖.๑ ในส่วนของรูป พุทธศาสนาไม่มีการกล่าวถึง เหตุผลเหมือนข้อ ๕.๑ ๖.๒ ในส่วนของนาม เคน วิลเบอร์อธิบายถึงลำดับการพัฒนาของจิตดังที่ปรากฏในโครงสร้างขั้นพื้นฐานของจิต ซึ่งมีรายละเอียดชัดเจนจากการปฏิบัติ จึงทำให้คุณสมบัติของไฮลอนในส่วนนี้ ชัดแย้งกันเอง เพราะลำดับแต่ละขั้นที่จิตพัฒนาจนเข้าสู่ศูนย์ตา ก็ได้มีการอธิบายว่าอะไรจะเกิดขึ้นอยู่แล้ว การกล่าวว่า ไม่สามารถคาดเดาได้ว่าอะไรจะเกิดขึ้นจึงใช้อธิบายได้เฉพาะส่วนที่เป็นรูปธรรมเท่านั้น

ไฮลอนของเคน วิลเบอร์	จิตในพุทธศาสนาเถรวาท	วิเคราะห์เปรียบเทียบ
๗. ไฮลอนที่เล็กหรือต่ำกว่าจะเป็นตัวกำหนดความเป็นไปได้ของไฮลอนที่สูงกว่า และไฮลอนที่สูงกว่าก็กำหนดความเป็นไปได้ของไฮลอนที่ต่ำกว่า [คำว่าเล็กหรือต่ำหมายถึงส่วนย่อย, คำว่าสูงหมายถึงตัวที่เกิดใหม่จากการหลอมรวม]	๗. จิตดวงเก่าและจิตดวงใหม่มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันด้วยการถ่ายโอนข้อมูลหรือการส่งต่อ	ในพุทธศาสนา จิตดวงใหม่จะได้รับข้อมูลหรือถ่ายทอดสิ่งที่เกิดกับจิตดวงเก่าส่งผลไว้โดยไม่ขาดสาย หรือมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันไป แนวคิดทั้งสองด้านนี้จึงสอดคล้องกัน เพราะการเกิดขึ้นของสิ่งต่างๆ นี้ เป็นไปตามเหตุปัจจัยตามสถานการณ์นั้นๆ สิ่งที่ไม่ดีในอดีตอาจส่งผลมาถึงปัจจุบันหรืออาจจะไม่ส่งผลก็ได้ กรณีที่ไม่ส่งผล เช่น การอโหสิกรรม ซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งที่มากำหนดเงื่อนไขในปัจจุบัน เป็นต้น
๘. จำนวนระดับขั้นของไฮลอน เป็นลำดับของความลึก จำนวนของไฮลอนในแต่ละระดับ เรียกว่า ความ ก ว้าง (span) ยิ่ง มีวิวัฒนาการมาก ระดับของความลึกจะมากกว่าความกว้าง	๘. จิตในพุทธศาสนาไม่มีเรื่องของมิติ เรื่องความลึกหรือความกว้าง จะกล่าวเฉพาะระดับขั้นของการพัฒนาของจิตเท่านั้น ซึ่งความลึกในทางพุทธศาสนา อาจจะเรียกว่าความรู้ความเข้าใจในเรื่องที่ละเอียดขึ้นได้	พุทธศาสนาไม่มีการกล่าวถึงเรื่องมิติด้านความลึก ความกว้าง มีแต่จิตที่สามารถพัฒนาให้สูงขึ้นได้ ละเอียดยิ่งขึ้น บริสุทธิ์ขึ้น ถ้าจะเหมือน ก็เหมือนกันในเชิงความหมายที่ลึกซึ้งและละเอียดยิ่งขึ้น

ไฮลอนของเคน วิลเบอร์	จิตในพุทธศาสนาเถรวาท	วิเคราะห์เปรียบเทียบ
๙. ไฮลอนที่ถูกทำลาย จะเป็นไฮลอนตัวที่สูงกว่าเท่านั้น ไฮลอนที่ต่ำกว่านั้นจะไม่ถูกทำลาย แต่จิตของเคน วิลเบอร์ไม่มีการถูกทำลาย มีแต่พัฒนาจนถึงพรหมันหรืออาตมัน หรือเข้าถึงพระเจ้า หรืออหวิภาวะ	๙. จิตเกิดดับไปทั้งดวง ไม่มีระดับชั้นในจิต ไม่มีจิตที่ถูกทำลาย แต่ดับเองตามธรรมชาติ	ต่างกัน ไฮลอนในที่นี้ อธิบายการทำลายในเชิงกายภาพ พุทธศาสนาไม่มีการกล่าวถึงเรื่องจิตถูกทำลาย มีแต่เกิดดับตามธรรมชาติ จิตของเคน วิลเบอร์ ไม่มีวันดับ มีตัวตน คงอยู่ตลอดไป
๑๐. ไฮลอนในหน่วยเล็กจะมีการแลกเปลี่ยนกับไฮลอนที่ใหญ่กว่าในทุกระดับของความลึก ดังนั้น จิตมีคุณสมบัติการแลกเปลี่ยนข้อมูลเหมือนไฮลอน	๑๐. จิตไม่มีการแลกเปลี่ยน มีแต่การส่งต่อข้อมูล และกล่าวเฉพาะในระนาบเดียว	มีการส่งผ่านข้อมูลเหมือนกัน แต่วิธีการต่างกัน
๑๑. วิวัฒนาการของไฮลอนมีทิศทางที่ชัดเจนโดยเพิ่มความซับซ้อนของไฮลอน จิตมีการพัฒนาในทิศทางที่ชัดเจน มีความละเอียดเบาบาง จนเข้าสู่ศูนย์ตา	๑๑. จิต มีการพัฒนาที่ชัดเจน มีความเบาสบาย อาศัยความเพียร จนเข้าสู่มรรค ผล นิพพาน	ความซับซ้อนของไฮลอนเป็นการกล่าวถึงด้านกายภาพ ไม่เกี่ยวกับจิต เช่น วิวัฒนาการของสัตว์เซลล์เดียวจนมีระบบที่ซับซ้อนอย่างเช่น ร่างกายมนุษย์ แต่จิตไม่มีคำว่าซับซ้อน
๑๒. วิวัฒนาการของไฮลอนมีทิศทางที่ชัดเจนโดยเพิ่มความแตกต่างและการหลอมรวม	๑๒. ความแตกต่างด้านจิต จะเกิดจากเจตสิกหลายตัวที่มาสัมปยุตกับจิต ไม่ได้กล่าวถึงเรื่องทิศทาง	ต่างกัน จิตในพุทธศาสนาสัมปยุตกับเจตสิกต่างๆ ตามสิ่งที่มากระทบ อีกนัยหนึ่ง จิตกับเจตสิกก็มีการหลอมรวมเจตสิกต่างๆ นั้นได้ แต่ไม่ได้สนใจหรือกล่าวถึงเรื่องทิศทาง เพราะเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัย

ไฮลอนของเคน วิลเบอร์	จิตในพุทธศาสนาเถรวาท	วิเคราะห์เปรียบเทียบ
๑๓. วิวัฒนาการของไฮลอนมีทิศทางที่ชัดเจนโดยเพิ่มความมีระเบียบหรือโครงสร้างของตัวมันเอง	๑๓. มีแนวทาง ระเบียบในเชิงปฏิบัติ และการพัฒนา	ในพุทธศาสนา โครงสร้างทางกายภาพของจิตไม่มี ความเป็นระเบียบหรือโครงสร้างของไฮลอน ใช้อธิบายด้านกายภาพจะชัดเจน เช่น ระบบวิวัฒนาการเรื่องสมอง ถ้ากล่าวเฉพาะเรื่องปฏิบัติ ระเบียบหรือโครงสร้างการพัฒนาของจิต จะมีขั้นตอนเหมือนกัน แต่ในรายละเอียดต่างกัน
๑๔. วิวัฒนาการของไฮลอนมีทิศทางที่ชัดเจนโดยเพิ่มความสัมพันธ์ระหว่างไฮลอนกันเอง แต่ดำรงตัวตนของตนไว้ (agency)	๑๓. ยังมีการพัฒนาที่ลึกซึ้งขึ้นเท่าใด จิตก็จะเข้าใจทุกอย่างตามความเป็นจริง ไม่ผูกพัน ไม่ยึดติดกับสิ่งแวดล้อมต่างๆ ที่เกิดขึ้น แม้แต่ตัวตน และเกิดดับตลอดเวลา	ต่างกัน คุณลักษณะนี้ก็คือการอธิบายเรื่องการก้าวข้ามและหลอมรวมอย่างหนึ่ง
๑๕. วิวัฒนาการของไฮลอนมีทิศทางที่ชัดเจนโดยมีจุดหมายหรือเป้าหมาย (telos)	๑๔. จุดมุ่งหมายสูงสุดคือพระนิพพาน จิตของผู้ปฏิบัติธรรมย่อมต้องการการหลุดพ้นเป็นสิ่งที่มุ่งหมาย	เหมือนกันในด้านการพัฒนาจิต จิตในพุทธศาสนา มีการพัฒนาเพื่อความหลุดพ้น เข้าสู่พระนิพพาน จิตของเคน วิลเบอร์ก็เช่นกัน มีเป้าหมายคือการเข้าสู่ศูนย์ตา หรืออหิภาวะ แต่เมื่อเข้าสู่อหิภาวะ ปรากฏว่าไฮลอนหรือจิตนี้ยังคงมีอยู่ ไม่มีการดับสลาย และมีอยู่ตลอดไป ส่วนไฮลอนด้านกายภาพ ไม่ปรากฏว่า สูงสุดคือเช่นไร เพราะยังคงมีวิวัฒนาการอยู่ต่อไป

โดยสรุป คุณสมบัติของโฮลอนที่มีถึง ๒๐ ประการ เมื่อนำมาวิเคราะห์เปรียบเทียบกับ คุณสมบัติของจิตของพุทธศาสนาเถรวาทแล้ว พบว่า โฮลอนใช้อธิบายการเกิดขึ้นของสรรพสิ่งทั้ง รูปธรรมและนามธรรม มีทั้งส่วนที่คล้ายกันและส่วนที่ต่างกัน ส่วนที่ต่างกันโดยมากจะเป็นเรื่องการ อธิบายร่วมกันของความเป็นรูปและความเป็นนาม การใช้สิ่งๆ หนึ่งมาใช้อธิบายทั้งรูปธรรมและ นามธรรม ทำให้มีความยากลำบากที่จะทำความเข้าใจ เพราะคุณสมบัติของรูปกับนาม ต่างกัน โดยสิ้นเชิง เมื่อนำมารวมกันจึงเป็นเรื่องที่สับสน ว่าเมื่อใดกล่าวถึงรูป เมื่อใดกล่าวถึงนาม ผู้วิจัย เห็นว่า ที่เคน วิลเบอร์นำเสนอเรื่อง รูปและนามเป็นเรื่องเดียวกัน ไม่มีการแบ่งรูปและนาม เนื่องจากแนวคิดของเคน วิลเบอร์ต้องการใช้โฮลอนเพียงอย่างเดียวในการอธิบายของสรรพสิ่ง แม้ โฮลอนจะไม่ใช่วัตถุ ไม่ใช่วิธีการหรือกระบวนการใดๆ แต่คุณสมบัติของโฮลอนก็กล่าวถึง ความสัมพันธ์ของสรรพสิ่งทั้งรูปและนามในองค์รวมเดียวกันนั่นเอง ในขณะที่ตนเองก็คัดค้าน แนวคิดของนักวิทยาศาสตร์ท่านอื่นๆ ที่อยู่บนพื้นฐานของปรัชญาสารนิยม ที่เป็นอิทธิพลจาก ปรัชญากรีกโบราณ และเป็นรากฐานความคิดแบบวิทยาศาสตร์ด้านจิตวิทยา ซึ่งเชื่อว่ามนุษย์คือ จักรกลชีวภาพ กายและจิตนั้นคือสิ่งเดียวกัน^{๒๐} เคน วิลเบอร์ไม่เห็นด้วยในความคิดเหล่านี้ จึงเกิดมี มณฑลทัศน์ที่ ๑ และมณฑลทัศน์ที่ ๒ เพื่อแยกเรื่องนามกับเรื่องรูป แต่กลับใช้แนวคิดเรื่องโฮลอน มาอธิบายสิ่งๆ หนึ่งกับรูปและสิ่งที่เกิดขึ้นกับนามด้วยคุณลักษณะเดียวกัน โฮลอนเป็นองค์รวมที่เป็น เรื่องของความสัมพันธ์ และเป็นทั้งส่วนย่อย/ส่วนรวม เรื่องของความสัมพันธ์นี้ เป็นแนวคิดที่ สอดคล้องกับเรื่องอทิปปัจจยตาในพุทธศาสนาด้วย เมื่อโฮลอนเป็นทั้งเรื่องความสัมพันธ์ และเป็น เรื่องของจิตด้วย จึงเป็นเรื่องที่น่าจะสับสนในแนวคิด นอกจากนี้ ไม่ควรจะนำโฮลอนมาใช้ในการ วิเคราะห์เรื่องของรูปและนามที่มีสภาวะที่แตกต่างกัน และเป็นคนละเรื่องกับอทิปปัจจยตาด้วย กลายเป็นว่าโฮลอนใช้อธิบายทุกเรื่อง ทุกสรรพสิ่ง ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าไม่ถูกต้อง พุทธศาสนามีการ กล่าวถึงเรื่องรูปนามที่ชัดเจน เพราะนามกับรูปมีลักษณะไม่เหมือนกัน จึงต้องแบ่งให้ชัด จิตเป็น นาม จึงมีบางอย่างคล้ายโฮลอน เพราะโฮลอนใช้อธิบายทั้งนามและรูป แนวคิดเรื่องจิตและโฮลอน จึงไม่ได้เหมือนกันเสียทีเดียว

อย่างไรก็ตาม พื้นฐานแนวคิดของเคน วิลเบอร์นั้นไม่ได้แตกต่างไปจากแนวคิดของ พุทธศาสนามากนัก เพราะเคน วิลเบอร์เองก็ได้รับอิทธิพลทางความคิดมาจากปรัชญาพุทธศาสนา หลายประการ แต่ที่น่าสนใจคือ แม้ในที่สุด จิตจะหลุดพ้นก้าวข้ามตัวตน จนเข้าสู่ศูนย์ตาหรือ อหิงการะก็ตาม จิตก็ไม่มีวันดับ หรือเข้าสู่อนุภาติเสณิพพาน เพราะโฮลอนของจิต หรือจิต ไม่มี

^{๒๐} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน สมภาร พรหมทา, พุทธปรัชญา: มนุษย์ สังคม และปัญหาจริยธรรม, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๗๑-๗๒.

วันดับ ไสลอนเป็นพลังบางสิ่งบางอย่างที่ไม่มีวันดับ ไสลอนหรือจิต จึงเป็นนิรันดร์ สอดคล้องกับแนวคิดของอุปนิษัท พราหมณ์ และศาสนาที่เป็นเทวนิยม

๓.๑.๒ วิพากษ์เรื่องความจริงสูงสุด (Ultimate Reality)

ไสลอนใช้อธิบายความจริงที่เกิดขึ้นของสรรพสิ่งในโลกใบนี้ ความจริงนี้ครอบคลุมทุกเรื่องไม่ว่าเรื่องจิตวิญญาณ เรื่องรูปธรรม เรื่องวัฒนธรรม เรื่องสังคม เรื่องความรู้ทางวิชาการ และเรื่องอื่นๆ ความจริงเช่นนี้เป็นความจริงที่ถูกกำหนดหรือบัญญัติขึ้น จึงเปลี่ยนแปลงได้

ความจริงหรือที่เรียกว่าสัจจะในพุทธศาสนามี ๒ ระดับ^{๒๑} คือ

๑. สมมติสัจจะ ความจริงโดยสมมติ เป็นสิ่งที่บัญญัติเพื่อการสื่อสาร เป็นมติร่วมกัน เช่น ไต๋ แก้ว เป็นต้น

๒. ปรมัตถสัจจะ ความจริงโดยปรมัตถ์ เป็นความจริงสูงสุด เป็นความจริงขั้นพื้นฐาน เป็นความหมายที่แท้ ไม่ผันแปร ลดทอนไม่ได้ ตรงกับสภาวะ เช่น จิต เจตสิก รูป นิพพาน ผัสสะ เจตนา เป็นต้น

ดังนั้น ไสลอนจึงเป็นเพียงความจริงระดับสมมติ เพราะเป็นการอธิบายความจริงของสิ่ง ที่เปลี่ยนแปลง ผันแปรไปตามสภาวะที่เกิดขึ้นรอบตัว

จิตในความหมายของเคน วิลเบอร์ จึงไม่จัดว่าเป็นปรมัตถ์หรือไม่ใช่ความจริงสูงสุดดัง ในความหมายของพุทธศาสนาเถรวาท เพราะไสลอนของมนุษย์ หรือ จิตของเคน วิลเบอร์นี้ ครอบ รวมเอาส่วนที่เป็นความรู้ ศาสตร์ต่างๆ ทั้งที่ค้นพบมาก่อน และค้นพบแล้ว และอาจจะรวมถึงสิ่ง ที่ยังไม่ได้ค้นพบ ทำให้สิ่งที่เรียกว่าจิตนี้ เป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงได้ และเป็นสภาวะที่ไม่เที่ยงแท้ แน่นนอน

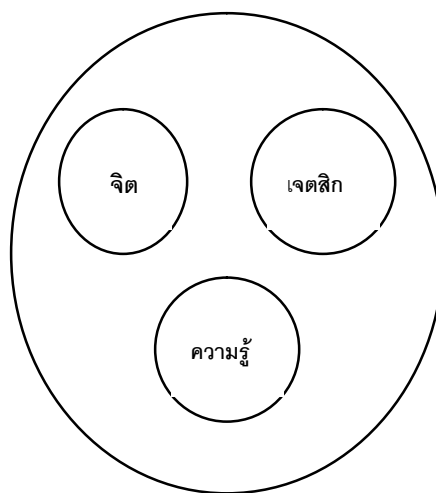
นอกจากนี้ จิตของเคน วิลเบอร์หรือไสลอนของมนุษย์นี้ยังต่างไปจากจิตของพุทธศาสนา เถรวาท เพราะไสลอนของมนุษย์นี้ ครอบคลุมส่วนที่เรียกว่า เจตสิก เมื่อเจตสิก คือสภาพธรรม ๕๒ อย่าง ประกอบขึ้นกับจิต เกิดและดับขณะเดียวกับจิต มีอารมณ์และที่ตั้งอย่างเดียวกับจิต^{๒๒} เป็น ธรรมชาติที่ประกอบจิต ประชุมจิต ทำให้เกิดความรู้สึก นึก คิด ที่แตกต่างกัน ทั้งทางที่ดีและไม่ดี

^{๒๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๕๕ และ วัชร งามจิตรเจริญ, พุทธศาสนาเถรวาท, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๒), หน้า ๔๐ - ๔๖.

^{๒๒} พระอนุรุธาจารย์, “อภิธัมมัตถสังคหะ”, อภิธัมมัตถสังคหะและปรมัตถที่ปณี, แปลโดย พระ คันธสราภิกวงศ์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๒), หน้า ๑๗, เจตสิก ๕๒ อย่าง เช่น ผัสสะ เจตนา เวทนา สัญญา สติ ศรัทธา วิตก วิจาร์ วิริยะ ฉันทะ เป็นต้น.

ได้แก่ ความโกรธ ความรัก ความสุข ความทุกข์ เป็นต้น โดยมีจิตเป็นเพียงประธานในการรู้อารมณ์ จิตเกิดโดยไม่มีเจตสิกไม่ได้ และเจตสิกเกิดโดยไม่มีจิตก็ไม่ได้เช่นกัน ลักษณะของเจตสิกแต่ละประเภทแตกต่างกัน มีกิจต่างกัน ผลคืออาการปรากฏก็ต่างกัน และเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดเจตสิกแต่ละประเภทก็แตกต่างกัน ธรรมชาติประกอบจิตและเจตสิกกล่าวได้ว่าเป็นรากฐานของจริยธรรม^{๒๓}

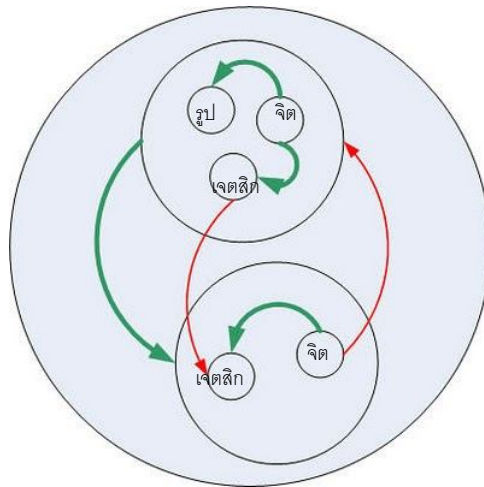
จิตของเคน วิลเบอร์จึงประกอบไปด้วย จิตในความหมายถึงการตระหนักรู้ การคิด เจตสิก และความรู้ทั่วไป ดังนี้

ภาพที่ ๓.๒ แสดงไฮลอนของมนุษย์หรือจิตในความหมายของเคน วิลเบอร์

นอกจากนี้ ยังพบว่า ไฮลอนของเคน วิลเบอร์ ยังอธิบายความจริงของพุทธศาสนา ๓ ประการรวมกันและความสัมพันธ์ของทั้งสามประการ ดังนี้

^{๒๓} ระวี ภาวิไล, พระอภิธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่, หน้า ๔๗.

ภาพที่ ๓.๓ จำลองโฮลอนที่ครอบคลุมความจริง ๓ ประการในพุทธศาสนา

โฮลอนใช้อธิบายความจริงที่พบในทุกสรรพสิ่ง ทั้งรูปธรรมและนามธรรม เคน วิลเบอร์เห็นว่าโฮลอนเท่านั้นที่เป็นความจริง และเมื่อนำมาพิจารณาด้วยความจริงในพุทธศาสนา สามารถอธิบายครอบคลุมถึง ๓ ประการ แม้ในรายละเอียดจะต่างกัน แต่ก็พอจะเห็นแนวความคิดและที่มาของทฤษฎีของเคน วิลเบอร์ได้ ส่วนเรื่องจิตของเคน วิลเบอร์เห็นได้ชัดว่าเป็นการอธิบายในระดับสมมติสัจจะ เพราะจิตก็คือโฮลอน เมื่อโฮลอนเปลี่ยนแปลงได้ โดยเมื่อความรู้ใหม่ถูกค้นพบ ก็จะทำให้เปลี่ยนแปลงความรู้เดิมได้ จิตก็เปลี่ยนแปลงได้ เช่นกัน

นอกจากนี้ เคน วิลเบอร์ไม่เห็นด้วยกับการมีสิ่งที่เรียกว่าสูงสุดหรือพัฒนาการไปจนถึงสิ่งสูงสุด เพราะจะขัดกับแนวคิดเรื่อง ส่วนย่อย/ส่วนใหญ่ (part/whole) ซึ่งเป็นคุณสมบัติของการก้าวข้ามและหลอมรวม ที่ต้องเกิดตลอดไป การมีจุดสูงสุด กลายเป็นการเกิดขึ้นด้านเดียวที่เรียกว่า final Whole ก็ขัดแย้งกับฐานความคิด ดังนั้น จุดสูงสุดในแนวคิดของเคน วิลเบอร์จึงไม่มี

๓.๑.๓ วิพากษ์เรื่องโครงสร้างขั้นพื้นฐานของจิต

เคน วิลเบอร์ได้กล่าวถึงโครงสร้างขั้นพื้นฐานของจิต (The Basic Structure of Consciousness) ที่มีลำดับขั้นของการพัฒนา ดังได้อธิบายไว้ในบทที่ ๒ การอธิบายเรื่องระดับขั้นของการพัฒนาจิตนี้ เคน วิลเบอร์ได้อ้างถึงคำอธิบายทางด้านพุทธศาสนาเถรวาทไว้อย่างมาก ดังจะสรุปในตารางต่อไป อย่างไรก็ตาม นอกจากคำอธิบายทางด้านพุทธศาสนาเถรวาทแล้ว ยังได้อ้างคำอธิบายของศาสนาฮินดู เวทานตะ พุทธศาสนาวัชรยาน เช่น และของนักจิตวิทยา เช่น ฌอง เพียเจต์ (Jean Piaget) เป็นต้น แนวคิดของเคน วิลเบอร์ สรุปได้ดังตารางข้างล่างนี้

ตารางที่ ๓.๓ สรุปพัฒนาการของจิตตามระดับชั้น

ลำดับที่	ระดับชั้นของการพัฒนาจิต	เคน วิลเบอร์สรุปอย่างย่อ ^{๒๔}
๑	Physical	ระดับรูปหรือกายภาพ (matter)
๒	Sensoriperceptual	ระดับกาย (body)
๓	Emotional-sexual	ระดับจิต (mind)
๔	Phantasmic	
๕	Rep-mind	
๖	Rule/role mind	
๗	Formal-reflexive mind	ระดับวิญญาณ (soul)
๘	Vision-logic	
๙	Subtle	ระดับจิตวิญญาณ (spirit)
๑๐	Causal	
๑๑	Ultimate	ระดับเข้าถึงธรรมชาติทั้งปวง

เมื่อสรุปแนวคิดของเคน วิลเบอร์อย่างย่อ คือ กายภาพหรือสสาร กาย จิต วิญญาณ และจิตวิญญาณ (matter, body, mind, soul, spirit) ตรงกับแนวคิดดั้งเดิมที่เรียกว่า ห่วงโซ่ยิ่งใหญ่ของสรรพสิ่งแบบดั้งเดิม (The Traditional Great Chain of Being) ดังภาพที่ ๒.๙ (หน้า ๖๓)

เคน วิลเบอร์ได้เขียนคำอธิบายเรื่องลำดับชั้นของการพัฒนาจิตในหนังสือ The Transformation of Consciousness ถึงคำอธิบายที่ตรงกับพุทธศาสนาเถรวาทไว้ดังนี้

^{๒๔} Ken Wilber, *The Eye of Spirit: An Integral Vision for A World Gone Slightly Mad*, third Edition Expanded, (Boston: Shambhala, 2001), p. 128.

ตารางที่ ๓.๔ ลำดับขั้นของการพัฒนาจิตของเคน วิลเบอร์ที่ตรงกับพระพุทธศาสนาเถรวาท

ลำดับที่	ระดับขั้น	แนวคิดที่อ้างว่าตรงกับ พระพุทธศาสนาเถรวาท
๑	Physical	รูปขั้น
๒	Sensoriperceptual	เวทนาขั้น สัญญาขั้น
๓	Emotional-sexual	สังขารขั้น, วิญญาณขั้น,
๔	Phantasmic	
๕	Rep-mind	
๖	Rule/role mind	
๗	Formal-reflexive mind	การคิดเกี่ยวกับอิทัปปัจจยตา
๘	Vision-logic	การกำหนดรูปนิमितขึ้นด้วยใจ - ธรรมารมณ์
๙	Subtle	รูปฌาน ๔ ^{๒๕}
๑๐	Causal	อรูปฌานที่ ๗
๑๑	Ultimate	บรรลุมรรค

เมื่อพิจารณาลำดับขั้นของการพัฒนาจิตดังตารางที่ ๓.๓ พบว่ามีความสอดคล้องกับการฝึกปฏิบัติตามพระพุทธศาสนาเถรวาทในเรื่องของการปฏิบัติแบบสมถกรรมฐาน พระโสมกณคณารักษ์ (ระแบบ จิตตภาโณ) ได้สรุปลำดับของจิตในการทำให้จิตสงบตามวิธีสมถกรรมฐาน ดังนี้

- รับรู้อารมณ์ที่ผ่านมาจากตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ
- เก็บสะสมอารมณ์ที่เรียกว่าความจำ ใครที่มีประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสมาก ย่อมจำได้ยาก
- คิดอารมณ์ คือการนำเรื่องที่เก็บไว้นั้นมาคิด
- รู้ คือความรู้ที่เกิดขึ้นจากความคิด ซึ่งมีความละเอียดประณีตเป็นขั้นๆ ไป^{๒๖}

เมื่อสรุปเปรียบเทียบตามตาราง จะสรุปได้ดังนี้

^{๒๕} Ken Wilber, Jack Engler & Daniel P Brown, *Transformations of Consciousness*, (Boston: Shambhala, 1986), p. 73.

^{๒๖} พระโสมกณคณารักษ์ (ระแบบ จิตตภาโณ), *สมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๐), หน้า ๒.

ตารางที่ ๓.๕ เปรียบเทียบพัฒนาการของจิตของเคน วิลเบอร์กับ

สมถกรรมฐานของพุทธศาสนาเถรวาท

ลำดับที่	ระดับขั้น	ลำดับการพัฒนาตามการสรุป ของพระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ จิตตวาท)
๑	Physical	รับรู้อารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ
๒	Sensoriperceptual	
๓	Emotional-sexual	
๔	Phantasmic	เก็บสะสมอารมณ์ที่เรียกว่า ความจำ
๕	Rep-mind	คิดอารมณ์
๖	Rule/role mind	
๗	Formal-reflexive mind	
๘	Vision-logic	
๙	Subtle	รู้จากความคิดที่ละเอียดประณีต เป็นขั้นๆ
๑๐	Causal	
๑๑	Ultimate	เข้าถึงสภาวะสูงสุด

จะเห็นได้ว่า แนวคิดของเคน วิลเบอร์นั้นสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องการปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทตามหลักของสมถกรรมฐาน การได้ลำดับถึงอรุณุปมาน ๘ เรียกว่า ได้สมาบัติ ^{๒๗} ผู้ปฏิบัติสายสมถกรรมฐาน แม้จะเข้าสู่อรุณุปมาน ๔ หรือได้สมาบัติ ๘ ก็ยังไม่เรียกว่าบรรลุมรรค เพียงแต่มีความสงบระงับจากนิวรณ์ทั้งปวง “ท่านอนุโลมเรียกว่าเป็นความหลุดพ้นจากกิเลสตลอดเวลาที่ยังอยู่ในฌานนั้นๆ แต่เมื่อออกจากฌานแล้ว กิเลสกลับมีได้ดังเดิม” ^{๒๘} เคน วิลเบอร์กล่าวเพียงว่า ขั้นสูงสุด เป็นสภาวะของตถตา ศูนยตาหรือ อทวิภาวะ ซึ่งเป็นสภาวะเดียวกับการบรรลุมรรคหรือการตรัสรู้ แต่ไม่ได้กล่าวว่าจากอรุณุปมานที่ ๗ หรือสภาวะที่จิตละเอียด (casual) ผ่านด้วยวิธีใด เพราะในพุทธศาสนา การจะบรรลุมรรคนั้น เมื่อจิตตั้งมั่นแล้ว จะต้องน้อมกลับมาพิจารณาไตรลักษณ์ เพื่อให้เห็นไตรลักษณ์ของนามรูป ที่เรียกว่า ยกจิตขึ้นสู่วิปัสสนา เป็น การรู้ชัดถึงความเป็นจริงที่เกิดขึ้นในขณะนั้น แต่ถ้าเคน วิลเบอร์ เข้าใจว่าเมื่อผ่านอรุณุปมานที่ ๗

^{๒๗} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๐๘/๑๓๒-๑๓๕, พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๘๖๗-๘๖๘.

^{๒๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐๕.

แล้วบรรลุธรรม หรืออนุมานว่าเข้าสู่รูปฌาน ๘ แล้วไม่น้อมจิตเข้าสู่วิปัสสนา บรรลุธรรมเลย ตรงนี้จะเป็นความเห็นที่แตกต่างกัน เพราะผู้ที่ผ่านรูปฌาน ๘ แล้วแต่ยังติดในฌานนี้ ไม่น้อมจิตเข้าสู่วิปัสสนา เมื่อสิ้นชีวิตจะไปเกิดเป็นรูปพรหม มีอาการเปื้อนรูป มีแต่นาม พอใจกับอารมณ์เฉยๆ ยินดีอยู่กับความสงบ การที่หลงติดอยู่ในความสงบระดับของฌานนี้ ก็มักเข้าใจว่าบรรลุธรรมได้ แต่หนทางแห่งการรู้แจ้งในทางพุทธศาสนาเถรวาท ยังไม่นับว่าบรรลุธรรมหรือเข้าสู่นิพพานได้

ภาวะของจิตที่ละเอียดจนถึงรูปฌาน ๔ หรือ ฌาน ๘ หรือเรียกว่าสมาบัติ ๘ นี้ เมื่อพัฒนาต่อมาจะสามารถหรือมีศักยภาพหรือมีคุณสมบัติในการเข้าถึงสัญญาเวทยิตนิโรธ^{๒๙}ได้ ซึ่งเรียกอีกอย่างว่า “นิโรธสมาบัติ เป็นสมาบัติสูงสุดเลยจากรูปฌาน”^{๓๐} หรือถือว่าเป็นขั้นสูงสุดของการพัฒนาจิตในฝ่ายสมถกรรมฐาน นิโรธสมาบัติ “บางครั้งท่านยังเรียกວ່ານิพพานโดยปริยาย คือโดยอ้อม...เรียกว่าเป็น ตังคฺนิพพาน (นิพพานชั่วคราว)”^{๓๑}

สัญญาเวทยิตนิโรธนี้คล้ายกับแนวความคิดเกี่ยวกับ ‘วิญญูณที่หลับสนิท แห่งอุปนิษัฏ’ ซึ่งในวิญญูณนี้ไม่มีการรับรู้วัตถุที่ปรากฏอยู่ในโลก หรือรับรู้ตัวเอง สุขในสัญญาเวทยิตนิโรธเหมือนกับสุขในนิพพาน สภาวะของผู้เข้าสู่สัญญาเวทยิตนิโรธเหมือนกับผู้ปรินิพพาน โดยนัยหนึ่ง คือการลี้มรสนิพพานนั่นเอง^{๓๒}

ดังนั้น การเข้าใจว่าจิตว่างจากการมีสมาธิ อาจจะไม่ใช่การบรรลุธรรมก็ได้ เพราะเคน วิลเบอร์ไม่ได้อธิบายถึงวิธีการปฏิบัติว่าเป็นอย่างไร ก็สรุปเอาเองตามแนวคิดที่เขาได้รับอิทธิพลมาก็อาจจะทำให้หลักคำสอนทางพุทธศาสนาคลาดเคลื่อนได้

นอกจากนี้ แนวคิดในทางพุทธศาสนาเถรวาทนั้น ผู้ปฏิบัติไม่จำเป็นต้องปฏิบัติผ่านฌานทั้ง ๘ ก่อนที่จะบรรลุธรรมก็ได้ แนวทางการเพียรภาวนาในพุทธศาสนามี ๒ ประเภท คือ

^{๒๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘๙.

^{๓๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑๕.

^{๓๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๗.

^{๓๒} พระมหาสมจินต์ สมมุสสปัญโญ, **พระพุทธศาสนายานในอินเดีย: พัฒนาการ และสารัตถธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๓๗, ปัจจุบันเลื่อนสมณศักดิ์เป็นที่ พระศรีคัมภีรญาณ.

๑. สุขขวิปัสสกร คือผู้ที่สำเร็จอรหัตต์ด้วยเจริญแต่วิปัสสนาล้วนๆ หรืออาศัยเพียงอุปจารสมาธิ และได้เพียงปฐมฌานก็เพียงพอ

๒. สมถยานิก คือผู้ที่สำเร็จอรหัตต์ด้วยเจริญสมถะจนได้ฌานสมาบัติแล้ว จึงเจริญวิปัสสนาต่อไปจนได้สำเร็จอรหัตต์^{๓๓}

ดังนั้น การปฏิบัติตามแนวทางไหน ชาวพุทธเลือกได้ โดยเลือกให้เหมาะกับจริตของตน ก็สามารถเข้าถึงพระนิพพานได้เช่นกัน

เมื่อเปรียบเทียบการพัฒนาจิตทั้งฝ่ายสมถยานิก วิปัสสนายานิก และของเคน วิลเบอร์แล้ว จะได้ดังภาพ

พุทธศาสนาเถรวาท

สมถยานิก

เจริญสมาธิภาวนา								วิปัสสนาญาณ	บรรลุนิพพาน (โสดาบันขึ้นไป)
-----------------	--	--	--	--	--	--	--	-------------	-----------------------------

สมาบัติ ๘

วิปัสสนายานิก

เจริญวิปัสสนาภาวนา	ปฐมฌาน	วิปัสสนาญาณ	บรรลุนิพพาน (โสดาบันขึ้นไป)
--------------------	--------	-------------	-----------------------------

ลำดับการพัฒนาจิตตามแนวคิดของเคน วิลเบอร์

พิจารณากายและความคิด (จิต)	ฌานสมาบัติ	บรรลุนิพพาน (ตถตา, ศูนยตา)
----------------------------	------------	----------------------------

ภาพที่ ๓.๔ แสดงการเปรียบเทียบทิศทางการพัฒนาจิตทั้งของสมถยานิกและวิปัสสนายานิกในพุทธศาสนาและลำดับการพัฒนาจิตตามแนวคิดของเคน วิลเบอร์

ผู้วิจัยเห็นว่า แนวคิดของเคน วิลเบอร์ช่วงที่จิตได้รับความละเอียดประณีตน่าจะได้รับอิทธิพลมาจากพุทธศาสนมหายานและสอดคล้องกับแนวคิดของอุปนิษัท เวทานตะ คือการเข้าสู่สภาวะของความเป็นหนึ่ง เป็นพรหมัน หรืออาตมัน

โดยสรุป ระดับขั้นของการพัฒนาจิตของเคน วิลเบอร์สอดคล้องกับสมถกรรมฐานของพุทธศาสนาเถรวาท แต่ปลายทางของเคน วิลเบอร์จะไม่เหมือนของพุทธศาสนา

^{๓๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๘๐.

๓.๑.๔ วิพากษ์เรื่องสภาวะของจิต

สภาวะจิตของเคน วิลเบอร์ มีอยู่ ๓ ประเภทใหญ่ๆ คือ จิตขณะที่ตื่น จิตขณะที่ฝัน และ จิตขณะที่หลับ โดยทั้ง ๓ สภาวะอธิบายด้วยระดับของความหยาบและความละเอียดของจิตในแต่ละขณะ เมื่อพิจารณาแล้ว พบว่า แนวคิดนี้สอดคล้องกับแนวคิดของ فروยด์ เรื่อง จิตสำนึก (conscious) จิตก่อนสำนึก (pre-conscious) หรือเรียกว่าจิตใต้สำนึก (sub-conscious) และจิตไร้สำนึก (unconscious)^{๓๔} เมื่อจิตสำนึก ก็คือ จิตขณะที่ตื่นหรือรู้ตัว จิตใต้สำนึก คือ จิตขณะฝัน แต่ความฝันนั้นอาจจะไม่ได้สะท้อนให้เห็นถึงจิตใต้สำนึกโดยตรง และจิตไร้สำนึก ก็คือจิตขณะที่หลับลึกคือไม่รู้สึกรู้ส จิตไร้สำนึกของ فروยด์นี้ จะเป็นที่เก็บความทรงจำต่างๆ ที่บางครั้งตนเองไม่อาจรับรู้ได้

ในทัศนะของพุทธศาสนาเถรวาท การอธิบายสภาวะของจิตเช่นนี้ เรียกว่า การทำงานของจิต หรือหน้าที่ของจิต หรือเรียกว่า กิจ มีทั้งหมด ๑๔ อย่าง^{๓๕} แต่ที่สำคัญคือ สิ่งที่เราเรียกว่า

^{๓๔} นีเกล ซี. เบ็นสัน (Nigel C. Benson), **เจาะจิตวิทยา (Introducing Psychology)**, แปลโดย กุลยา พิสิษฐ์สังฆการ และ สมบุญ จารุเกษมทวิ, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิเด็ก, ๒๕๕๐), หน้า ๔๙.

^{๓๕} กิจ ๑๔ อย่าง ได้แก่ ๑. ปฏิสนธิกิจ ทำหน้าที่สืบต่อภพใหม่ ๒. ภวังคกิจ ทำหน้าที่รักษาภพชาติ ๓. อวชฌนกิจ ทำหน้าที่น้อมนึกถึงอารมณ์ที่ปรากฏใหม่ ๔. ทสสนกิจ ทำหน้าที่เห็น ๕. สวณกิจ ทำหน้าที่ได้ยิน ๖. ฆายนกิจ ทำหน้าที่ได้กลิ่น ๗. สายนกิจ ทำหน้าที่รู้รส ๘. ผุสนกิจ ทำหน้าที่ถูกต้อง ๙. สัมปฏิจชนกิจ ทำหน้าที่รับพิจารณาอารมณ์ ๑๐. สันตึรณกิจ ทำหน้าที่ได้สวนปัญจอารมณ์ ๑๑. ไวกุฐัพพนกิจ ทำหน้าที่ตัดสินปัญจอารมณ์ ๑๒. ขวนกิจ ทำหน้าที่เสพอารมณ์ ๑๓. ตทาลัมพนกิจ ทำหน้าที่รับอารมณ์ที่เหลือจากขวนะ ๑๔. จุตติกิจ ทำหน้าที่เคลื่อนจากภพ จาก พระราชนิพนธ์ (พิจิตร สุตวณฺโณ), **จิตวิทยาในพระอภิธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๔๙, ปัจจุบันเลื่อนสมณศักดิ์เป็นที่ พระสาสนโสภณ.

วิธีจิต^{๓๖} และภวังคจิต^{๓๗} จิตที่อาศัยการเกิดของรูปทวารทั้ง ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ทำให้เกิดวิธีจิตขึ้นทางปัญจทวาร สำหรับจิตที่เป็นมโนทวาร หรือรู้ทางใจ ได้แก่ ภวังคจิต ซึ่งเป็นทางให้มโนวิญญาณธาตุเกิดรับอารมณ์ทั้ง ๖ และเป็นเหตุให้เกิดวิธีจิตขึ้นทางมโนทวารวิธีด้วย

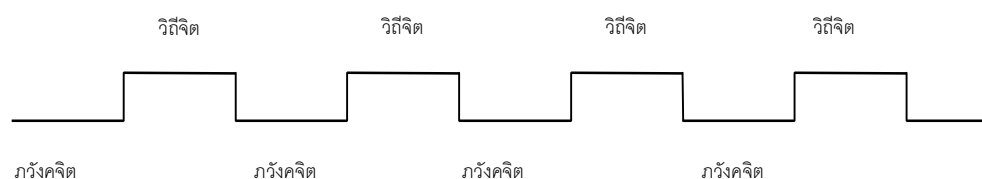
ดังนั้น ในกรณีที่จิตตื่น หรือจิตสำนึกของพรอยด์ ก็คือจิตมีวิธี รับรู้อารมณ์ผ่านทวารทั้ง ๖ ในขณะที่จิตขณะฝันหรือจิตขณะหลับ จิตไม่ได้ขึ้นสู่วิธี จะมีเฉพาะมโนทวารวิธีที่เป็นช่องทางให้กับภวังคจิตเท่านั้น

^{๓๖} วิธีจิตที่เกิดขึ้นทางปัญจทวาร มีขณะจิตที่เกิดขึ้นรับอารมณ์ได้ ๑๗ ขณะจิต ซึ่งเป็นอายุของจิตด้วย “อายุของจิต ๑๗ ขณะใหญ่ เท่ากับอายุของรูป ๑ ขณะ” ซึ่งแต่ละขณะมีหน้าที่การงานดังนี้ ๑. อดีตภวังค์ (ตี) ภวังคจิตที่กระทบกับปัญจอารมณ์ในปัจจุบันเป็นครั้งแรก ๒. ภวังคจลนะ (น) ภวังคจิตที่เกิดต่อจากอดีตภวังค์ ๓. ภวังคบุพเพทนะ (ท) ภวังคจิตที่เริ่มปล่อยจากอารมณ์เก่า ๔. ปัญจทวาราวชชนะ (ป) เกิดเพื่อรับอารมณ์ใหม่ที่มากระทบ ๕. ปัญจวิญญาณ (วิ) จิต ๕ ดวงที่เกิดขึ้นรับปัญจอารมณ์ตามสมควรอารมณ์ (๖) สัมปฏิจจันนะ (ส) จิตที่เกิดขึ้นรับอารมณ์จากปัญจวิญญาณ (๗) สันตึรณะ (ณ) จิตที่มีกิจได้สวณอารมณ์ (๘) โวภูฐัพพะนะ (วุ) ทำหน้าที่ตัดสินอารมณ์โดยความเป็นกุศล อุกุศล หรือกิริยา (๙-๑๕) (ช) ชวนะ จิตที่ทำหน้าที่เสพอารมณ์อย่างเดียวกันทั้ง ๗ ขณะ (๑๖-๑๗) (ต) ตทาลัมพะนะ เป็นวิบากจิตที่เกิดขึ้นรับช่วงต่อของอารมณ์ที่เหลือจากชวนะอีก ๒ ขณะ เพื่อห่วงอารมณ์สู่ภวังคจิตต่อไป แสดงได้ดังภาพ

ตี	น	ท	ป	วิ	ส	ณ	วุ	ช	ช	ช	ช	ช	ช	ช	ช	ต	ต
๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘	๙	๑๐	๑๑	๑๒	๑๓	๑๔	๑๕	๑๖	๑๗	

ศึกษารายละเอียดเพิ่มเติมได้ที่ บุญมี เมธางกูร และ บุษกร เมธางกูร, **คู่มือการศึกษา พระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ ๔ วิธีสังคหวิภาค**, หน้า ๙-๑๑.

^{๓๗} การทำกิจของจิต จะเกิดสลับต่อกันเป็นแถว จิตเมื่อพ้นวิธีแล้ว คือ ภวังคจิต จะเกิดสลับกันไป ‘การเกิดสลับกันของขบวนการวิธีจิต กับขบวนการภวังคจิต ซึ่งเป็นไปอยู่ตลอดเวลาในชีวิตของบุคคล’ แสดงได้ดังภาพ

จาก ระเบียบวิธีภาวโล, **อภิธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่**, หน้า ๑๕๗-๑๕๘.

ภวังคจิต เป็นที่รักษาภพชาติ รักษากรรม วิบาก จิตจะทำงานด้วยการรับรู้อารมณ์ เรียกว่าขึ้นสู่วิถี เมื่อเสร็จกิจแล้วก็จะตกภวังค์ [เหมือนการบันทึกข้อมูลลงในหน่วยเก็บความจำของ คอมพิวเตอร์] เมื่อมีอารมณ์มากระทบใหม่ จิตก็ขึ้นสู่วิถีอีกครั้ง สลับกันไปมาตลอดเวลา

ตารางที่ ๓.๖ แสดงการทำงานของจิตของเคน วิลเบอร์ ชิกมันด์ ฟรอยด์ และพุทธศาสนา

สภาวะจิตของเคน วิลเบอร์	จิตของชิกมันด์ ฟรอยด์	การทำงานของจิตของพุทธศาสนา
จิตขณะตื่น	จิตสำนึก (conscious)	จิตขึ้นสู่วิถี
จิตขณะที่ฝัน	จิตใต้สำนึก (sub-conscious)	จิตจากมโนทวารวิถี
จิตขณะที่หลับ	จิตไร้สำนึก (unconscious)	จิตตกภวังค์

การจะบรรลุธรรมนั้น จิตต้องขึ้นสู่วิถี จะเป็นฌานวิถี แล้วเข้าสู่วิปัสสนาวิถี สุ่มรรควิถี^{๓๘} ตามลำดับ จิตอยู่ในภวังค์ขณะที่นอนหลับฝัน หรือนอนหลับสนิทไม่ได้ และไม่ปรากฏหลักฐานว่า ขณะนอนหลับ หรือนั่งสมาธิแล้วสัปหงกเพราะความง่วงหรือนั่งหลับ แล้วขณะนั้นก็สามารถบรรลุ ธรรมได้ จะมีแต่พระอรหันต์เท่านั้น ที่บรรลุธรรมในอิริยาบถครึ่งนั่งครึ่งนอน หรือขณะเอนตัวลง นอน ดังนั้น สภาวะจิตที่จะเข้าสู่การบรรลุธรรมของเคน วิลเบอร์ประเภทจิตที่นอนหลับอยู่ จึง เป็นไปไม่ได้

นอกจากนี้ แนวคิดเรื่องสภาวะจิตก็ยังได้รับอิทธิพลมาจากปรัชญาเวทานตะอีกด้วย ซึ่ง กล่าวถึงสภาวะจิตที่มี ๓ ขณะ คือ ขณะตื่น ขณะฝัน ขณะที่หลับลึก^{๓๙} โดยกล่าวว่า การบรรลุ ธรรมเกิดได้ทั้ง ๓ ขณะ แต่ด้วยเหตุผลที่กล่าวมาข้างต้น การบรรลุธรรม ขณะฝัน และขณะที่หลับ ลึก เป็นสิ่งที่เป็นไปไม่ได้

๓.๑.๕ วิพากษ์เรื่องระดับขั้นของจิต

เคน วิลเบอร์กล่าวว่า ในการพัฒนาของมนุษย์ซึ่งครอบคลุมหลายด้าน ไม่ว่าจะเป็น ด้าน ศีลธรรม ด้านการรู้คิด หรือด้านอื่นๆ ซึ่งมีได้หลายสาขา (lines) รวมถึงด้านจิตวิญญาณด้วยนั้น เมื่อพัฒนาศักยภาพไปได้ถึงระดับหนึ่งแล้ว มันจะคงอยู่ติดตัวตลอดไป ไม่สูญหาย ไม่เหมือน สภาวะของจิต ที่เกิด ดับ หรือสูญหายได้ ถ้าไม่ฝึกฝนต่อเนื่อง

^{๓๘} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้ที่ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยาย ความ, หน้า ๓๗๑๐.

^{๓๙} Ken Wilber, Integral Spirituality: A Startling New Role for Religion in the Modern and Postmodern World, pp. 72-73, Ken Wilber, The Eye of Spirit: An Integral Vision for a World Gone Slightly Mad, p. 42.

ผู้วิจัยเห็นว่า แนวคิดเช่นนี้ ขัดกับกฎไตรลักษณ์ กล่าวคือ ไม่ว่าจะพัฒนาไปได้ระดับสูงแค่ไหน ถ้าไม่กระทำต่อเนื่อง ความสามารถนั้นก็หายไปได้ ซึ่งเคน วิลเบอร์นำความรู้ด้านจิตวิทยา มาเป็นฐานคิด เช่น เด็กที่พูดได้แล้ว หรือเดินได้แล้ว จะไม่มีวันลืมว่าพูดได้หรือเดินได้ ซึ่งเรื่องนี้เป็นคนละเรื่องกับเรื่องระดับขั้นของการพัฒนาจิต เรื่องนี้เป็นเพียงพัฒนาการของการเจริญเติบโตของมนุษย์ทั่วไป トラバดีที่องค์ประกอบของร่างกายทำงานปกติ ฮอรโมนของการเจริญเติบโต (growth hormone) ปกติ ถ้าไม่ปกติ ร่างกายก็มีพัฒนาการที่ไม่สมบูรณ์

ในทำนองเดียวกัน การพัฒนาด้านศีลธรรม ไม่ได้หมายความว่า คนๆ หนึ่ง เคยเป็นคนดีแล้วจะมีเครื่องยืนยันว่า วันหนึ่งเขาจะไม่โกง ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่โกหก ถ้าเขาไม่สามารถต่อสู้กับกิเลสภายในได้ นอกจากพระอรหันต์บุคคลขั้นสูงสุดขึ้นไป ที่จิตจะไม่มีวันเสื่อมถอย มีแต่จะมุ่งเข้าใกล้สู่พระนิพพานเท่านั้น หรือการพัฒนาจิตของผู้ที่ได้ฌาน ฌานก็สามารถเสื่อมได้ ดังมีเรื่องเล่าในอรรถกถาหลายเรื่อง เช่น สามเณรมีฤทธิ์เหาะได้ เมื่อได้ยินเสียงร้องของหญิงสาว ฌานก็เสื่อม และไม่สามารถเหาะได้อีก หรือดาบสที่มีฤทธิ์เหาะได้ เกิดกามฉันทะ เห็นร่างกายหญิงเปลือย ฤทธิ์ก็เสื่อม^{๔๐} เป็นต้น

ดังนั้น ความเข้าใจว่า จิตมนุษย์เมื่อมีการพัฒนาแล้ว จะอยู่มั่นคงตลอดไปนั้น เป็นความเข้าใจที่ผิด เพราะความรู้ด้านต่างๆ นี้ มีได้ ลืมได้ เสื่อมได้ แตกต่างจากแนวคิดด้านจิตวิทยาและฐานคิดเรื่องวิวัฒนาการ ไม่ควรนำมาปะปนกัน

๓.๑.๖ วิพากษ์เรื่องอตฺตา อนัตตา

เคน วิลเบอร์กล่าวถึงการบรรลुरुธรรมว่า เป็นสภาวะที่เรียกว่าตถตา ความว่าง อทวิลักษณะ ความไม่มีตัวตน (No Self) หรือความเป็นหนึ่งเดียวกับพระเจ้า ซึ่งเป็นแนวคิดที่ได้รับอิทธิพลมาจากทั้งพุทธศาสนาเถรวาท วัชรยาน เช่น เวทานตะ ฮินดู ในยุคปลายของการเขียนหนังสือ [ประมาณหลังปี 2001] ปรากฏแนวคิดเรื่อง I-I ซึ่งเป็นแนวคิดของรามานะ มหาฤๅษีอธิบายเรื่องอตฺตา เมื่อ I หรือ ฉัน ตัวแรกคือตนเอง ฉัน ตัวหลัง คือ ผู้ดู หรือ the Witness หรือ the Seer หรือสภาวะของพระเจ้า และคำสอนเรื่อง I AMness ซึ่งเป็นสภาวะที่คงอยู่เป็นนิรันดร์ ไม่มีการดับสูญ หรือสูญหาย และ I AMness หมายถึง ตัวตนที่แท้จริง (True Self) ตัวรู้ (Self-knowing) หรือตัวตระหนักรู้ (Self-recognizing)

สำหรับคำสอนที่ว่า เมื่อ ๕ นาทีที่แล้ว ก็ยังมีฉันที่รู้ ๕ ชั่วโมงที่แล้ว ก็มีฉันที่รู้ ๕ ปีที่แล้ว ก็มีฉันที่รู้ ๕ ศตวรรษที่แล้ว ก็มีฉันที่รู้ ๕ ล้านปีที่แล้ว ก็มีฉันที่รู้ ก่อนอับราฮัม ก็มีฉันแล้ว ก่อนเกิด

^{๔๐} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๑/๕๔๕-๕๔๔.

บิกแบง ก็มีขึ้นแล้ว หลังจักรวาลล่มสลาย ฉันก็จะยังมีอยู่ ฉันจะมีอยู่ตลอดไป^{๔๑} คำพูดดังกล่าวนี้แสดงถึงชีวิตที่อดทน เพราะมีบางสิ่งบางอย่างอยู่ตลอดเวลา ซึ่งสิ่งนั้น ย่อมเป็น อดทน นั่นเอง

นอกจากนี้ ยังได้ตีความคำสอนเรื่องอนัตตา หมายถึงผู้ที่มีใจใหญ่ ใจกว้าง และมีจิตสำนึกเพื่อส่วนรวม เพื่อทุกสรรพสิ่ง แต่ก็ยังเป็นจิตที่มีความเป็นนิรันดร์ มีจิตบางอย่างที่ยิ่งใหญ่ คล้ายกับจิตของพระเจ้า ดังนั้น แนวคิดเรื่องอนัตตา ที่แท้ก็คืออดทนประเภทหนึ่งนั่นเอง

ในทางพระพุทธศาสนา คำว่า อนัตตา ปรากฏในคำสอนเรื่องไตรลักษณ์ และไตรลักษณ์เป็นคำสอนหลักที่นับว่าสำคัญที่สุดโดยเป็นพื้นฐานของหลักคำสอนอื่นๆ ทั้งหมด^{๔๒} เรียกอีกอย่างว่า สามัญลักษณะ แปลว่า ลักษณะทั่วไปหรือเสมอเหมือนกันแก่สิ่งทั้งปวง^{๔๓} หมายความว่า สรรพสิ่งมีคุณลักษณะที่เหมือนกัน ไปเป็นตามกฎไตรลักษณ์เหมือนกัน มีความเป็นอนิจจังลักษณะวัตถุ^{๔๔} ไตรลักษณ์ ปรากฏดังพุทธพจน์ที่ว่า

ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นคือความตั้งอยู่ตามธรรมดา

ความเป็นไปตามธรรมดาก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น ...

สังขารทั้งปวง ไม่เที่ยง สัพเพ สงขาราน อนิจจา

สังขารทั้งปวง เป็นทุกข์ สัพเพ สงขาราน ทุกขา

ธรรมทั้งปวง เป็น อนัตตา สัพเพ ธมฺมา อนตฺตา...^{๔๕}

คำสอนเรื่อง “ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา” จัดว่าเป็นคำสอนที่วิเศษที่สุดและทำให้พระพุทธศาสนาแตกต่างจากคำสอนของศาสนาหลักทั่วไป และตรงข้ามกับศาสนาหลักด้วย เพราะอนัตตาหมายถึงมีสภาวะไม่มีแก่นสาร^{๔๖} และจากพุทธดำรัสว่า

^{๔๑} Ken Wilber, *The Eye of Spirit: An Integral Vision for A World Gone Slightly Mad*, p. 300, Ken Wilber, *The Integral Vision: A Very Short Introduction to the Revolutionary Integral Approach to Life, God, the Universe and Everything*, (Boston: Shambhala, 2007), pp. 221 - 225.

^{๔๒} สุนทร ธน รั้งสี , *พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๒๑.

^{๔๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ*, หน้า ๖๘.

^{๔๔} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๗๗-๒๗๙/๑๑๘ .

^{๔๕} อญ.ติก. (บาลี) ๒๐/๑๓๗/๒๗๘-๒๗๙, อญ.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๓๗/๓๘๕.

^{๔๖} พุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๑/๔๙, ๔๘/๗๕.

ภิกษุ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ผู้ได้สดับ ได้เห็นพระอริยะ ฉลาดในธรรมของพระอริยะ ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยะได้เห็นสัตบุรุษ ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ได้รับการแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ ไม่พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นอัตตา ไม่พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีรูป ไม่พิจารณาเห็นรูปในอัตตา หรือไม่พิจารณาเห็นอัตตาในรูป...ไม่พิจารณาเห็นเวทนาโดยความเป็นอัตตา...ไม่พิจารณาเห็นสัญญาโดยความเป็นอัตตา...ไม่พิจารณาเห็นสังขารโดยความเป็นอัตตา...ไม่พิจารณาเห็นวิญญาณโดยความเป็นอัตตา...ภิกษุ สักกายทิฐิผู้มีไม่ได้ดังนี้^{๔๗}

จากพุทธดำรัส จะเห็นได้ว่า เมื่อภิกษุพิจารณา ละความยึดมั่นในตัวตน คือละอัตตาได้ ความเข้าใจผิดว่าชนัตถ์ทั้งหลายมีอยู่ อันเป็นเหตุให้เกิดอุปทานชนัตถ์ และยึดติดในภพชาติ จึงหมดไป

คำว่า “ธรรม” ใน “ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา” มีความหมายกว้างมาก เมื่อแปลตามศัพท์จากภาษาบาลี “ธมฺม” แปลว่า “สภาพที่ทรงไว้รองรับไว้ อย่างหนึ่ง สภาพหรือสิ่งอันบุคคลพึงทรงไว้ อย่างหนึ่ง”^{๔๘}

พุทธทาสภิกขุให้ความหมายของ “ธรรม” ว่า คือธรรมชาติทั้งหมด ทั้งรูปธรรมและนามธรรม หรือเรียกว่าสภาวะธรรม คือกฎธรรมชาติ เช่น เรื่องกรรม ปฏิจสุมุขบาท ไตรลักษณ์ หรือเรียกว่า สัจธรรม คือหน้าที่ตามธรรมชาติ หรือเรียกว่า ปฏิบัติธรรม คือผลที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ หรือเรียกว่าปฏิเวธธรรม และที่สำคัญที่สุดคือหน้าที่ เมื่อใดทำหน้าที่ถูกต้อง เมื่อนั้นมีธรรมะ^{๔๙}

จะเห็นได้ว่า คำสอนเรื่องอนัตตา เป็นคำสอนทั้งในโลกบัญญัติและโลกปรมาตม ในโลกเดียวกันปรากฏมีอนัตตาอยู่ในตัวอยู่แล้ว เพียงแต่จะมองเห็นหรือไม่เห็นเท่านั้น เพราะ “ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา” ถ้าธรรมทั้งปวงเป็นอัตตาแล้วไซ้ หมายความว่า ธรรมนั้นไม่เป็นกระบวนการหรือสภาวะที่แปรเปลี่ยนได้ อัตตาไม่ถูกปรุงแต่งโดยปัจจัยต่างๆ เราสามารถควบคุมการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ไม่ให้แก่ ไม่ให้เจ็บ ไม่ให้ตายได้ ซึ่งตรรกะนี้ก็ขัดแย้งกับความเป็นจริง นอกจากนี้ ผู้วิจัยเห็นว่า การที่เคน วิลเบอร์ยังสับสนและยังให้เห็นว่าตัวตนมีความสำคัญและมีความจำเป็นที่ต้องใช้ในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ในชีวิต ในการทำความดี ในการมีจิตใจที่ยิ่งใหญ่

^{๔๗} ม.ช. (ไทย) ๑๔/๘๗/๑๐๐.

^{๔๘} สุนทร ฅน วัชรี, พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก, หน้า ๑๐.

^{๔๙} พุทธทาสภิกขุ, ธรรมมานุกรมธรรมโฆชน์ ฉบับประมวลธรรม เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๓๘), หน้า ๕๖๖ – ๕๖๗, พุทธทาสภิกขุ, ธรรมมานุกรมธรรมโฆชน์ ฉบับประมวลธรรม เล่ม ๒, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๐), หน้า ๑๗๓ – ๑๗๗.

ล้วนต้องอาศัยกาย แสดงว่า เคน วิลเบอร์ซึ่งได้รับอิทธิพลจากสสารนิยม ยังสับสนกับความหมายของคำว่า อนัตตา

๓.๑.๗ วิพากษ์เรื่องการตรัสรู้ (Enlightenment)

การตรัสรู้หรือการบรรลุธรรมในความหมายของเคน วิลเบอร์หมายถึง การบรรลุธรรมในแนวดิ่ง (vertical enlightenment) กับ แนวระนาบ (horizontal enlightenment) กล่าวคือ จะต้องบรรลุธรรมทั้งสองมิติ ดังที่ได้อธิบายไว้ในบทที่ ๒ หัวข้อที่ ๒.๒.๘.๒ เคน วิลเบอร์ กล่าวว่า การบรรลุธรรมเพียงด้านเดียวคือในแนวระนาบตามแนวคิดของตะวันออกเป็นแนวคิดที่ไม่สมบูรณ์ เพราะการมีจิตที่หยابและพัฒนาไปจนถึงความละเอียดจนถึงอหิภาวะ เป็นการรู้ที่ไม่เพียงพอ การรู้ที่แท้จริงนั้น จะต้องรู้ครบถ้วน นอกจากจะมีสภาวะจิตที่พัฒนาจากหยابไปสู่อหิภาวะแล้ว ยังต้องมีความรู้เรื่องอื่นๆ เช่น การมีส่วนร่วม เห็นทุกอย่างอย่างองค์รวม (integral/holistic) และมีความรู้ด้านวิชาการต่างๆ ด้วย

เคน วิลเบอร์ได้ให้ความหมายของคำว่า การบรรลุธรรมหรือ Enlightenment ว่าหมายถึง การตระหนักรู้ในความเป็นหนึ่งเดียวกับทุกสภาวะและทุกรูปแบบที่ปรากฏขึ้นในระยะเวลาใด ระยะเวลาหนึ่งในประวัติศาสตร์ (the realization of oneness with all the major states and major structures that are in existence at any given time in history)^{๕๐} ซึ่งหมายความว่า ถ้ามีการพัฒนาจนถึงอหิภาวะ ไม่ว่าจะเป็นระดับขั้นของวิวัฒนาการในช่วงเวลาใด ก็เรียกว่าบรรลุธรรมได้แล้ว อย่างไรก็ตาม ความหมายของการบรรลุธรรมนั้น ก็มีความหมายไม่เหมือนกับการบรรลุธรรมในพุทธศาสนาเถรวาท ตัวอย่างเช่น การรู้แจ้งของพระพุทธเจ้าเมื่อ ๒๖๐๐ ปีก่อนก็มีความหมายอย่างหนึ่งคือ การเข้าถึงสภาวะของการหลุดพ้น (Freer) แต่ความรู้แจ้งนั้นยังไม่สมบูรณ์ (Fuller) เพราะจิตยังพัฒนาไม่เต็มที่ ผู้ที่ตรัสรู้ในวันนี้จะมีความรู้สมบูรณ์มากกว่า และแน่นอนผู้ที่ตรัสรู้ในอนาคตข้างหน้าก็จะมีคุณสมบัติยิ่งขึ้น เพราะทุกสิ่งทุกอย่างยังคงเกิดวิวัฒนาการต่อไปเรื่อยๆ ไม่มีที่สิ้นสุด ดังนั้น สิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบนั้น ไม่เรียกว่าการรู้แจ้งที่สมบูรณ์ เพราะการตรัสรู้เกิดขึ้นในยุคมีสีน้ำเงิน ซึ่งเป็นช่วงของการค้นหาความหมายของชีวิตเท่านั้น ยังไม่เต็มเตี่ยมอย่างในปัจจุบันที่เกิดความคิดแบบองค์รวม ซึ่งมีแต่ทฤษฎีบูรณาการของเขาเท่านั้นที่สามารถอธิบายเรื่องการรู้แจ้งได้ครอบคลุมที่สุดในยุคปัจจุบัน แต่ก็ยังกล่าวเพิ่มเติมว่าสิ่งที่นำเสนอขึ้นยังไม่สมบูรณ์เพราะทุกสิ่งยังคงมีวิวัฒนาการต่อไป ถึงกระนั้น สิ่งที่นำเสนอขึ้นดีที่สุดเท่าที่เคยมีมา

^{๕๐} Ken Wilber, *Integral Spirituality: A Startling New Role For Religion in the Modern and Postmodern World*, p. 248.

ผู้วิจัยเห็นว่า เหตุที่เคน วิลเบอร์ต้องให้ความหมายเรื่องการบรรลุธรรมในสองมิติ เพราะเคน วิลเบอร์เชื่อเรื่องวิวัฒนาการซึ่งเป็นแนวคิดทางวิทยาศาสตร์ [และมีอิทธิพลต่อแนวคิดของเขา มาก เคน วิลเบอร์ศึกษาด้านวิทยาศาสตร์ทั้งเคมีและชีววิทยา] และพยายามหาคำตอบให้กับแนวคิดเรื่องจิตวิญญาณโดยใช้หลักการทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งความพยายามดังกล่าวอาจทำให้เกิดความสับสนได้ เพราะจุดประสงค์ของศาสตร์ทั้งสองด้าน มีเป้าหมายที่ต่างกัน

แนวความคิดเรื่องวิวัฒนาการนี้ประยุกต์มาจากทฤษฎีวิวัฒนาการของชาร์ล ดาร์วิน ซึ่งเป็นวิวัฒนาการด้านพันธุศาสตร์ แต่เมื่อมาประยุกต์กับด้านสังคมและวัฒนธรรม มีการอธิบายเช่นเดียวกับทฤษฎีเกลียวพลวัต ที่กล่าวถึงวิวัฒนาการของสังคม และได้ประยุกต์เอาเรื่องจิตที่เหมาะสมกับมนุษย์ในแต่ละยุคนั้นด้วย เคน วิลเบอร์กล่าวว่าจิตของคนที่อยู่ในยุค 10,000 ปีก่อนคริสต์ศักราช จะเป็นกลุ่มที่เป็นพวกเห็นแก่ตนเอง ก้าวร้าว หรือมีมีสีแแดง [ดูรายละเอียดในบทที่ ๒] ซึ่งช่วงเวลานี้จัดเป็นช่วงยุคหินใหม่ที่มนุษย์รู้จักการใช้เครื่องมือเพื่อล่าสัตว์เป็นอาหาร จึงเป็นพฤติกรรมที่ทำเพื่อตนเองและรุนแรง ในขณะที่ยุค 5,000 ปีก่อนคริสต์ศักราช เป็นยุคที่มนุษย์เริ่มหาความหมายของชีวิต เป็นมีมีสีเหลือง มนุษย์เริ่มใช้ความคิด หาเหตุผลและมีปัญญา

ประเด็นที่น่าสนใจก็คือ จิตของมนุษย์ที่มีวิวัฒนาการตามเงื่อนไขเวลาตามแนวคิดนี้นั้น มนุษย์จะมีพัฒนาการในทางที่ดีขึ้นเมื่อเวลาผ่านไป จากหยابไปสู่สิ่งที่ดีกว่าหรือละเอียดขึ้น ในทำนองเดียวกันกับทฤษฎีวิวัฒนาการทางชีวภาพ ที่เมื่อเวลาผ่านไปสิ่งที่อยู่เดิมต้องถูกพัฒนาไปในทางที่ดีขึ้น

ผู้วิจัยเห็นว่า วิวัฒนาการของจิตคือการที่จิตมีพัฒนาการไปในทางที่ดีขึ้นนี้ ทางที่ดีขึ้นคือจากหยابไปสู่ละเอียดและไปสู่ทวิภาวะ เป็นการพัฒนาจิตในเชิงคุณภาพ ไม่ได้เกี่ยวข้องกับเวลา หมายถึง คุณภาพของจิตไม่ได้ขึ้นอยู่กับวิวัฒนาการของสังคมตามทฤษฎีเกลียวพลวัต จิตมนุษย์ถูกปกคลุมด้วยกิเลสมานานนับไม่ได้ อดีตเมื่อพันๆ ปี เป็นอย่างไร จิตมนุษย์ในปัจจุบันก็เป็นอย่างนั้น คือ มีกิเลส ดังนั้น การใช้เรื่องวิวัฒนาการกับกาลเวลาที่โลกและสังคมวิวัฒนาการไป จึงไม่ได้มีความสัมพันธ์กับเรื่องกิเลสและการบรรลุธรรมเพื่อหลุดพ้นจากมายาทั้งหลาย เพราะวิวัฒนาการของสังคมตามทฤษฎีดังกล่าว ไม่ได้พูดถึงเรื่องความดี ความชั่ว เรื่องกิเลส หรือไม่มีกิเลส เรื่องถูกต้อง หรือไม่ถูกต้อง ควรหรือไม่ควร

ดังนั้น คำว่าบรรลุธรรมที่จำเป็นต้องมีทั้งสองมิติ จึงเป็นเรื่องที่ต้องนิยามให้ชัดว่า บรรลุธรรมคือบรรลุอะไร ในทางพุทธศาสนา การบรรลุธรรมคือการเข้าถึงธรรมชาติ ว่ามันเป็นของมันแบบนั้น ไม่ต้องปรุงแต่ง เมื่อไม่ปรุงแต่ง ก็ไม่มีความโลภ ความโกรธ ความหลง อันเป็นกิเลสใหญ่ ในตัวมนุษย์ทุกคน การบรรลุธรรมไม่จำเป็นต้องรู้เรื่องราวทางวิชาการ หรือพัฒนาการความเป็นไป

ในโลก ไม่ว่าจะอะไรจะเกิดขึ้นก็เข้าใจธรรมชาตินั้น ซึ่งจิตประเภทนี้ต้องอาศัยการฝึกฝน ในพุทธศาสนาจะฝึกด้วยการเจริญสติ ปฏิบัติสมาธิวิปัสสนา จนบรรลุเป็นพระอรหันต์ จิตของพระอรหันต์หรือจิตของพระพุทธเจ้า เป็นจิตที่เป็นอิสระแล้ว ไม่มีวิวัฒนาการอีก เป็นการพบสัจธรรม ไม่มีเพิ่ม ไม่มีลด ตามกาลเวลา เป็นไปตามหลักธรรมฐิติ หรือธรรมนิยาม^{๕๑} นั่นเอง

ในพุทธศาสนาเถรวาทได้กล่าวถึงเรื่อง สังขตธรรม และอสังขตธรรม เมื่อสังขตธรรม หมายถึงธรรมที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งขึ้น^{๕๒} และอสังขตธรรม คือ นิพพาน^{๕๓} หรือสภาวะที่ไม่ถูกปรุงแต่ง เป็นการดับที่ไม่มีกิเลสเหลือ ดังนั้น สิ่งต่างๆ ที่เปลี่ยนแปลงตามกาลเวลา วิวัฒนาการไปตามเหตุปัจจัยที่ถูกปรุงแต่งขึ้น จึงเป็นเพียงสิ่งที่เรียกว่า สังขตธรรม ทั้งสิ้น แต่สิ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ ค้นพบ สัจธรรม คือการค้นพบวิธีการดับสิ่งที่มาปรุงแต่ง การสิ้นสุด หรือที่เรียกว่า การเข้าสู่พระนิพพาน

การบรรลุธรรมในสองมิติของเคน วิลเบอร์ จึงต้องการที่จะบรรลุในสิ่งที่เรียกว่า สังขต-ธรรมด้วย เช่น ความรู้ทางวิชาการต่างๆ สิ่งเหล่านี้ไม่สามารถบรรลุหรือค้นพบความจริงสูงสุดได้ เพราะมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา และเป็นไปตามเหตุปัจจัย การค้นพบอย่างนี้เป็นการค้นพบเชิงปริมาณ ซึ่งจิตที่จะบรรลุธรรมนั้น ไม่เกี่ยวข้องกับปริมาณ แต่เกี่ยวข้องกับคุณภาพจิตเท่านั้น

นอกจากนี้ นัยสำคัญในทฤษฎีวิวัฒนาการนี้ มีปรากฏในอัคคัญสูตร^{๕๔} ที่กล่าวถึงการกำเนิดของโลกและจักรวาลและการกำเนิดของสังคม แต่สิ่งนี้ไม่ได้เกี่ยวข้องกับการพัฒนาจิตใน ความหมายของพุทธศาสนา โลกมีการพัฒนาไปตามเหตุปัจจัย และมนุษย์ก็มีการเรียนรู้ สังคมก็มี พัฒนาการตามลำดับ จึงไม่อาจคาดเดาได้ว่า จิตของคนในสมัยก่อนไม่ดีเท่าคนในสมัยปัจจุบัน แต่ จิตที่พัฒนาแล้ว ย่อมทำให้จิตของสังคมมีการพัฒนาไปด้วย คำว่าจิตของสังคมที่มีการพัฒนา ไม่ได้หมายถึงการเจริญทางวัตถุ แต่เป็นจิตสำนึก โดยเฉพาะเรื่องศีลธรรม จริยธรรม ซึ่งเป็นเรื่อง จิตวิญญาณ ซึ่งเป็นพัฒนาการในแนวระนาบเท่านั้น

อย่างไรก็ตาม เมื่อกล่าวถึงพระปริชาญาณของพระพุทธเจ้า ในเรื่องที่เคน วิลเบอร์กล่าว อ้างว่าจะต้องมีความรู้เต็ม (fuller) รอบด้านด้วย จึงจะกล่าวว่าเป็นผู้ที่บรรลุธรรมที่แท้จริง หรือทั้ง

^{๕๑} ธรรมฐิติ คือ ภาวะที่ตั้งอยู่หรือยืนตัวเป็นหลักแน่นอนอยู่โดยธรรมดา ธรรมนิยามคือกฎธรรมชาติ จาก พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๖๗.

^{๕๒} คำว่า สังขตะ แปลว่า สิ่งที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง, สิ่งที่เกิดจากเหตุปัจจัยแต่งขึ้น ได้แก่สภาพที่เกิดแต่เหตุทั้งปวง จาก พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๕๙ – ๒๖๐.

^{๕๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๔๘.

^{๕๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๑-๑๔๐/๘๓-๑๐๒.

สองมิตินั้นคือ ความรู้เกี่ยวกับวิชาการที่สมัยปัจจุบันเรียก เช่น ด้านจักรวาลวิทยา^{๕๕} กล่าวถึงกำเนิดของจักรวาล ด้านชีววิทยา^{๕๖} เซลล์ต่างๆ ด้านการปฏิสนธิของเด็กทารกในครรภ์ เรื่องควอนตัมฟิสิกส์^{๕๗} พุทธกรรมศาสตร์^{๕๘} จิตวิทยาการบำบัด^{๕๙} เป็นต้น วิชาการเหล่านี้แม้จะไม่มีการศึกษาตามหลักวิชาการอย่างลึกซึ้ง เมื่อเทียบกับการค้นคว้าศึกษาเป็นเวลาหลายร้อยปีของนักวิทยาศาสตร์ แต่ด้วยพระสัพพัญญูของพระพุทธเจ้า กลับสามารถกล่าวถึงเรื่องที่นักวิทยาศาสตร์ชื่อดังเหล่านั้นยังไม่เกิด และยังไม่มีการค้นพบด้วยวิทยาการที่ก้าวหน้าเหล่านั้น เหตุที่พระองค์ไม่ได้ในความสนใจในเรื่องเหล่านี้ เพราะเรื่องเหล่านี้มีมากมายและแตกแขนงไปได้หลายร้อยหลายพันเรื่อง ซึ่งเป็นเรื่องที่อยู่นอกเหนือจาก “ไปไม่ในกำมือแล้ว” เป็นความรู้ในป่าทั้งหมดเกินจะพรรณนา และเห็นว่าวิชาความรู้เหล่านั้น ไม่ใช่หนทางแห่งความดับทุกข์ จึงไม่ได้ตรัสสอนแก่ชาวโลก เคน วิลเบอร์กล่าวว่า วิทยาการสมัยใหม่ที่เพิ่งค้นพบ เช่น การผลิตรถยนต์ การสร้างเครื่องมืออิเล็กทรอนิกส์ต่างๆ เมื่อพระพุทธองค์ยังไม่ทราบเรื่องเหล่านี้ แสดงว่าพระพุทธองค์ยังมีความรู้ไม่สมบูรณ์ เพราะพระองค์ไม่รู้เรื่องแคลคูลัสหรือเรื่อง DNA^{๖๐} ถ้าการตรัสรู้ในความหมายของเคน วิลเบอร์หมายถึง การรู้ทุกสิ่งทุกอย่างนอกจากจิตจะหลุดพ้นจากกิเลสทั้งหลายแล้ว ยังต้องรู้ศาสตร์สาขาต่างๆ อีกด้วย ย่อมจะหาผู้ใดตรัสรู้ไม่ได้ เพราะพระพุทธองค์ไม่ได้เป็นแพทย์หรือนักวิทยาศาสตร์ที่ค้นพบระเบิดปรมาณู เช่น ไอน์สไตน์ หรือแม้แต่เคน วิลเบอร์เองก็ไม่ได้ค้นพบอะไรทางวิทยาศาสตร์ เช่นกัน ดังนั้น เคน วิลเบอร์เองก็ไม่มีโอกาสที่จะเป็นผู้รู้แจ้ง

^{๕๕} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๑-๑๔๐/๘๓-๑๐๒, ที.ปา.บ. (ไทย) ๓/๑/๑๔๕-๑๘๖, อญ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๘๑/๓๐๕-๓๐๘, อญ.ติก.บ. (ไทย) ๑/๓/๔๓๑-๔๔๕, อญ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒๙/๖๘-๖๙, ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๕๖/๔๒๔-๔๓๑, ชุ.ป.บ. (ไทย) ๗/๑/๙๘๐-๑๐๒๑.

^{๕๖} ดูรายละเอียดใน ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๓๕/๓๓๗-๓๓๘, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๕๒/๑๕๑-๑๕๒, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๐๘-๔๐๙/๔๔๓-๔๔๕.

^{๕๗} ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ.บ. (ไทย) ๒/๒/๓๗๘.

^{๕๘} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน อรทัย มีแสง, “อิทธิพลของสังขารที่มีต่อพุทธกรรมมนุษย์”, **สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓).

^{๕๙} จิตวิทยาบำบัด มีปรากฏอยู่หลากหลายแห่งมาก เพราะเนื้อหาในพระสูตรส่วนใหญ่คือการบำบัดทุกข์ทางใจ เช่น กรณีของนางปฏาจารา นางกิสาคโคตมี เป็นต้น ดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้ใน ชุ.ธ.บ. (ไทย) ๑/๒/๒/๔๘๙-๔๙๘, อญ.เอกก.บ. (ไทย) ๑/๒/๕๐-๕๓.

^{๖๐} Ken Wilber, *One Taste: Daily Reflections on Integral Spirituality*, (Boston: Shambhala, 2000), p. 199.

หรือตรัสรู้ได้ และไม่มีใครในโลกสามารถเป็นเช่นนั้น ดังนั้น เมื่อกล่าวถึงเรื่องการบรรลุธรรม ผู้วิจัยจึงไม่เห็นด้วย ในการวิพากษ์วิจารณ์ของเคน วิลเบอร์ว่า การบรรลุธรรมหรือการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้านั้น มีแต่ความหลุดพ้น (freer) แต่ไม่มีความสมบูรณ์ (fuller)

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยเห็นว่า ในปัจจุบันวิทยาการต่างๆ ก้าวหน้าไปมาก ผู้ที่สนใจที่จะศึกษา “ไปไหนนอกกำมือ” ด้วยก็ไม่มีปัญหาแต่อย่างใด อาจจะเต็มเต็มความอยากรู้อยากเห็น หรือนำไปประกอบวิชาชีพ แต่สุดท้าย ถ้าสนใจที่จะบรรลุธรรม ศึกษาธรรมเพื่อการหลุดพ้น ก็จะละทิ้ง “ไปไหนนอกกำมือ” นั้น ดังเช่นนักปราชญ์หลายท่าน มี ศ.ดร.ระวี ภาวิไล นักวิทยาศาสตร์ เป็นต้น

๓.๑.๘ วิพากษ์เรื่องนิพพาน

เคน วิลเบอร์กล่าวถึงเรื่องนิพพานโดยอ้างจากแนวคิดของพุทธศาสนาวัชรยาน ที่กล่าวว่า นิพพานในพุทธศาสนาเถรวาทหมายถึงการสิ้นสุดนั้น ถูกเพียงครึ่งเดียว เพราะที่จริงแล้ว นิพพานยังหมายถึงอหิวาละ หรือสภาวะของศูนยตา ดังนั้น นิพพานกับสังสารวัฏ เป็นเรื่องเดียวกัน หรือโลกุตระกับโลกียะก็คือเรื่องเดียวกัน แต่มองกันคนละมุม

นิพพานที่ปรากฏในพระไตรปิฎกของพุทธศาสนาเถรวาท มีคำศัพท์ที่เป็นไวยากรณ์อยู่ ๔๖ ศัพท์ เช่น โมกข ธรรมเป็นเครื่องหลุดพ้น, นิโรธ ธรรมที่ปราศจากกิเลสหรือความดับ, ทิป ธรรมเป็นที่พึ่งพิง, เลณ ธรรมเป็นที่หลบซ่อนหรือหลีกเลี่ยงจากภัยในสงสาร, ปรายณ ธรรมที่พระอรหันต์, อปโลกิต ปราศจากธรรมที่ปรากฏอยู่โดยสภาวะของโลก^{๖๑} เป็นต้น

นิพพานที่กล่าวว่า หมายถึงอหิวาละ หรือสภาวะของศูนยตานั้น ผู้วิจัยเห็นว่า มีความหมายเช่นเดียวกับความหลุดพ้นจากกิเลสหรือว่างเปล่าจากกิเลส หรือปราศจากสภาวะความเป็นไปของโลก ภาวะของการยึดมั่นจากสิ่งต่างๆ

ดังนั้น พุทธศาสนาเถรวาทไม่ได้มองต่างไปจากวัชรยานอย่างที่เคน วิลเบอร์เข้าใจ นอกจากนี้ นิพพานในพุทธศาสนายังมี ๒ ประเภท คือ

๑. สอุปาทิเสสนิพพาน คือ ดับกิเลสแต่ยังมีเบญจขันธ์
๒. อนุปาทิเสสนิพพาน คือ ดับกิเลส ไม่มีเบญจขันธ์เหลือ^{๖๒}

สอุปาทิเสสนิพพาน หมายถึง พระอรหันต์ที่บรรลุธรรมแต่ยังดำรงชีพอยู่ ดังนั้น ผู้ที่บรรลุธรรมจึงเป็นผู้ไม่มีกิเลส เห็นสิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริง หรือที่เรียกว่า เห็นโลกุตระธรรมในสิ่งที่

^{๖๑} พระมหาสมปอง มุติโต, **คัมภีร์อภิธานวรรณนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยูรวงศ์ปริ้นติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๒๑-๓๒.

^{๖๒} พุ.อติ. (ไทย) ๒๕/๔๔/๓๙๒-๓๙๔, พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๖๖.

เป็นโลกียะ “ไม่หวั่นไหว (อจละ) กับสิ่งที่เกิดในโลกียะ ไม่มีความเดือดร้อน (นิรูปตาปะ) สิ้นค้นหา (ตัณห์ภยยะ) มีความบริสุทธิ์ หมดจต (วิสุทธิ) ไม่ถูกปรุงแต่ง (อสังขตะ) ไม่มีการถือมั่น (อนาทาน)”^{๖๓} เป็นต้น

ผู้วิจัยเห็นว่า ผู้ที่บรรลุสุปปาติเสสนิพพาน มีนิพพานเป็นอารมณ์ ไม่มีกิเลสใดๆ มีความหมายว่า เห็นนิพพานในสังสารวัฏนั้น หรือยอมเห็นนิพพานและสังสารวัฏว่าเป็นเรื่องเดียวกัน เพราะมีความดับเย็นแห่งสภาวะจิต จึงสอดคล้องกับความหมายที่เคน วิลเบอร์กกล่าวอ้าง นอกจากนี้ วัชระ งามจิตฺตเจริญ เห็นว่าสอดคล้องกับ “แนวคิดแบบมารยัมิกและเซนที่ว่า นิพพานไม่ใช่สิ่งที่เราต้องไป ‘หา’ จากนอกตัว เพียงแต่เรา ‘ตื่น’ จากกิเลส เราก็ ‘บรรลุ’ นิพพานแล้ว นิพพานไม่ได้แยกต่างหากจากสังสาระที่เรากำลังเผชิญอยู่”^{๖๔}

อนุปาติเสสนิพพาน หมายถึง ดับขันธปรินิพพาน หรือไม่มีชีวิตหรือไม่มีเบญจขันธ์แล้ว ก็จะไม่กลับมาเกิดใหม่ หรือสิ้นสุดของชีวิต และสิ้นสุดในสังสารวัฏด้วย ไม่มีการกลับมาเกิดอีก แนวคิดของเคน วิลเบอร์กไม่มีอนุปาติเสสนิพพาน เพราะแนวคิดเรื่องจิตของเขาเป็นนิรันดร์ จึงไม่มีการดับแบบไม่กลับมาเกิดอีก

ดังนั้น การอธิบายเรื่องนิพพานจึงไม่สมบูรณ์ เพราะเข้าใจข้อมูลไม่ครบถ้วนนั่นเอง

๓.๑.๑ วิพากษ์เรื่องสิ่งที่ซ่อนเร้นในใจหรือเงา (Shadow)

จากแนวคิดเรื่องเงา (Shadow) ที่ได้แสดงไว้ในบทที่ ๒ ได้กล่าวไว้ว่า การเจริญวิปัสสนากรรมฐาน ไม่สามารถแก้ไขสิ่งที่ปมปัญหาที่เกิดขึ้นในใจได้ และยืนยันว่า แนวคิดนี้ซึ่งเป็นแนวคิดด้านจิตวิทยาที่ชาวตะวันตกเป็นคนค้นพบได้ โดยไม่มีองค์ความรู้ใดในโลกได้ค้นพบมาก่อน

คำว่า เงา นี้ ผู้วิจัยเห็นว่า มีอยู่ ๒ ระดับ

๑. เป็นลักษณะนิสัย กล่าวคือ เป็นลักษณะของบุคคลตามจิตต่างๆ เช่น มีพื้นฐานเป็นคนชอบโกรธ (มีโทสะ) ขี้เหนียว (มีโลภะ) หรือคนที่โดนหลอกให้เสียยาเสพติด หรือหลงเชื่อในคำยุยงปลุกปั่น โดยไม่พิจารณาไตร่ตรอง (มีโมหะ) เป็นต้น เมื่อเกิดสิ่งที่มากระทบไม่ชอบใจ ก็จะแสดงพฤติกรรมต่างๆ ออกมาตามจิตของตน สิ่งเหล่านี้ ผู้วิจัยเห็นว่า เป็นสิ่งที่มีเป็นพื้นฐานในมนุษย์ทุกคน [รวมถึงจิตอื่นๆ ที่ไม่ได้กล่าวถึง]

๒. สิ่งที่เกิดขึ้นและซ่อนอยู่ในภวังคจิต เกิดสะสมฝังลึกอยู่เป็นเวลานาน และส่วนใหญ่ก็มักไม่รู้ตัวหรือบางครั้งก็ไม่สามารถหาสาเหตุได้ ซึ่งอาจส่งผลกระทบต่อบุคลิกภาพและการดำเนิน

^{๖๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๒๓๔ – ๒๓๕.

^{๖๔} วัชระ งามจิตฺตเจริญ, **พุทธศาสนาเถรวาท**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๒), หน้า ๔๕๐.

ชีวิตประจำวัน เช่น กลัวความสูง กลัวแมงมุม กลัวที่แคบ โมโหรุนแรงต้องชกต่อย หรือชอบกัดเล็บ เมื่อเครียด เป็นต้น

เคน วิลเบอร์ กล่าวว่า วิธีแก้ไขเรื่องเงา ต้องแก้ด้วยวิธีของทางจิตวิทยาหรือใช้โปรแกรม AQAL ของ ILP เท่านั้น การปฏิบัติวิปัสสนาจะไม่สามารถช่วยได้ เพราะการปฏิบัติวิปัสสนาจะ ผลักอารมณ์ที่เกิดขึ้นออกจากตนเอง เช่น เมื่อรู้ว่าโกรธ แล้วกำหนดว่า โกรธหนอ โกรธหนอ ขณะที่อารมณ์โกรธกำลังเกิดขึ้น การมองว่าอารมณ์โกรธ ซึ่งเป็นสิ่งที่ถูกรู้นี้ มองเหมือนมันเป็นสิ่งที่อื่น มันไม่ได้เป็นอารมณ์โกรธของเรา หรือเป็นส่วนหนึ่งของเรา หรือเราไปผลักให้เรื่องที่เรากำลังโกรธนี้เป็น เพราะผู้อื่นโกรธ ไม่ใช่เราโกรธ เป็นการผลักความรับผิดชอบด้านอารมณ์ออกไป

ผู้วิจัยเห็นว่า เคน วิลเบอร์ ยังมีความสับสนในเรื่องการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน การกำหนดอารมณ์ที่เกิดขึ้น เช่น อารมณ์โกรธนั้น เป็นการแยกผู้รู้กับสิ่งที่ถูกรู้เท่านั้น ทันทีกที่กำหนดรู้ หนอ หรือโกรธหนอ สติจะกลับคืนมา เมื่อมีสติ พฤติกรรมที่จะเกิดต่อไป ก็เปลี่ยนไป เช่น ก่อนที่จะ ฝึกให้มีสติ เมื่อโกรธแล้วจะขว้างปาสิ่งของ แต่เมื่อฝึกสติบ่อยๆ กำหนดรู้บ่อยๆ การกระทำที่ไม่พึง ประสงค์ก็ลดน้อยลงไปเรื่อยๆ จนกำหนดได้เท่าทัน อารมณ์เกรี้ยวกราดก็จะลดลง ซึ่งต้องใช้เวลา ในการฝึกสติ

ในสมัยพุทธกาล ได้เคยมีคนทีคลุ้มคลั่งเสียสติเพราะความเศร้าโศกเสียใจมาแล้ว แต่สามารถหายและกลับมาเป็นคนปกติ และในที่สุดก็บรรลุเป็นพระอรหันต์ เรื่องนี้ได้เกิดขึ้นกับ นางปฐาจาราเถรี^{๖๕} ผู้สูญเสียทั้งบิดามารดา พี่ชาย สามีนุตรทั้ง ๒ คน ในเวลาใกล้เคียงกัน จนเกิด จิตวิปลาส เศร้าโศกเสียใจไม่ได้สติ เมื่อได้ฟังพระดำรัสของพระพุทธเจ้า ความโศกเศร้าก็เบาบาง และเรียกสติกลับคืนมา ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า

"บุตรทั้งหลาย ไม่มีเพื่อต้านทาน, บิดาก็ไม่มี
ถึงพวกพ้องก็ไม่มี, เมื่อบุคคลถูกความตาย ครอบงำ
แล้ว ความต้านทานในญาติทั้งหลาย ย่อมไม่มี;
บัณฑิตทราบอำนาจประโยชน์นั้นแล้ว สรรวมในศีล
พึงชำระทางไปพระนิพพานโดยเร็วทีเดียว."^{๖๖}

การเห็นความไม่แน่นอนของสิ่งต่างๆ มีเกิดและมีดับ ไม่มีอะไรเที่ยงแท้และคงอยู่อย่าง นั้นตลอดไป ก็คือเห็นอนิจจลักษณะ ทำให้เกิดสติ และหายจากอาการคลุ้มคลั่งได้

^{๖๕} พุ.อป. (ไทย) ๓๓/๔๖๘-๕๑๑/๔๕๐-๔๕๕, อง.เอกก.อ. (ไทย) ๑/๒/๒๔-๒๘, พุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๒/ ๔๘๙-๔๙๘.

^{๖๖} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๒/๔๙๖.

นั้นย่อมแสดงให้เห็นว่า การทำให้จิตมีสตินั้น สามารถกำจัดเครื่องเศร้าหมองต่างๆ ได้ การมีสติก็ทำได้ด้วยการเจริญสติปัฏฐาน ดังที่ปรากฏในอรรถกถาว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายย่อมเศร้าหมอง เพราะจิตเศร้าหมอง ย่อมบริสุทธิ์ เพราะจิตผ่องแผ้ว ดังนี้ ก็ความผ่องแผ้วแห่งจิตนั้น ย่อมมีได้ด้วยมรรค คือ สติปัฏฐานนี้”^{๖๗}

ดังนั้น ผู้วิจัยเห็นว่า การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวทางการเจริญสติปัฏฐาน ย่อมทำให้ปัญหาเรื่องเงาในแนวคิดของเคน วิลเบอร์ลดลงหรือกำจัดได้ โดยไม่จำเป็นต้องทำให้เรา รู้ว่า เราได้รวมเอาอารมณ์ที่เป็นปัญหามาเป็นของตนเองหรือไม่ หรือแยกเอาอารมณ์ออกไปเป็น ของผู้อื่นดังที่เคน วิลเบอร์อธิบาย อย่างไรก็ตาม วิธีการของเคน วิลเบอร์ที่ใช้วิธีการทางจิตวิทยา ด้วยวิธีการค้นหา การเผชิญหน้า และการกลับนำเอาอารมณ์นั้นมาเป็นของตน ก็ช่วยแก้ปัญหาได้ ที่แก้ได้นั้น ผู้วิจัยเห็นว่า สองวิธีการแรก ก็ทำได้อยู่แล้ว เพราะการค้นหาอารมณ์ที่เป็นปัญหานั้น เจอ ก็คือการรู้ตัวแล้ว และกำหนดสติต่อไป

นอกจากนี้ การที่เคน วิลเบอร์ อ้างว่า แม้ตนเองได้ปฏิบัติภาวนาหรือเจริญวิปัสสนา กรรมฐาน มามากกว่า ๓๐ ปี แล้วก็ตาม แต่ เงานี้ ไม่สามารถหายไปได้ ดังนั้น การปฏิบัติแนวทาง นี้ จึงไม่ใช่ทางที่ถูกต้อง ผู้วิจัยเห็นว่า การให้เหตุผลของเคน วิลเบอร์นี้ ไม่สมเหตุสมผลตามหลัก ตรรกศาสตร์ เพราะการที่เคน วิลเบอร์อ้างว่าได้ปฏิบัติมาอย่างยาวนาน แต่ตนเองไม่สำเร็จ ก็เป็นเรื่องปกติธรรมดา คนอื่นที่ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานมานานแล้วไม่สำเร็จก็มีอยู่มาก แต่ข้อสรุปของ เคน วิลเบอร์ก็ไม่เป็นจริง เพราะมีหลายคนปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานแล้ว ความยึดมั่นลดลง ลด อุปาทานได้ ทำให้ปัญหาในใจคลี่คลายได้ เช่น นางปฐาจาราเถรี หรือพระอรหันต์ หรือบุคคล อื่นๆ ที่ปฏิบัติธรรมแล้วได้ผล แสดงว่าเคน วิลเบอร์ได้ใช้การอ้างเหตุผลที่ไม่ดี “การอ้างเหตุผลที่ดี ข้ออ้างและข้อสรุปต้องสัมพันธ์กันในลักษณะที่ว่าถ้าข้ออ้างจริงข้อสรุปจะต้องจริงด้วย การอ้าง เช่นนี้เป็นการอ้างที่มีเหตุผลที่มีความถูกต้องแบบนิรนัย แต่การใช้เหตุผลนี้สนใจเฉพาะ ความสัมพันธ์ระหว่างข้ออ้างและข้อสรุปไม่ได้สนใจว่าข้ออ้างจริงหรือไม่”^{๖๘}

นอกจากนี้ ผู้วิจัยเห็นว่า เป็นการเข้าใจผิดของเคน วิลเบอร์อีกด้วย เพราะการปฏิบัติ วิปัสสนากรรมฐาน ไม่ใช่การทำให้อารมณ์ทั้งหลายมลายหายหมดสิ้นไป เพราะอารมณ์เกิดขึ้น พร้อมกับจิต และดับไปพร้อมกับจิต ตราบใดที่ยังมีจิต ตราบนั้นชีวิตยังมี เมื่อมีชีวิตก็ต้องมีอารมณ์ การมีอารมณ์ ซึ่งถ้ารู้เท่าทันอารมณ์ที่เกิด ก็ไม่ทำให้ชีวิตมีปัญหา เพราะมีสติกำหนดตลอดเวลา

^{๖๗}ที่.ม.อ. (ไทย) ๒/๒/๒๖๖.

^{๖๘}ปรีชา ช้างขวัญยืน และคณะ, การใช้เหตุผล: ตรรกวิทยาเชิงปฏิบัติ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๒๔ – ๒๖.

พระอรหันต์ยังเป็นผู้ที่มีอารมณ์ แต่พระอรหันต์เป็นผู้ที่มีสติกำหนดต่อเนื่อง ไม่มีช่องโหว่ของการขาดสติ พระอรหันต์เท่านั้น จึงสามารถกำหนดรู้ได้อย่างต่อเนื่อง ผู้ที่บรรลุนิพพานระดับโสดาบันก็ดี สกทาคามีก็ดีหรืออนาคามีก็ดี ยังไม่สามารถละทิ้งโลกะ โทสะ และโมหะได้ ดังนั้น เคน วิลเบอร์ ก็ดี ปุณฺณคนธรรมาภิกขุ ซึ่งยังไม่ได้บรรลุนิพพานระดับพระอรหันต์ จึงยังไม่สามารถตัดอารมณ์ที่มากระทบได้ การปฏิบัติธรรมให้บรรลุนิพพานได้ ไม่ได้ถูกกำหนดว่าต้องภายในระยะเวลาเท่าใด อายุ ๗ ปี ก็บรรลุนิพพานได้ อยู่ที่ใดสิ่งสมมาระยะเวลาเท่าใด ดังเช่นพระเรวัตเถระ^{๖๙} ที่บรรลุนิพพานขณะเป็นสามเณร อายุเพียง ๗ ขวบเท่านั้น ดังนั้น เวลาจึงไม่ใช่เครื่องพิสูจน์ว่าจะปฏิบัติได้ผลหรือไม่ได้ผล และที่สำคัญการปฏิบัติได้ช้าเร็ว ก็ขึ้นอยู่กับที่ได้ปฏิบัติสั่งสมมามากน้อยแค่ไหน

นอกจากนี้ การที่เคน วิลเบอร์เห็นว่า ได้ปฏิบัติสมาธิมากกว่า ๓๐ ปี แต่ไม่สามารถทำให้ปัญหานี้หายไปได้ มีคำอธิบายเพิ่มเติมจากพุทธศาสนาดังนี้

สิ่งที่สะสมอยู่ในจิตได้สำนึกหรือในภวังคจิตเป็นกิเลสอย่างหนึ่ง ซึ่งในอรรถกถาอธิบายว่า กิเลสมี ๓ ชั้น^{๗๐} สิ่งที่สะสมและซ่อนเร้นอยู่ในใจเรียกว่า อนุสัยกิเลส คือ กิเลสที่นอนเนื่องในสันดานของแต่ละบุคคล เป็นกิเลสอย่างละเอียดในส่วนลึกของจิต อธิบายได้เหมือนกับภูเขา น้ำแข็งที่ซ่อนอยู่ใต้น้ำทะเลที่พร้อมจะทะลุขึ้นมาจากน้ำและทำอันตรายกับเรือที่สัญจรไปมาถ้าไม่ระมัดระวัง หรือไม่มีสติควบคุม ในอรรถกถากล่าวว่า เป็นกิเลสที่มีอธิบายในส่วนพระอภิธรรมหรือระดับจิตที่ละเอียด กิเลสส่วนนี้จะได้ด้วยวิปัสสนาญาณ

^{๖๙} พ.ร.อ. (ไทย) ๑/๒/๒๕๔๘-๔๑๑.

^{๗๐} พระเทพโสมถะ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **พลังกรรมและการเกิดใหม่**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อมรินทร์, ๒๕๔๘), หน้า ๔๓-๔๕, กิเลสอีก ๒ ชั้นคือ *ปฏิสฐิตกิเลส* เป็นกิเลสอย่างกลางที่ทำให้จิตอยู่ไม่เป็นสุข ถ้าถูกยั่วยุ ใจจะไม่รู้สึกสงบ ถ้าควบคุมได้ก็เพียงยึดอัดไม่สบายใจ เช่น กามฉันทะ พยาบาท วิจิกิจฉา เป็นต้น ถ้าควบคุมไม่ได้ กิเลสก็แสดงออกมา เป็นเหตุให้ประกอบกรรมชั่วต่างๆ ในอรรถกถากล่าวว่า เป็นกิเลสที่อธิบายในส่วนพระสูตร กิเลสนี้จะได้ด้วยสมาธิ และ *วิตักกมกิเลส* คือ กิเลสอย่างหยาบที่ควบคุมไม่ได้ จึงแสดงออกมาทำการล่วงละเมิดทางศีลธรรม ออกมาทางกายกับทางวาจา เช่น พุดคำหยาบ หรือถ้ามีราคะมากก็กลายเป็นอภิชฌา ความเพ่งอยากได้ของของผู้อื่น ถ้ามีโทสะมากก็กลายเป็นพยาบาท คือคิดทำร้ายผู้อื่น ถ้ามีโมหะมากก็กลายเป็น มิจฉาทิฐิ คือเห็นผิดเป็นชอบ เป็นกิเลสที่แสดงออกมาให้เห็นอย่างชัดเจน ในอรรถกถากล่าวว่า เป็นกิเลสระดับศีลหรือปรากฏอยู่ในพระวินัย กิเลสนี้จะได้ด้วยการศึกษา

ในพระอภิธรรม ญาณวิวงศ์^{๗๑} กล่าวว่า “อนุสัยของสัตว์ทั้งหลาย มี ๗ ชนิด คือ

๑. กามราคานุสัย (อนุสัยคือกามราคะ)
๒. ปฏิฆานุสัย (อนุสัยคือปฏิฆะ)
๓. มานานุสัย (อนุสัยคือมานะ)
๔. ทิฏฐานุสัย (อนุสัยคือทิฏฐิ)
๕. วิจิกิจจานุสัย (อนุสัยคือวิจิกิจจา)
๖. ภวราคานุสัย (อนุสัยคือภวราคะ)
๗. อวิชชานุสัย (อนุสัยคืออวิชชา)

เมื่ออนุสัยกิเลส คือ กิเลสที่นอนเนื่องในสันดาน จึงกล่าวว่าเป็นกิเลสที่สะสมอยู่ในจิตใจของมนุษย์ปุถุชนที่ยังเต็มไปด้วยกิเลสติดมาแต่ภพก่อนชาติก่อน หรืออาจเป็นความโกรธ เกลียด คับแค้นใจ ที่ถูกกระทำตั้งแต่ยังเป็นเด็กหรือในอดีต แม้จะจำไม่ได้ แต่ความรู้สึกเหล่านี้ก็สะสมทับถมแล้วมาแสดงออกตอนเป็นผู้ใหญ่ ที่บางครั้งหาสาเหตุไม่ได้ว่า โรคจิตเภทที่เกิดขึ้นเหล่านี้เป็นเพราะอะไร และสิ่งเหล่านี้เป็นมูลเหตุให้เกิดการกระทำต่างๆ ที่ทั้งรู้ตัวและไม่รู้ตัว จัดเป็นอวิชชาอย่างหนึ่ง และเป็นอวิชชาที่เป็นจุดเริ่มต้นในช่วงอดีต เป็นอนุสัยกิเลสตัวหนึ่งคืออวิชชานุสัย และเนื่องจากกิเลสเป็นตัวผลักดันให้เกิดกรรม และวิบาก เป็นวัฏฏะ ๓ อนุสัยกิเลสจึงจัดเป็นตัวผลักดันให้เกิดอยู่ในสังสารวัฏต่อไปอีกด้วย แม้กิเลสอื่นจะจะได้หมดแล้ว เช่น พระโสดาบันก็ยังกลับมาเกิดอีก ตราบใดที่ยังไม่สามารถดับกิเลสทั้งหมดทั้งสิ้นจนถึงพระนิพพาน นั่นคือ พระอรหันต์

ดังนั้น แม้จะได้ปฏิบัติมานานเป็น ๓๐ ปี หรือเป็นอสงไขย แต่ถ้ายังไม่ได้บรรลุมรรค ผล นิพพาน ก็ไม่สามารถกำจัดกิเลสชนิดนี้ได้ การที่จะทำให้อนุสัยกิเลสหมดสิ้นไป หรือเรียกว่า นิพพาน มีเฉพาะพระอรหันต์เท่านั้นที่ได้กำจัดสิ้นถึงกิเลส ในระดับของพระโสดาบัน สกทาคามี และอนาคามี ยังคงมีกิเลสอย่างละเอียดนี้อยู่แต่เบาบางมาก ถ้าจะละได้โดยเด็ดขาดจะต้องเจริญวิปัสสนากรรมฐาน ผ่านญาณ ๑๖ ไปถึง ๔ ครั้งหรือต้องเห็นอริยสัจ ๔ ถึง ๔ ครั้ง จึงจะละได้โดยเด็ดขาด^{๗๒} หรือพุทธดำรัสที่ว่า “แต่สัตว์ผู้จะกล่าวอ้างว่า ตนเองไม่มีโรคทางใจ ตลอดระยะเวลาแม้ครู่เดียว หาได้โดยยาก ยกเว้นท่านผู้หมดกิเลสแล้ว”^{๗๓} ดังนั้น จึงไม่แปลกใจว่า ทำไมเคน วิลเบอร์

^{๗๑} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๑๖/๕๒๖.

^{๗๒} พระราชสิทธิมนี (โชดก ญาณสิทธิเถระ), **เพชรในดวงใจ**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ อัมพลพิทยา, ๒๕๑๐), หน้า ๑๒๕.

^{๗๓} อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๕๗/๒๑๗.

จึงรู้สึกไม่พอใจที่ปฏิบัติธรรมทางพุทธศาสนามานานแต่ก็ยังไม่สามารถกำจัดความรู้สึกต่างๆ ให้สิ้นไปได้ แม้มนุษย์ปุถุชนอื่นก็เป็นเช่นเดียวกัน

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยเห็นว่า ไม่ว่าจะเป็นแนวทางของพุทธศาสนาก็ดี หรือแนวทางของเคน วิลเบอร์ก็ดี จะอยู่ในปัญหาระดับจิตที่เป็นประเภทที่หนึ่งคือระดับผัสสะตามจริต เป็นลักษณะนิสัย

สำหรับประเภทที่สอง คือ การที่อารมณ์เหล่านั้นถูกสะสมจนเป็นโรคจิตเภท จะเนื่องมาจากปัญหาทางกายหรือระบบประสาทสมองก็ดี พุทธศาสนาเห็นว่า กรณีที่เป็นปัญหาเนื่องจากสมอง จัดเข้าเป็นกรรมเดิมหรือกรรมส่งผล เป็นสิ่งที่เราไม่สามารถรับประกันได้เลยว่าจะรักษาให้หายได้ แต่ทำให้เบาบางลงได้ ไม่ว่าจะเป็นการแพทย์ด้วยวิทยาการสมัยใหม่ และการเจริญวิปัสสนาก็ไม่สามารถทำได้ เพราะจิตได้เสียสมดุลไปแล้ว ต้องทำให้จิตกลับมาอยู่กับร่องกับรอยเสียก่อน จึงต้องรักษาด้วยการใช้ยาหรืออย่างอื่นเข้าร่วมด้วย จากการที่ผู้วิจัยได้สนทนากับ รศ.ดร. โสริช โพธิแก้ว^{๗๔} ได้คำอธิบายว่า ปัญหาทางจิตระดับนี้เปรียบเสมือนคนที่เป็นโรคมะเร็งหรืออาการหนักและรุนแรง การรักษาจึงต้องใช้การแพทย์สมัยใหม่ และไม่สามารถตอบได้ว่าจะรักษาหายหรือไม่ ผู้วิจัยเห็นว่าปัญหาเหล่านี้ เป็นปัญหาที่พุทธศาสนาเห็นว่า ตัวโมหะหรืออวิชชาได้ครอบงำเสียแล้ว ยากที่จะพ้นจากอวิชชานั้น ประมาณได้กับบัวที่จมอยู่ใต้โคลนดิน ยากที่จะเป็นไปได้อาจเป็นไปไม่ได้ทั้งสิ้น แม้แต่ปัญหาเหล่านี้ เคน วิลเบอร์เองก็แนะนำให้รักษาด้วยวิทยาการสมัยใหม่ แต่ก็ไม่มีใครรับประกันการรักษาได้ ดังนั้น การเหมาเอาว่า การปฏิบัติสมาธิและวิปัสสนาไม่สามารถแก้ไขปัญหาระดับนี้ได้ จึงเป็นความเห็นที่ไม่ถูกต้อง เพราะวิทยาการสมัยใหม่เองก็ยังไม่สามารถรับประกันได้เช่นกัน

นอกจากนี้ ดานิโล อี. ปอนเซ (Danilo E. Ponce) ได้ศึกษาเรื่อง “พุทธศาสนาเป็นการบำบัดทางจิตหรือไม่”^{๗๕} โดยใช้กรอบแนวคิดเรื่องห่วงโซ่ยิ่งใหญ่ของสรรพสิ่ง (The Great Chain of Being) ที่เคน วิลเบอร์ได้อธิบายไว้ พบว่า พุทธศาสนาเป็นเรื่องเกี่ยวกับจิตวิญญาณ ซึ่งอยู่ในวงที่ ๖ หรือชั้นนอกสุด ในขณะที่การบำบัดโรคจิตเป็นเรื่องของจิตวิทยา ซึ่งอยู่ชั้นใน วงที่ ๓ การเอาเรื่องระดับหนึ่งไปแก้ปัญหของอีกระดับหนึ่ง หรือคนละวงกัน เป็นเรื่องที่เข้าใจผิด ไม่สามารถแก้ได้ อาจารย์เซนท่านหนึ่งถูกถามว่า ถ้ามีคนที่มีปัญหาทางจิตมาขอให้ช่วยเหลือ ท่านจะอย่างไร ท่าน

^{๗๔} สัมภาษณ์ รศ.ดร. โสริช โพธิแก้ว อดีตรองคณบดีฝ่ายวิชาการ คณะจิตวิทยา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และอดีตนายกสมาคมจิตวิทยาแห่งประเทศไทย, ๒๑ มกราคม ๒๕๕๕.

^{๗๕} ดานิโล อี. ปอนเซ, “พุทธศาสนาเป็นการบำบัดทางจิตหรือไม่”, แปลโดย สมภาร พรหมทา, **พุทธศาสนศึกษา**, (กันยายน – ธันวาคม ๒๕๓๙): ๖๓ – ๗๔.

ตอบว่า จะส่งเขาไปหาจิตแพทย์ หมายความว่า การแก้ไขต้องอยู่ในวงเดียวกัน หรือในระดับเดียวกัน คนที่เป็นโรคจิต คือโรคทางกายอย่างหนึ่ง ต้องแก้ด้วยความรู้ทางจิตวิทยาและความรู้ทางการแพทย์ ซึ่งอยู่ในระดับเดียวกัน จะไปใช้จิตวิญญาณชั้นสูงมาแก้ปัญหาจิตวิทยาในวงชั้นล่างไม่ได้

จะเห็นได้ว่า ปัญหาเรื่องเงา^{๗๒} มีสองเรื่องซ้อนกันอยู่ เรื่องที่สามารถรักษาให้หายได้ด้วยพุทธศาสนาและวิธีทางจิตวิทยา และเรื่องที่เป็นระดับจิตเภทที่ต้องรักษาด้วยวิธีการสมัยใหม่เท่านั้น ดังนั้น ไม่ควรเหมารวมเอาสองเรื่องเป็นเรื่องเดียวกัน ควรต้องมีขนาดระดับของความเสียหายทางจิตเป็นเกณฑ์ อย่างไรก็ตาม ถ้าเป็นปัญหาเรื่องเงา^{๗๒} ทั่วไป นอกจากวิธีการทางจิตวิทยาแล้ว พุทธศาสนาก็สามารถป้องกันและแก้ไขปัญหานี้ได้ ดังได้กล่าวมาแล้ว

ตัวอย่างอื่นๆ ที่บำบัดปัญหานี้ เช่น นายแพทย์ชินอิสถ หัศบำเรอ อดีตรองปลัดกระทรวงสาธารณสุข ได้ศึกษาเรื่อง “วิธีการสร้างโปรแกรมจิตเพื่อใช้สมองอย่างคอมพิวเตอร์”^{๗๒} ได้แนะนำวิธีการปฏิบัติที่สามารถแก้ไขปัญหานี้ที่ซ่อนเร้นในใจ ด้วยการสร้างโปรแกรมจิตที่เป็นพลังบวก เป็นการสร้างโปรแกรมด้วยคำสั่งในใจหรือการคิดที่นึกกล่าวอย่างซ้ำๆ ในทางที่ดี จิตก็จะสร้างโปรแกรมใหม่ตามที่จิตสั่ง หรือโปรแกรมจิตด้วยการสร้างภาพในใจ ทำบ่อยๆ ก็ให้ผลเช่นกัน การพูดกับตัวเองในเรื่องที่ดีซ้ำๆ จะเสริมสร้างพลังบวกจริงๆ ได้

วิธีการอื่นๆ เช่น วิธีการทางจิตวิทยาที่กำลังเป็นที่พูดถึงในสังคมขณะนี้ คือเรื่องการใช้วิธีของ NLP หรือ Neuro-Linguistic Programming ที่ใช้ในการบำบัดผู้ที่มีปัญหาเรื่องที่ยังซ่อนเร้นในใจ ที่เป็นการสั่งจิตหรือสะกดจิตเพื่อย้อนไปดูปัญหาที่แท้จริงที่ทำให้มีพฤติกรรมที่ไม่เป็นสุขในปัจจุบัน เมื่อพบปัญหาแล้ว ก็จะให้อยู่กับสิ่งที่ไม่ดีต่างๆ ได้ จิตผ่อนคลาย ปล่อยวาง จิตก็จะเป็นสุข แต่วิธีการเหล่านี้มีค่าลิขสิทธิ์จากต่างประเทศ จะต้องเสียค่าใช้จ่ายมาก

๓.๒ หลักคำสอนว่าด้วยเรื่องพฤติกรรม ในมณฑลทัศน์ที่ ๒

แนวคิดทฤษฎีบูรณาการหรือมณฑลทัศน์ ๔ ด้านของเคน วิลเบอร์ ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า ล้วนเป็นเรื่องของจิตที่กระจายในทุกภาคส่วน หรือ consciousness is distributed ในหัวข้อที่ ๓.๑ เป็นการวิพากษ์เรื่องจิตโดยเฉพาะ หรือเฉพาะไฮลอนที่เป็นนามธรรม ในมณฑลทัศน์ต่อไปนี้จะเป็นการวิพากษ์ในมณฑลทัศน์ที่ ๒ ซึ่งเป็นเรื่องกายภาพหรือรูปธรรม

^{๗๒}ชินอิสถ หัศบำเรอ, วิธีการสร้างโปรแกรมจิตเพื่อใช้สมองอย่างคอมพิวเตอร์ (Mind-Programming For Human Brain), (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานนิตยสารโลกทิพย์-โลกลับ, ม.ป.ป.), หน้า ๓๖-๔๕.

เมื่อกล่าวถึงแนวคิดในหลักของพุทธศาสนา จะกล่าวถึงสิ่งที่เรียกว่า รูปและนามเท่านั้น ที่แยกออกเป็นสองส่วนเพราะมีคุณสมบัติที่แตกต่างกัน แนวคิดเรื่องทฤษฎีบุรณการนี้ สามารถวิเคราะห์ห่มองได้ดังต่อไปนี้

ตารางที่ ๓.๗ การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของทฤษฎีบุรณการ

	นาม	รูป
มนุษย์	จิตใจของฉัน (I)	พฤติกรรมของฉัน, ร่างกายของฉัน (It)
สังคม	วัฒนธรรม, ชุมชน, วิถีชีวิต แบบที่ฉันเป็น (We)	โครงสร้างและระบบของสังคม ที่ฉันดำรงอยู่ (Its)

จะเห็นได้ว่า มณฑลทัศน์ที่ ๑ ซึ่งเป็นมณฑลทัศน์ที่เรียกว่า “ฉัน” เป็นมณฑลทัศน์เกี่ยวกับจิตทั้งสิ้น เป็นเรื่องของพัฒนาการของจิตในระดับต่างๆ

ในมณฑลทัศน์ที่ ๒ เป็นมุมมองในเรื่องรูปหรือสิ่งที่เป็นรูปธรรมหรือกายภาพ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องพฤติกรรม หรือเกี่ยวกับระบบในร่างกาย ระบบสมอง เป็นต้น ซึ่งเคน วิลเบอร์พยายามแสดงให้เห็นนักวิทยาศาสตร์ตะวันตกเห็นว่า จิตไม่สามารถลดทอนไปเป็นเรื่องเดียวกับสมองได้ จิตและสมองเป็นคนละเรื่องกัน หรือ นามกับรูปเป็นคนละเรื่องกัน เคน วิลเบอร์ได้พยายามจัดองค์ความรู้ต่างๆ แบ่งเป็นรูปและนามตามหลักวิชา ดังปรากฏในภาพที่ ๒.๓ (หน้า ๓๗)

อย่างไรก็ตาม สิ่งที่เคน วิลเบอร์พยายามจะบอกว่าการกายและจิตมีความสัมพันธ์กัน โดยเฉพาะสภาวะจิตที่ละเอียดและหยاب ก็ต้องมีกายที่ละเอียดและหยาบมารองรับ คือ กายหยาบ (gross body) กายละเอียด (subtle body) และ กายที่ละเอียดยิ่งขึ้น (causal) ซึ่งเป็นแนวคิดของปรัชญามหายาน ซึ่งไม่ได้มีปัญหาเกี่ยวกับแนวคิดของพุทธศาสนาเถรวาทแต่ประการใด

ในความเป็นจริง การแบ่งรูปและนาม นอกจากจะมีในปรัชญากรีกโบราณแล้ว ในปรัชญาพุทธศาสนาก็มีมาตั้งแต่สมัยพระพุทธเจ้า พุทธศาสนาได้แสดงให้เห็นว่า รูปเป็นหนึ่งในปรมัตถธรรม ที่มีความสำคัญไม่น้อยไปกว่านาม แม้รูปและนามในพุทธศาสนาจะอธิบายคนละสิ่งกัน แต่นามธรรมรูปธรรมอาศัยกันและกันเกิดขึ้น “เพราะเหตุไร นามอย่างเดียวหรือรูปอย่างเดียวจึงเกิดขึ้นไม่ได้ เพราะต่างอิงอาศัยซึ่งกันและกันจึงจะเกิดขึ้นได้ ถ้าขาดเสียแต่อย่างใดอย่างหนึ่ง ก็

เกิดขึ้นไม่ได้”^{๗๗} และแนวคิดเรื่องพฤติกรรมมนุษย์ก็ดี ความคิดเรื่องระบบต่างๆ ภายในร่างกาย เช่น พัฒนาการของเซลล์หรือร่างกายของมนุษย์ก็ดี ก็มีปรากฏในพระไตรปิฎก ดังนั้น การเหมาเอาว่า พระพุทธศาสนาเป็นเรื่องของจิตหรือเรื่องของภายในหรือกล่าวถึงเฉพาะเรื่องที่เป็นนามธรรมเท่านั้น เป็นแนวคิดที่ไม่ถูกต้อง แนวคิดของพระพุทธเจ้าจึงไม่ควรปรากฏเฉพาะในมณฑลทัศน์ที่ ๑ เท่านั้น

สิ่งที่พุทธศาสนาแตกต่างกับแนวคิดของเคน วิลเบอร์ ก็คือ ในมณฑลทัศน์ที่ ๒ นี้ กล่าวถึงวิวัฒนาการของสิ่งที่เล็กที่สุด คือ อะตอม วิวัฒนาการจนไปถึงระดับที่ซับซ้อนขึ้นไปเรื่อยๆ จากอะตอมไปเป็นโมเลกุล ไปเป็นระบบประสาทที่ซับซ้อน และซับซ้อนจนระบุชื่อไม่ได้ เป็น SF1, SF2 (SF = Structured Function) ต่อไปเรื่อยๆ

วิวัฒนาการเช่นนี้ เป็นลักษณะก้าวข้ามและหลอมรวม ดังนั้น อะตอมหรือสิ่งที่เล็กที่สุด ไม่ได้สูญหาย แต่ถูกหลอมรวมและก้าวข้ามไปอีกระดับหนึ่งหรือก้าวข้ามไปในระดับถัดไป และยังคงวิวัฒนาการต่อไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุด

รูปในทางพุทธศาสนา เป็นปรมาัตถธรรม และเป็นสังขตธรรมหรือธรรมที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งขึ้น ในปรมาัตถปิฎกแสดงไว้ว่า “รูปปฐิติ รูป ธรรมชาติที่แตกดับหรือผันแปรนั้น เรียกว่า รูป”^{๗๘} หรือ รูปนั้นมีลักษณะ “โดยการเข้าร่วมปรุงแต่งของสิ่งอื่น เป็นเหตุผลสืบเนื่องกันไป สังขตธรรม หรือ สังขารธรรม จึงเป็นสิ่งที่ปรากฏ อนิจจังลักษณะ คือ เปลี่ยนแปลงแปรผันอยู่เสมอ แสดงอาการเกิดขึ้น แปรปรวนไป แล้วดับไป สังขารใหม่เกิดขึ้นแทนที่ และแปรเปลี่ยนต่อไปไม่หยุดยั้ง”^{๗๙}

ดังนั้น รูป นอกจากจะแปรเปลี่ยนตลอดเวลาแล้ว เมื่อเกิดแล้วยังดับอีกด้วย ดังพุทธดำรัสว่า

รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง...

ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข...

เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า

ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะ

เห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา....^{๘๐}

^{๗๗} ยัม ปณพยางกูร, ปัญญาพระยามิลินท์, หน้า ๓๗.

^{๗๘} อ่างใน ขุนสรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), คู่มือการศึกษา รูปสังคหวิภาค พระอภิธัมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ ๖, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: คณะธรรมสาส์กัจฉา, ๒๕๑๘), หน้า ๖.

^{๗๙} ระวี ภาวิไล, อภิธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่, หน้า ๒๓๕.

^{๘๐} วิ.ม. (ไทย) ๑/๒๐/๒๔-๒๙, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๔๔/๒๖๑, ส.ช. (ไทย) ๑๗/๕๙/๙๔-๙๕.

รูปจึงเป็นของไม่เที่ยง เป็นอนิจจัง มีการเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัย ในกรณีของเซลล์ทางวิทยาศาสตร์ ก็มีการดับหรือตายเช่นกัน ไม่ได้เกิดการหลอมรวม แล้วเซลล์ตัวเก่ายังคงอยู่ การตายของเซลล์ตัวเก่าหรือการดับของเซลล์ตัวเก่า ก็มี ชีวโคไล เป็นตัวอย่าง ความคิดเรื่องการหลอมรวมของเซลล์ จึงเป็นไปได้

รูปหรือรูปปรมาณู คือ สภาพธรรมที่ไม่รู้อารมณ์หรือรับรู้อารมณ์ไม่ได้ มีปัจจัยปรุงแต่ง ถูกปัจจัยปรุงแต่งเป็นรูป เป็นโลกียะ รูปมีทั้งหมด ๒๘ ประเภทหรือ ๒๘ รูป ประกอบด้วย มหาภูตรูป ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ หรือเรียกว่า อุปาทายรูป มี ๒๔ รูป

มหาภูตรูป ๔ ได้แก่

๑. ปฐวีธาตุ (ธาตุดิน) มีความแข็ง เป็นลักษณะ
๒. อาโปธาตุ (ธาตุน้ำ) มีการไหล การเกาะกุม เป็นลักษณะ
๓. เตโชธาตุ (ธาตุไฟ) มีความร้อน หรือเย็น เป็นลักษณะ
๔. วาโยธาตุ (ธาตุลม) มีความเคลื่อนไหว เป็นลักษณะ^{๘๑}

มหาภูตรูป หมายถึง รูปที่เป็นใหญ่ เป็นประธาน เป็นที่อาศัยแก่รูปอื่นๆ ทั้งหมด ทั้งมีอยู่ทั่วไปในโลกธาตุทั้งปวง เกิดดับจุปัสสาวะ ต้องบริหารมาก เลี้ยงดูมากเพราะย่อยยับอยู่เสมอ มีอาการเปลี่ยนแปลงมาก เคลื่อนไหวมาก และเป็นของใหญ่และมีจริง ต้องพิจารณา^{๘๒}

ส่วนอุปาทายรูป หมายถึง “รูปธรรมที่ต้องอาศัยมหาภูตรูปเป็นแดนเกิด ถ้าไม่มีมหาภูตรูปแล้ว อุปาทายรูปก็ไม่สามารถที่จะเกิดตามลำพังได้ เมื่อไม่มีที่อาศัยเกิด ก็เกิดไม่ได้”^{๘๓}

ธาตุทั้ง ๔ หรือ มหาภูตรูป เป็น สหชาตธรรม เป็นธรรมที่เกิดร่วมกัน และปรากฏครบทั้ง ๔ ธาตุเสมอ ต่างกันเพียงแต่ว่า อาจจะมีธาตุใดธาตุหนึ่งยิ่งและหย่อนกว่ากันเท่านั้น จะขาดธาตุใดธาตุหนึ่งใน ๔ ธาตุนี้ไปแม้แต่เพียงธาตุเดียว เป็นไม่มีเลย^{๘๔}

ระวี ภาวิไล ได้สรุปตารางของรูปปรมาณูกับองค์ธรรมที่เกิด และที่เกิดขึ้นของรูปต่างๆ ดังนี้

^{๘๑} อังใน ขุนสรวรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), **คู่มือการศึกษา รูปสังคหวิภาค พระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ ๖**, หน้า ๑๔-๑๓.

^{๘๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑-๑๒.

^{๘๓} อังแล้ว.

^{๘๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕.

ตารางที่ ๓.๘ แสดงรูปปรมัตถ์ องค์ธรรม และที่เกิดปรากฏของรูป^{๔๕}

รูปปรมัตถ์	(ก) องค์ธรรม	(ข) ที่เกิดปรากฏ
ปฐวี	อ่อน แข็ง	ในรูปกายทั่วไป
อาโป	ไหล เกาะกุม	ในรูปกายทั่วไป
เตโช	เย็น ร้อน	ในรูปกายทั่วไป
วาโย	หยาบ ตึง	ในรูปกายทั่วไป
จักขุปสาท	ความสามารถรับ รูปารมณ	ในลูกตา
โสตปสาท	ความสามารถรับ สัทธารมณ	ในหู
ฆานปสาท	ความสามารถรับ คันธารมณ	ในโพรงจมูก
ชีวนาปสาท	ความสามารถรับ รสธารมณ	ที่ลิ้น
กายปสาท	ความสามารถรับ โผฏฐัพพารมณ	ทั่วกาย
รูปารมณ	สีต่างๆ	ทั่วกาย
สัทธารมณ	เสียงต่างๆ	ทั่วกาย
คันธารมณ	กลิ่นต่างๆ	ทั่วกาย
รสธารมณ	รสต่างๆ	ทั่วกาย
โผฏฐัพพารมณ	เย็น-ร้อน อ่อน-แข็ง หยาบ-ตึง	ทั่วกาย
อิตถิภาวะ	เหตุแห่งความเป็นหญิง	ทั่วกายหญิง
ปุริสภาวะ	เหตุแห่งความเป็นชาย	ทั่วกายชาย
หทยะ	ที่อาศัยเกิดของ จิตเจตสิก	(มติดีแตกต่างกันอยู่)
ชีวิตะ	สิ่งรักษา กัมมัสสุรูปทั้งหลาย	ทั่วกาย
อาหาระ	สิ่งนำให้อาหารรูปเกิด	ทั่วกาย
ปริจเจตะ	ที่ว่าง คั่นระหว่างกลุ่มรูป	ทั่วกาย
กายวิญญูติ	การเคลื่อนไหวกาย	ทั่วกาย
วจีวิญญูติ	การเปล่งวาจา	ปาก
ลหุตา	ความเบา ของนิปผันรูป ^{๔๖}	ทั่วกาย
มธุตา	ความอ่อน นุ่มนวล ของนิปผันรูป	ทั่วกาย
กัมมัญญตา	ความควรแก่การงาน ของนิปผันรูป	ทั่วกาย
อุปจย	ความเกิดขึ้น	ทั่วกาย
สันตติ	ความเกิดสืบต่อ ของนิปผันรูป	ทั่วกาย
ขรตา	ความแก่	ทั่วกาย
อนิจจต	ความดับ	ทั่วกาย

^{๔๕} ระเบียบวิธี ภาวิไล, อภิธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่, หน้า ๒๗๔.^{๔๖} นิปผันรูป หมายถึง รูปที่เกิดขึ้นได้ด้วยสภาวะของตนเอง เป็นรูปที่มีไตรลักษณ์โดยสภาพของตน มีชื่อเรียกได้ ๕ ชื่อ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้ใน ขุนสรวพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), คู่มือการศึกษา รูปสังคหวิภาค พระอภิมมัตถสังคหะ ปริจเจทที่ ๖, หน้า ๑๒-๑๓.

นอกจากนี้ ธรรมที่เป็นเหตุให้รูปเกิด มี ๔ อย่างคือ

๑. กรรม หมายถึงการกระทำที่เกี่ยวข้องด้วย กาย วาจา ใจ เป็นกุศลบ้าง อกุศลบ้าง ที่ได้ทำมาแล้วในภพก่อนหรือภพนี้ ได้แก่ กรรม ๒๕ คือ เจตนาที่อยู่ในอกุศลจิต ๑๒ มหากุศลจิต ๘ รูปาวจรกุศลจิต ๕ ทำให้กัมมชรูปเกิดขึ้นในสันดานของสัตว์ทั้งหลาย

๒. จิต ได้แก่ จิต ๗๕ เจตสิกที่ในปัจจุบันภพ

๓. อุตุ ได้แก่ ความเย็น ความร้อน

๔. อาหาร ได้แก่ โอชาที่อยู่ในอาหารต่างๆ^{๔๗}

อย่างไรก็ตาม ระวี ภาวิไล ได้อธิบายไว้ว่า มหาภูตรูป ๔ หรือ ธาตุ ๔ ซึ่งได้แก่ ดิน น้ำ ลม ไฟ มีความหมายไม่เหมือน ปฐมธาตุ ดิน น้ำ ลม ไฟ ตามแนวคิดของปรัชญากรีกที่มีมาแต่โบราณ เพราะแนวคิดเรื่องปฐมธาตุทั้ง ๔ ของปรัชญากรีกเป็นบัญญัติธรรม ไม่ใช่ปรมาตถธรรม ที่เห็นว่ามูลการณ์ของโลกและกำเนิดของสรรพสิ่งเกิดจากสสาร ซึ่งจัดเป็นแนวคิดแบบสสารนิยม (Materialism)^{๔๘}

ดังนั้น แนวคิดเรื่องรูป นอกจากจะปรากฏในแนวคิดพุทธศาสนาแล้ว ยังเป็นเรื่องที่อธิบายได้ทั้งส่วนที่เป็นโลกุตระหรือปรมาตถ์และส่วนที่เป็นโลกียะหรือบัญญัติ ส่วนแนวคิดของเคน วิลเบอร์ นอกจากจะเป็นแนวคิดแบบบัญญัติแล้ว ยังเป็นแนวคิดแบบสสารนิยมตามแบบนักปรัชญากรีกและเป็นแนวคิดของนักวิทยาศาสตร์ทั่วไป พุทธศาสนาจึงไม่ใช่ศาสนาที่สนใจเฉพาะเรื่องจิตหรือนามอย่างที่เขาใจกันเท่านั้น ยังสนใจเรื่องของรูป พุทธศาสนาจึงครอบคลุมทั้งมณฑลทัศน์ที่ ๑ และ ๒ ตามแนวคิดของเคน วิลเบอร์

สำหรับ แนวคิดในมณฑลทัศน์ที่ ๒ เรื่องระบบในร่างกายมนุษย์ การแพทย์ ระบบประสาท หรืออนุภาคต่างๆ เช่น อะตอม โมเลกุล และเซลล์ เป็นต้น เคน วิลเบอร์กล่าวว่า เป็นสิ่งที่ไม่ปรากฏในพุทธศาสนา ก็อาจจะกล่าวได้ว่า เป็นความเห็นที่ไม่ถูกต้องเสียทีเดียวนัก เพราะมีปรากฏอยู่บ้างแม้จะไม่ได้มีการศึกษาค้นคว้าเทียบเท่ากับวิทยาการสมัยใหม่ก็ตาม

บุญมี เมธางกูร ได้อธิบายเรื่องโครงสร้างของเซลล์ประสาท การทำงานของระบบประสาทจากการค้นพบในทางวิทยาศาสตร์ว่า สิ่งเหล่านี้ พระพุทธเจ้าทรงค้นพบไว้นานแล้ว แต่นักวิทยาศาสตร์เพิ่งจะค้นพบไม่นานมานี้ และได้อธิบายการเกิดดับของจิตว่า

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๗.

^{๔๘} ระวี ภาวิไล, อภิธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่, หน้า ๒๖๐ - ๒๖๔.

ทรงรู้กระทั่งการแล่นของ Impulse ผ่าน Nerve Cell แต่ละตัว ทรงจับความรู้สึกได้ตั้งแต่ Nerve Impulse เข้าสู่ Dendrite (ทรงใช้คำว่า อุปาทกษณะ = ขณะจิตเกิด), ขณะ Impulse แล่นผ่าน Nerve Cell (ฐิติขณะ = ขณะจิตทรงอยู่) และขณะ Impulse ออกจากปลายของ Axon (ภังคขณะ = ขณะจิตดับ) จิตรู้โดยอาศัย Nerve Impulse ที่แล่นผ่าน Neuron ดังนั้น จิตจึงเกิดดับตาม Impulse ที่เกิดดับใน Neuron ซึ่งเกิดดับตามความเกิดดับของรูปอีกต่อหนึ่ง^{๘๙}

นอกจากนี้ ยังได้อธิบายเรื่องการบันทึกในสมองไว้อีกด้วย จึงเห็นได้ว่า วิทยาการสมัยใหม่เพิ่งค้นพบสิ่งที่พระพุทธเจ้าท่านได้ค้นพบแล้ว เมื่อ ๒๖๐๐ ปีแล้ว เพียงแต่การเรียกชื่อในสมัยอดีตนั้นมีความแตกต่างกันกับในปัจจุบัน

สำหรับคำว่า อะตอม (atom) ในทางวิทยาศาสตร์ หมายถึง “ชิ้นส่วนที่เล็กที่สุดของสสารที่ยังคงคุณสมบัติของธาตุนั้นอยู่ได้”^{๙๐} อะตอมก็คือปริมาณ และปริมาณ เป็นคำในภาษาบาลี ปริมาณในพุทธศาสนาเล็กมาก ใช้เปรียบเทียบกับขนาดของเมล็ดข้าวเปลือกที่ทำให้เล็กลงไปเรื่อยๆ ปรากฏในคาถาจาปลินคัณฐ (อภิธานปิทีปิกา) ในภูมิภังค์ พุทธถึงมาตราวัด และขนาดของปริมาณที่มีขนาดเล็กมาก บุญมี เมธางกูรได้คำนวณว่า “ถ้าคุณตัวเลขเหล่านี้ดูแล้วก็จะได้ถึง ๘๒ ล้านส่วน กับเศษอีกหลายแสน”^{๙๑}

ในกรณีเรื่องการแพทย์ ดูได้จากการรักษาโรคต่างๆ ของหมอชีวกโกมารภัจ ที่บันทึกไว้ในจิวรชันธกะ พระวินัยปิฎก มหาวรรค^{๙๒} มีทั้งหมด ๖ กรณี ดังนี้

๑. รักษาโรคปวดศีรษะที่ป่วยอยู่ ๗ ปีของภรรยาเศรษฐีกรุงสาเกต ด้วยการนัตถุยา
๒. รักษาโรคปวดศีรษะเป็นเวลา ๗ ปีของคหบดีชาวกรุงราชคฤห์ ด้วยการเจาะกะโหลกศีรษะ
๓. รักษาโรคริดสีดวงทวารของพระเจ้าพิมพิสาร จอมทัพมคธรัฐ ซึ่งทำให้พระภุชญาเปื้อนพระโลหิตด้วยการป้ายยาสมานแผล
๔. รักษาโรคเนื้องอกในลำไส้ของบุตรเศรษฐี ชาวกรุงพาราณสี ด้วยการผ่าตัด

^{๘๙} บุญมี เมธางกูร, **ความฝัน**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดภาพพิมพ์, ๒๕๓๙), หน้า ๑๒๗ - ๑๒๘.

^{๙๐} กระทรวงพลังงาน, **ปริมาณ คืออะไร**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.nppdo.go.th/> [๒๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๕].

^{๙๑} บุญมี เมธางกูร, **ความฝัน**, หน้า ๒๑๖-๒๑๗.

^{๙๒} ว.ม. (ไทย) ๕/๓๓๐-๓๓๖/๑๘๒-๑๙๗.

๕. รักษาโรคผอมเหลืองของพระเจ้าปดุงในกรุงอุซเซนี ด้วยการให้เสวยยาสมุนไพรผสมเนยใส

๖. รักษาพระอาการอันพระวรกายหมักหมมด้วยสิ่งอันเป็นโทษของพระพุทธองค์ ด้วยการถวายกำยานอบลอบสมุนไพรสำหรับสูดดมเพื่อเป็นยาระบายอย่างอ่อนๆ

จะเห็นได้ว่า การรักษาทางการแพทย์ในสมัยพุทธกาล ก็มีความเจริญรุ่งเรืองอยู่บ้างแล้ว การผ่าตัดกะโหลก ซึ่งเป็นเรื่องที่อันตรายและยุ่งยาก ซับซ้อน ก็เกิดขึ้นได้ วิทยาการด้านการแพทย์ ก็มีความเจริญก้าวหน้า แม้จะไม่สามารถเทียบเท่ากับในยุคปัจจุบัน สิ่งเหล่านี้พอเป็นหลักฐานอ้างอิงอยู่ได้บ้าง แม้จะไม่มีรายละเอียดว่าด้วยวิชาการแพทย์โดยเฉพาะเหมือนวิทยาการสมัยใหม่ โดยสรุป แนวคิดของเคน วิลเบอร์ที่กล่าวว่า พุทธศาสนายู่เพียงในขอบเขตของนามธรรมหรือจิตเท่านั้น เป็นความเห็นที่คลาดเคลื่อน พุทธศาสนานอกจากจะกล่าวถึง นามธรรม และรูปธรรมแล้ว วิทยาการอื่นๆ ที่เกี่ยวกับ ชีววิทยา การแพทย์ จิตวิทยา และอื่นๆ ก็มีปรากฏอีกด้วย ดังนั้น พุทธศาสนาจึงควรปรากฏในมณฑลทัศน์ที่ ๒ ด้วย พุทธศาสนาจึงครอบคลุมทั้งมณฑลทัศน์ที่ ๑ และมณฑลทัศน์ที่ ๒

๓.๓ หลักคำสอนว่าด้วยเรื่องวัฒนธรรม ในมณฑลทัศน์ที่ ๓

มณฑลทัศน์ที่ ๓ กล่าวถึงเรื่องวัฒนธรรม วิถีชุมชน วิถีชีวิตในแบบที่ฉันเป็น เพราะฉันได้เกิดในวิถีเช่นนั้น เช่น ชาวมุสลิม มีวิถีชีวิตแบบหนึ่ง ชาวกระเหรี่ยงก็มีวิถีชีวิตแบบหนึ่ง ชาวญี่ปุ่น ชาวรัสเซีย หรือบุคคลในแต่ละท้องถิ่น ก็มีวิถีชีวิตที่แตกต่างกันไป และมีวัฒนธรรมที่แตกต่างกันด้วย

สิ่งที่เคน วิลเบอร์นำเสนอก็คือ เราจะต้องไม่ละเว้นที่จะนำความสำคัญเรื่องวิถีชีวิตหรือวัฒนธรรมของชุมชนที่หลอมรวมให้แต่ละคนมาจากที่ต่างๆ กัน มาพิจารณาในการแก้ไขเรื่องต่างๆ ที่เป็นประเด็นปัญหา และไม่ควรนำวิถีที่เราคุ้นเคย ไปตัดสินแทนคนอื่น ถ้าเรายังไม่เข้าใจในมณฑลทัศน์นี้

สิ่งที่ต้องพิจารณาในที่นี้ก็คือ พุทธศาสนาละเลยหรือไม่ให้ความสนใจในเรื่องนี้หรือไม่ ผู้วิจัยจะได้ยกคำอธิบายมาเพื่อให้เห็นเป็นประเด็นดังนี้

เมื่อกล่าวถึงจริยวัตรของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ได้ทรงแสดงให้เห็นชาวพุทธเห็นถึงความสำคัญของการดำเนินวิถีชีวิตของผู้อื่น เพื่อไม่ให้ผู้อื่นเสียศรัทธาในตนเอง เพื่อทำความเข้าใจกับวิถีชีวิตแบบเดิมของเขา ก่อนที่จะนำเสนอเรื่องราวใหม่ๆ ให้ได้รับ

ดังกรณีของพราหมณ์โสณทัณฑะ ผู้ครองกรุงจัมปา ปราภฏอยู่ในพระไตรปิฎก^{๙๓} ที่ต้องการสนทนารธรรมกับพระพุทธองค์ แต่มีความละอายใจว่า ถ้าถามเรื่องใดไปแล้วเกิดตอบไม่ได้ จะเป็นที่เสื่อมเสียชื่อเสียง พระพุทธเจ้าทรงทราบความคิดคำนึงนี้ จึงถามเฉพาะเรื่องที่พราหมณ์โสณทัณฑะตอบได้อย่างแน่นอน เพื่อไม่เกิดความอายกับบริวาร จึงถามเรื่องคุณสมบัติของผู้เป็นพราหมณ์ว่าเป็นอย่างไร เมื่อถามตอบกันไปมา ในที่สุด พราหมณ์โสณทัณฑะได้ดวงตาเห็นธรรม จึงประกาศตนเป็นอุบาสก ขอให้พระพุทธองค์ พระธรรมและพระสงฆ์ เป็นสรณะ แต่เนื่องจากพราหมณ์นั้นกลัวจะเสียลาภเพราะคนอื่นรู้ จึงขออนุญาตพระพุทธเจ้าที่จะไม่ลุกไปกราบเพราะจะถูกคนอื่นดูหมิ่น จะเสื่อมยศ ผู้เสื่อมยศ จะเสื่อมโภคสมบัติ เพราะมียศ จึงมีโภคสมบัติ และขอว่าถ้าตนเองอยู่ในท่ามกลางคนอื่นจะประณามมือ ขอให้ทราบว่ามันแทนการลุกจากที่นั่งไปต้อนรับ ถ้าแก้ผ้าโพกศีรษะออก ขอให้ทราบว่ามันแทนการกราบด้วย ถ้าอยู่ในยานพาหนะจะยกปฏักขึ้น ขอให้ทราบว่ามันแทนการลงจากยานพาหนะไปต้อนรับ ถ้าอยู่ในยานพาหนะจะลดร่มลง ขอให้ทราบว่ามันแทนการกราบ

เรื่องนี้ แสดงให้เห็นว่า สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้มีสามัญญผลสูงกว่าความเป็นพราหมณ์ตามทัศนะของพวกพราหมณ์ ได้ปฏิบัติแนวความคิดดั้งเดิม และไม่ได้สนใจเรื่องการให้เกียรติพระองค์หรือไม่ แต่เพราะเข้าใจวิถีชีวิตของพราหมณ์ และเพราะพราหมณ์กลัวจะเสียทรัพย์และบริวาร ก็ไม่ขัดข้องในวิถีปฏิบัติแบบดั้งเดิมของพราหมณ์ เพราะทรงเข้าใจในวัฒนธรรม วิถีชีวิตของพราหมณ์เหล่านั้น และด้วยเหตุดังนี้ มีพราหมณ์จำนวนไม่น้อยสละลัทธิเดิม ยอมรับพระพุทธศาสนาแทน

หรือตัวอย่างเรื่องชฎิล ๓ คนซึ่งเป็นพี่น้องกัน คือ อรุเวลกัสสปะ นทีกัสสปะ คยากัสสปะ อาศัยอยู่ที่ตำบลอรุเวลา ซึ่งก่อนจะโปรดเทศนาสั่งสอนชฎิลทั้งสาม พระพุทธเจ้าทรงทราบวิถีชีวิตของชฎิลเหล่านี้ ว่าเป็นพวกบูชาไฟ มีฤทธิ์ การแสดงธรรมก็ต้องยกข้อธรรมที่ใกล้เคียงกับวิถีชีวิตดั้งเดิมของเขา หลังจากแสดงอิทธิฤทธิ์ต่างๆ เพื่อแสดงให้เห็นว่า พระพุทธองค์มีฤทธิ์เหนืออรุเวลกัสสปะและยอมจำนนต่อพระองค์แล้ว จึงได้แสดงอาทิตตปริยายสูตร^{๙๔} หรือพระสูตรที่กล่าวถึงความร้อนอันเนื่องมาจากกิเลส เป็นการแสดงถึงความร้อนจากภายใน และกิเลสทั้งปวงเป็นของไม่เที่ยง

เรื่องนี้ แสดงให้เห็นว่า ก่อนจะทำการสิ่งใด ก็ต้องศึกษาประวัติ วิถีชีวิตของกลุ่มคนหรือบุคคลเหล่านั้นก่อน เมื่อเข้าใจแล้ว การกระทำใดๆ ย่อมสำเร็จลงได้โดยง่าย

^{๙๓}ที.สี. (ไทย) ๙/๓๐๐-๓๒๒/๑๑๑-๑๒๔.

^{๙๔}วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๗-๔๕/๔๗-๖๕.

ในด้านศีลธรรมและจริยธรรม พุทธศาสนามีความโดดเด่นด้านคำสอนเรื่องนี้เป็นอย่างมาก หากแต่ปัจจุบัน ชาวพุทธไทยได้ละเลยการปฏิบัติในข้อนี้ในทุกกลุ่มของสังคม โดยเฉพาะผู้ปกครอง คณะผู้นำ ผู้ที่มีบทบาทชี้นำสังคม สื่อสารมวลชน จึงได้เกิดเป็นปัญหาสังคมมากมาย แต่คำสอนเหล่านี้มีปรากฏและเป็นแบบแผนในการดำเนินชีวิตของชาวพุทธไทยมาตั้งแต่โบราณกาล เช่น คำสอนเรื่องการให้ทาน ชาวไทยได้เชื่อว่าเป็นผู้ใจบุญชาติหนึ่งในโลก คำพูดที่ติดปากคนไทย เช่น คำว่า “ไม่เป็นไร” บ่งบอกถึงวิถีของการเป็นผู้ให้อภัยอยู่เสมอ และแฝงด้วยเมตตาในคำพูดเหล่านั้น หรือ วิถีชีวิตที่เลี้ยงดูพ่อแม่ เพราะได้การอบรมเรื่องความกตัญญู วิถีชีวิตที่เคารพผู้อาวุโส ตัวอย่างในสังคมสงฆ์ที่ภิกษุผู้อ่อนพรรษา ต้องปฏิบัติต่อผู้อาวุโสอย่างไร ต้องเคารพเชื่อฟังอย่างไร

วิถีชีวิตในความเป็นไทย ได้รับอิทธิพลโดยตรงจากพุทธศาสนา และผู้วิจัยเห็นว่า พุทธศาสนาในประเทศอื่นๆ ก็มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของคนในประเทศนั้นเช่นกัน เห็นได้จากประเทศญี่ปุ่น ที่มีความซื่อสัตย์ มีความอ่อนน้อมถ่อมตน มีความเคารพในอาวุโส ดำเนินชีวิตสอดคล้องกับธรรมชาติ เป็นต้น แต่ความเข้มข้นของการปฏิบัติของชาวญี่ปุ่นมีมากกว่าชาวไทย เพราะได้นำคำสอนเหล่านี้มาใช้ในการปฏิบัติจริง ในการดำเนินชีวิตจริงๆ ได้รับการฝึกหัดตั้งแต่เด็กเล็กจนกระทั่งเป็นผู้ใหญ่ มากกว่าการท่องตำราในโรงเรียน

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า วิถีชีวิตของคนไทยได้รับอิทธิพลโดยตรงกับคำสอนในพุทธศาสนา ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่า ในประเทศอื่นๆ ที่มีศาสนาที่แตกต่างกัน ก็ได้รับอิทธิพลโดยตรงจากศาสนาประจำชาติตนทั้งสิ้น พุทธศาสนาจึงไม่ใช่เรื่องที่อยู่พ้นขอบเขตของเรื่องวัฒนธรรม วิถีชีวิต วิถีชุมชน การตีความ ที่ปรากฏในมุมมองของมณฑลทัศน์ที่ ๓ การมีบรรดานักวิชาการ ผู้นำด้านทฤษฎีทั้งหลาย นั้น ก็อาศัยปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจริงในวิถีชีวิตแต่ละชุมชนบนโลกใบนี้ แล้วสร้างเป็นทฤษฎีขึ้นมาจับ เพื่อหากรอบแนวคิดในการอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมต่างๆ

พุทธศาสนาจึงครอบคลุมอยู่ในมุมมองที่ ๓ ด้วยเช่นกัน พุทธศาสนาไม่ได้ละเลยเรื่องศีลธรรม วัฒนธรรม วิถีชีวิตหรือจริยธรรม แต่อย่างใด นอกจากนี้ ในทางพุทธศาสนาจะเห็นว่า มณฑลทัศน์ที่ ๓ รวมถึงมณฑลทัศน์ที่ ๔ เป็นเพียงผลผลิตของนามและรูปเท่านั้น การรู้เฉพาะเรื่องนามและรูป หรือมณฑลทัศน์ที่ ๑ และ ๒ จึงเป็นสิ่งที่เพียงพอต่อการทำความเข้าใจโลกและชีวิต

๓.๔ หลักคำสอนว่าด้วยเรื่องสังคม ในมณฑลทัศน์ที่ ๔

มณฑลทัศน์ที่ ๔ กล่าวถึงระบบโครงสร้างของสังคม รูปแบบการปกครอง ที่เราอาศัยอยู่ และระบบนี้มีอิทธิพลต่อความคิด ต่อกิจวัตรของเรา และรวมถึงแนวคิดเรื่องจักรวาลวิทยา เรื่องกายภาพของสังคมด้วย

ในพุทธศาสนามีคำสอนเรื่องรูปแบบการปกครอง ที่ว่าด้วยภาวะที่เป็นใหญ่ ที่เรียกว่า อธิปไตย^{๙๕} ดังนี้

๑. อัตตาธิปไตย การถือเอาตนเองเป็นใหญ่ กล่าวคือ ระบบการเมืองการปกครองในสังคมที่ยึดถือเอาผู้ปกครองเป็นใหญ่
๒. โลกาธิปไตย ถือโลกเป็นใหญ่ กล่าวคือ ถือเอาความนิยมของชาวโลกเป็นใหญ่ หรือเป็นไปตามกระแสความคิดและความนิยมของบุคคลอื่นๆ ในโลกเป็นหลักสำคัญ โดยไม่คำนึงถึงข้อเท็จจริงว่ามันจะผิดหรือถูกต้องตามหลักศีลธรรมทางศาสนาหรือไม่
๓. ธรรมาธิปไตย ถือธรรมเป็นใหญ่ ธรรม คือ ความจริง ความถูกต้อง ความดีงาม ความมีเหตุผล ความชอบธรรม และความเป็นธรรม เป็นหลักสำคัญในการปกครองบ้านเมือง^{๙๖}

จึงกล่าวได้ว่า แนวคิดของพุทธศาสนา ได้แสดงความจริงของรูปแบบการปกครองไว้อยู่แล้ว สุดแล้วแต่ผู้ปกครองของแต่ละประเทศจะเลือกดำเนินแนวทางการปกครองตามที่มหาชนของแต่ละประเทศได้เลือกแล้ว เพียงแต่ว่าชื่อในการเรียก เช่น การปกครองแบบประชาธิปไตย การปกครองแบบสังคมนิยม หรือแบบอื่นๆ มาปรากฏในภายหลัง ตามแนวคิดของนักวิชาการตะวันตก ที่นักวิชาการทางสังคมวิทยาได้สร้างทฤษฎีต่างๆ มารองรับตามปรากฏการณ์และวิธีการปกครองของแต่ละประเทศ

นอกจากนี้ รูปแบบการปกครองของพระพุทธเจ้าที่มีต่อคณะสงฆ์ในสมัยพุทธกาล ที่เรียกว่า สังฆะ ทำให้เห็นว่า รูปแบบการปกครองนั้น มีรูปแบบทางโครงสร้างที่ชัดเจน พระพุทธองค์ใช้หลักการปกครองที่เรียกว่า ธรรมาธิปไตย เห็นได้จากการบัญญัติพระวินัย และศีลของพระภิกษุที่ใช้เพื่อจัดกฎระเบียบ บทลงโทษไว้ชัดเจน และการวินิจฉัยปัญหาที่เกิดขึ้น ก็ใช้หลักของธรรมะ ใน

^{๙๕} อญ.ทูก. (ไทย) ๒๐/๔๐/๒๐๑-๒๐๔.

^{๙๖} จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์, **สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๘), หน้า ๗๓.

การวินิจฉัย ไม่ได้คิดว่า คนๆ นั้น เป็นบุตร เป็นญาติ เป็นสหาย หรือเป็นความเห็นส่วนพระองค์ ถ้าผิดก็ว่าไปตามผิด ถ้าต้องตำหนิ ก็ตำหนิ เป็นต้น

สำหรับ เรื่องกายภาพทางสังคม กรณีเรื่องจักรวาลวิทยา การกำเนิดของโลกและระบบต่างๆ ในโลก มีการกล่าวถึงในอัครคัมภีร์^{๙๗} อย่างไรก็ตาม พุทธศาสนาไม่ได้ให้ความสำคัญในเรื่องสิ่งที่อยู่ภายนอกกาย เพราะไม่ได้เป็นสิ่งที่ทำให้พ้นจากทุกข์ จึงไม่ได้เน้นหรือให้ความสำคัญเป็นเพียงการกล่าวถึงเรื่องการบริหารจัดการการปกครองอย่างกว้างๆ เท่านั้น โดยสรุป พระพุทธศาสนาก็มีมิติในเรื่องโครงสร้างทางสังคม การปกครองหรือทางกายภาพ เช่นกัน

๓.๕ วิพากษ์แนวคิดเรื่องการมองแบบพหุวิธีวิทยาบูรณาการ

แนวคิดเรื่องพหุวิธีวิทยาบูรณาการ ที่กล่าวว่า เป็นแนวคิดเพื่อจะตอบปัญหาทางอภิปรัชญา ซึ่งจากมุมมอง ๔ ด้านหรือมณฑลทัศน์ทั้ง ๔ ด้านแล้ว มุมมองแบบนี้ทำให้เกิดเป็น ๘ โชน หรือ ๘ วิธีในการมอง เรียกว่า มุมมองแบบบูรณาการ (Integral Perspectivism)^{๙๘} และกล่าวว่า การเจริญสมาธิภาวนา ไม่มีมุมมองเช่นนี้ จึงทำให้ ไม่ว่าจะปฏิบัติภาวนามีกี่สิบปี ก็จะไม่มีความบรรลุธรรม^{๙๙}

ผู้วิจัยเห็นว่า ความเห็นเช่นนี้ เป็นความเห็นที่คลาดเคลื่อน กล่าวคือ ในพุทธศาสนา เมื่อกล่าวถึงการเจริญสติปัฏฐาน สิ่งที่พระพุทธองค์ทรงสอนเรื่องนี้นั้น มี ๔ ประการ ดังนี้

๑. พิจารณาเห็นกายในกาย ภิกษุณั้เมื่อพิจารณา เห็นกายในกายภายในอยู่ ย่อมตั้งจิตมั่นโดยชอบ ย่อมผ่องใสโดยชอบในกายานุปัสสนานั้น ก็ย่อมบังเกิดมีญาณทัสสนะในกายอื่นภายนอก

๒. พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา ภิกษุณั้เมื่อพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายภายในอยู่ ย่อมตั้งจิตมั่นโดยชอบ ย่อมผ่องใสโดยชอบในเวทนานุปัสสนานั้น ก็ย่อมบังเกิดมีญาณทัสสนะในเวทนาอื่นภายนอก

๓. พิจารณาเห็นจิตในจิต ภิกษุณั้เมื่อพิจารณาเห็นจิตในจิตภายในอยู่ ย่อมตั้งจิตมั่นโดยชอบ ย่อมผ่องใสโดยชอบในจิตตานุปัสสนา ก็ย่อมบังเกิดมีญาณทัสสนะในจิตอื่นภายนอก

^{๙๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๑-๑๔๐/๘๓-๑๐๒.

^{๙๘} Ken Wilber, *Integral Spirituality: A Startling New Role for Religion in the Modern and Postmodern World*, p. 34.

^{๙๙} Ibid., p. 38.

๔. พิจารณาเห็นธรรมในธรรม ภิกษุเหล่านั้นเมื่อพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายภายใน อยู่ ย่อมตั้งจิตมั่นโดยชอบ ย่อมผ่องใสโดยชอบในรัชมานুষสสนานั้น ก็ย่อมบังเกิดมีญาณทัสสนะ ในธรรมอื่นภายนอก^{๑๐๐}

พิจารณาเห็นภายในภายใน หมายถึง การกำหนดสติพิจารณาสิ่งๆ ที่เกิดขึ้น ในกรณีเช่น การพิจารณาดูลมหายใจเข้าออก การแยกจิต เพื่อดูลมหายใจซึ่งเป็นรูปหรือกายอย่างหนึ่ง ก็เป็นการมองด้วยการแยกผู้ดู ออกจากสิ่งที่ถูกดูอยู่แล้ว หรือแยก “ฉัน” ออกจากสิ่งที่ถูกดู โดย “ฉัน” นั้น เป็นประธานในการกระทำ จึงเป็นการแยก เกิดเป็น ไชนที่ ๑ และไชนที่ ๒ ออกจากกันตามพหุวิธี วิทยาบูรณาการของเคน วิลเบอร์ และในทำนองเดียวกับการมองในมณฑลทัศน์อื่น เกิดเป็นไชนที่ ๓, ๔, ๕, ๖, ๗, ๘ ตามลำดับ ผู้วิจัยไม่เห็นว่าการมองแบบนี้ จะแตกต่างไปกับการพิจารณาในเรื่องของการเจริญสติอย่างไร ดังนั้น การคิดเอาเองว่า พุทธศาสนาหรือการปฏิบัติภาวนา ไม่สามารถทำให้เกิดวิธีการมองแบบวิทยาศาสตร์ ที่แยกประธาน (subject) เป็นผู้ดู กับสิ่งที่ถูกดูหรือกรรม (object) เพราะพุทธศาสนาก็มีวิธีการอยู่แล้ว เพียงแต่เคน วิลเบอร์อาจจะเข้าใจผิด แล้วเหมาเอาว่า นี่คือการที่คิดค้นขึ้นมาใหม่

๓.๖ สรุป

เคน วิลเบอร์ได้กล่าวถึงแนวคิดทางพุทธศาสนาในการเขียนหนังสือของเขาอยู่มาก เพราะเคน วิลเบอร์ได้ศึกษาเรื่องของพุทธศาสนาทั้งมหายาน เช่น และวัชรยาน ซึ่งแนวคิดเหล่านี้มีบทบาทและมีอิทธิพลต่อความคิดของเขา อย่างไรก็ตาม แม้จะได้ศึกษาพุทธศาสนามานานถึงสามสิบปี หลักคำสอนบางอย่างที่ได้นำมาวิพากษ์วิจารณ์ในหนังสือของเขา ก็ได้คลาดเคลื่อนไปจากข้อเท็จจริง และอาจส่งผลให้ผู้ที่ไม่ได้ศึกษาพุทธศาสนาโดยเฉพาะพุทธศาสนาเถรวาทมีความเข้าใจคลาดเคลื่อนไปด้วย และผู้วิจัยเห็นว่า แนวคิดที่คลาดเคลื่อนนี้ เป็นหลักธรรมคำสอนที่สำคัญในพุทธศาสนาเถรวาททั้งสิ้น จึงมีความจำเป็นที่จะต้องอธิบาย ชี้แจง

ไฮลอนของเคน วิลเบอร์นั้นมีสาระสำคัญเหมือนจิตของมนุษย์ หรือไฮลอนก็คือจิตของมนุษย์ แต่จิตของเคน วิลเบอร์กับจิตของพุทธศาสนาก็ไม่เหมือนกันเสียทีเดียว คุณสมบัติบางอย่างคล้ายกัน บางอย่างแตกต่างกัน เพราะไฮลอนใช้อธิบายทั้งส่วนที่เป็นรูปและเป็นนาม ในขณะที่จิตใช้อธิบายส่วนที่เป็นนามเท่านั้น

ไฮลอนหรือจิตของเคน วิลเบอร์ไม่ใช่ความจริงสูงสุดเพราะจะขัดกับแนวคิดพื้นฐานที่ว่า ด้วยองค์รวมที่ประกอบทั้งส่วนย่อย/ส่วนรวม ซึ่งไม่มีจุดสูงสุดในการพัฒนา มีแต่ความเป็นนิรันดร์

^{๑๐๐}ที่.ม. (ไทย) ๑๐/๒๔๙/๒๒๒-๒๒๓, ที่.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๒-๔๐๓/๓๐๑-๓๓๘.

พัฒนาได้ตลอดไปตามหลักการของการวิวัฒนาการของสรรพสิ่ง นอกจากนี้ ไฮลอนยังอธิบายถึงความสัมพันธ์ของความจริงสูงสุด ๓ ประการในพุทธศาสนา คือ ทั้งจิต เจตสิก และรูป แต่ไฮลอนก็ไม่ใช่ความจริงสูงสุด

จิตของเคน วิลเบอร์มีการพัฒนาสอดคล้องกับสมถกรรมฐานในพุทธศาสนาเถรวาท แต่ยังไม่ถึงการบรรลุมรรค ผล นิพพาน เพราะไม่ได้มีการน้อมจิตเพื่อพิจารณาไตรลักษณ์ การเข้าถึงสภาวะสูงสุด อาจเรียกว่า เข้าถึงพรหมัน พระเจ้า หรือความเป็นอหิงสภาวะ

สภาวะของจิตของเคน วิลเบอร์ ทั้ง ๓ สภาวะคือ ขณะที่ตื่น ขณะที่ฝัน และขณะที่หลับลึก ตามทัศนะของพุทธศาสนาเถรวาท ขณะที่ฝัน และขณะที่หลับลึก ไม่สามารถบรรลุธรรมได้ เพราะจิตที่จะบรรลุธรรมได้ ต้องมีวิจิต ไม่ได้อยู่ในภวังคจิต จึงมีความเห็นไม่ตรงกัน

ในขณะที่แนวคิดเรื่องระดับขั้นของจิต ก็แตกต่างกัน ระดับขั้นของจิตตามแนวคิดของเคน วิลเบอร์นั้น ขัดแย้งกับกฎไตรลักษณ์ในพุทธศาสนา

นอกจากนี้ แนวคิดเรื่องอตตา อนัตตา การตรัสรู้ นิพพาน ก็มีความแตกต่างกับแนวคิดในพุทธศาสนาเถรวาท

แนวคิดในพุทธศาสนายังได้แสดงให้เห็นว่า ความรู้ในด้านต่างๆ ในสมัยปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นแนวคิดเรื่องรูปหรือกายภาพ โครงสร้างทางกายภาพ การแพทย์ หรือการให้ความสำคัญเรื่องวัฒนธรรม ศีลธรรม จริยธรรม ประเพณี วิถีชีวิตชุมชน หรือ แนวคิดเรื่องสังคมในเชิงโครงสร้างหรือรูปแบบการปกครอง องค์ความรู้ทั้งหลายเหล่านี้ มีปรากฏมาตั้งแต่พุทธกาล พุทธศาสนาไม่ได้ละเลยมิติอื่นๆ อย่างที่หลายคนเข้าใจ เพียงแต่ไม่ได้ให้ความสำคัญมากไปกว่าการปฏิบัติจากภายใน หรือปฏิบัติด้วยภายในสู่ภายนอก

แนวทางการปฏิบัติวิปัสสนาในพุทธศาสนามีความทันสมัยสอดคล้องกับหลักการศึกษาวงวิทยาศาสตร์ การใช้หลักการปฏิบัติด้วยพหุวิธีวิทยาบูรณาการก็สอดคล้องกับแนวคิดการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน

ผู้วิจัยได้อธิบายในบทนี้ให้เห็นว่า ข้อเท็จจริงเป็นอย่างไร เพื่อจะได้ทำให้แนวคิดของเคน วิลเบอร์ถูกต้องมากยิ่งขึ้น และที่สำคัญก็คือ บุคคลที่ไม่ใช่ชาวพุทธ เมื่อได้มาอ่านงานของเคน วิลเบอร์ ก็อาจจะทำให้ความรู้ ความเข้าใจในพุทธศาสนาลดเคลื่อนไปด้วย และเกิดความเข้าใจผิด กลายเป็นการดูหมิ่นสิ่งที่พระพุทธเจ้าค้นพบด้วยความวิริยะและเวลาที่แสนนาน ซึ่งเป็นคุณูปการที่ยิ่งใหญ่ ที่ไม่มีผู้ใดเสมอเหมือนในช่วง ๒๖๐๐ ปี นับตั้งแต่พระชนมชีพของพระองค์

อย่างไรก็ตาม แนวคิดของเคน วิลเบอร์มีข้อดีอยู่มากที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ ผู้วิจัยจึงได้นำเสนอไว้ในบทต่อไป